

सलोन कार्थकका नियात्राहरूको अध्ययन

मार्था राई

नेपाली विभाग

भाषा अनि साहित्य सङ्काय

सिक्किम विश्वविद्यालय

सिक्किम विश्वविद्यालय भाषा अनि साहित्य सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विभागको

एमफिल परीक्षाको

आंशिक परिपूर्तिका निम्ति प्रस्तुत

लघु शोधप्रबन्ध

दिसम्बर २०१५

सलोन कार्थकका नियात्राहरुको अध्ययन

सिक्किम विश्वविद्यालयको भाषा तथा साहित्य सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विषयको
एमफिल परीक्षाको पाठ्यक्रमको
आंशिक परिपूर्तिका निम्ति प्रस्तुत
लघुशोधप्रबन्ध

शोधनिर्देशक
प्रो. प्रतापचन्द्र प्रधान
नेपाली विभाग
सिक्किम विश्वविद्यालय

शोधार्थी
मार्था राई
क्रम. १४MPNP०८
नेपाली विभाग
भाषा तथा साहित्य सङ्काय
सिक्किम विश्वविद्यालय

दिसम्बर २०१५

राई मारुा

सक्कम विश्वविद्यालय भाषा अनल साहित्य सङ्गायअन्तर्गत नेपाली विभागको

एमफिल परीक्षाको

आंशिक परिपूरुतिका निम्त प्रस्तुत

लघु शोधप्रबन्ध

प्रतिबद्धतापत्र

सिक्कम विश्वविद्यालयको भाषा तथा साहित्य सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विभागमा एमफिल उपाधिका लागि प्रस्तुत **सलोन कार्थकका नियान्नाहरूको अध्ययन** शीर्षकको यो लघु शोधप्रबन्ध मैले शोधनिर्देशक प्रो. (डा.) प्रतापचन्द्र प्रधानको निर्देशनमा रहेर सम्पन्न गरेको पूर्णतः मौलिक शोधकार्य हो । मैले यस लघुशोधप्रबन्ध लेखनको क्रममा विभिन्न सामग्री स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरी तिनको उपयोग गरेको छु र त्यसप्रति कृतज्ञ पनि छु । मैले यस लघुशोधप्रबन्धको समष्टि निष्कर्षलाई यसअघि कुनै पनि उपाधि अथवा अन्य प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरेकी छुइँनँ । यसका साथै मैले प्रस्तुत लघुशोधप्रबन्धको कुनै पनि अंश वा पाठ वा पुस्तकको अंशको रूपमा कहीं पनि प्रकाशित गरे/गराएकी छुइँनँ । मैले यहाँ प्रस्तुत गरेका यी प्रतिबद्धता विरुद्ध कुनै प्रमाण भेटिएमा त्यसप्रति म उत्तरदायी हुनेछु भनी यो प्रतिबद्धता प्रकट गर्दछु ।

शोधार्थी

मार्था राई

एमफिल,

क्रम.सं 14MPNP08

नेपाली विभाग,

भाषा अनि साहित्य सङ्काय

सिक्कम विश्वविद्यालय ।

दिनाङ्क.....

SIKKIM UNIVERSITY

[A Central University established by an Act of Parliament of India, 2007]

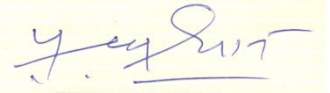
DEPARTMENT OF NEPALI SCHOOL OF LANGUAGE & LITERATURE

Prof. (Dr) Pratap Chandra Pradhan

शोधनिर्देशकको अग्रसारन

सलोन कार्थकका नियात्राहरूको अध्ययन शीर्षकमा शोधार्थी मार्था राईले मेरो निर्देशनमा नेपाली नियात्रा साहित्यका प्रतिष्ठत नियात्राकार सलान कार्थकका हालसम्म पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित कृतिहरूको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरी एम. फिल तहको यो लघुशोधप्रबन्ध परिश्रमपूर्वक पूरा गर्नु भएको छ। नेपाली नियात्रा साहित्यको सघन अध्ययनका क्षेत्रमा एक थप उपलब्धिका रूपमा यो लघुशोधप्रबन्ध पनि एउटा शृङ्खला वन्न पुगेको छ। यसर्थ म यस लघुशोधप्रबन्धको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभागसमक्ष अनुरोधका साथ अग्रसारित गर्दछु।

दिनांक : 29-12-2014

प्रतापचन्द्र प्रधान

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत लघु शोधप्रबन्ध मैले आदरणीय गुरु प्रो. प्रतापचन्द्र प्रधानको कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । आफ्नो कार्यव्यस्तता हुँदाहुँदै पनि मलाई सहि गन्तव्यमा पुऱ्याउनमा यथेष्ट समय, उत्साहबर्धक सुझाव तथा शोधविषयसम्बन्धी धेरै उपयोगी पुस्तकहरू उपलब्ध गराई यस लघुशोधप्रबन्ध सम्पन्न गराउन सहयोग गर्नुहुने गुरुबा प्रो.प्रतापचन्द्र प्रधानप्रति म मेरो आन्तरिक कृतज्ञा प्रकट गर्दछु । यसरी नै लघुशोधप्रबन्ध लेखनका लागि प्रेरणा, उत्साह र सहयोग गरिदिनु हुने सिक्किम विश्वविद्यालय, नेपाली विभागका गुरुबा-गुरुमाहरू सह. प्रा. (डा.) कविता लामा, सह. प्रा. (डा.) पुष्पा शर्मा, सहा. प्रा. देवचन्द्र सुब्बा, सहा. प्रा. बलाराम पाण्डे र सहा. प्रा. डा. समर सिन्हा, उत्तर बङ्ग विश्वविद्यालयका गुरु प्रो. मोहन पी.दाहालप्रति आभारी छु । यस लघुशोधप्रबन्धका निम्ति सामग्री सङ्कलन गर्नमा सहयोग गरिदिनु हुने शोधनायक श्री सलोन कार्थक, सहा. प्रा. नवीन पौड्याल, सहा. प्रा. डा. ममता लामा, सुश्री कविता सुब्बा, श्री सानु लामा, श्री पेम्पा तामाङ, श्री पारसमणि दङ्गाल, पि एच. डी को शोधार्थी श्री सुमन बान्तवाप्रति तथा मेरा सम्पूर्ण सहपाठी साथीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । यसै प्रक्रियामा विशेष सहयोग पुऱ्याउनु हुने उत्तर बङ्ग विश्वविद्यालयको पुस्तकालय, सिक्किम विश्वविद्यालयको केन्द्रीय पुस्तकालय, दार्जीलिङ देशबन्धु पुस्ताकयलप्रति पनि म आन्तरिक हृदयबाट आभार व्यक्त गर्दछु ।

मार्था राई

एमफिल

क्रम संख्या 14MPNP08

नेपाली विभाग,

भाषा अनि साहित्य सङ्घाय,

सिक्किम विश्वविद्यालय

लघुशोधप्रबन्धमा प्रयुक्त संक्षेपीकृत शब्दरूप

१. आ. सं. ----- आठौं संस्करण
२. क्र.सं ----- क्रम संख्या
३. च. सं. ----- चौथो संस्करण
४. छै. सं. ----- छैटौं संस्करण
५. डा. ----- डाक्टर
६. ते.सं. ----- तेस्रो संस्करण
७. पृ.सं ----- पृष्ठ संख्या
८. बा. सं ----- बाइसवां संस्करण
९. वि.सं ----- विक्रमसंवत्
१०. सम्पा. ----- सम्पादक
११. सह.प्रा ----- सहप्राध्यापक
१२. सहा.प्रा ----- सहायक प्राध्यापक

विषयसूची

विषय	पृ. सं.
प्रतिबद्धता पत्र	क
शोध निर्देशकबाट अग्रसारण	ख
कृतज्ञता ज्ञापन	ग
लघुशोधप्रबन्धमा प्रयुक्त संक्षेपीकृत शब्दरूप	घ

पहिलो अध्याय

१-१०

१. शोध परिचय

१.१ शोध विषयको परिचय

१.२ शोध शीर्षक

१.२.१ शोध शीर्षकको परिचय

१.३ शोधको प्रयोजन

१.४ शोधकार्यको समस्याकथन

१.५ शोधकार्यको उद्देश्यकथन

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

१.७ शोधकार्यको औचित्य

१.८ शोधकार्यको सीमा र क्षेत्र

१.९ शोधविधि

१.९.१ सामाग्री सङ्कलनविधि

१.९.२ शोधको सैद्धान्तिक ढाँचा

१.१० शोधकार्यको सामान्य रूपरेखा

पहिलो अध्याय

शोधपरिचय

दोस्रो अध्याय

नियात्रालेखनको सैद्धान्तिक परिचय र नेपाली नियात्रा साहित्यलेखन परम्परा

तेस्रो अध्याय

सलोन कार्यकका संक्षिप्त जीवनी, कृतित्व र व्यक्तित्व

चौथो अध्याय

सलोन कार्यकका नियात्राहरूको विश्लेषण र मूल्याङ्कन

पाँचौ अध्याय

उपसंहार तथा निष्कर्ष

सन्दर्भ ग्रन्थ सूचि

परिशिष्ट

दोस्रो अध्याय

११- ४८

२ नियात्रालेखनको सैद्धान्तिक परिचय र नेपाली नियात्रा साहित्यलेखन परम्परा

२.१ नियात्रा साहित्यको परिचय

२.२ नियामाको शाब्दिक व्युत्पत्ति र अर्थ

२.३ नियामाको स्वरूप

२.४ नियामाको तत्त्व

२.५ निबन्ध र नियामासाहित्य

२.६ नियामाको उद्भव र विकासपरम्परा

२.६.१ पश्चिमी साहित्यमा नियामाको उद्भव र विकास

२.६.२ पूर्वीय साहित्यमा नियामाको उद्भव र विकास

२.७ सलोन कार्थकको आगमनपूर्व नेपाली नियामासाहित्यको स्थिति

२.७.१ नेपाली नियामालेखनको थालनी

२.८ नेपाली नियामासाहित्यको काल विभाजन

२.८.१ नेपाली नियामाको प्राथमिककाल (सुरुदेखि सन् १८५३ सम्म)

२.८.२ नेपाली नियामाको माध्यमिककाल (सन् १८५४-१९५२)

२.८.३ नेपाली नियामाको आधुनिककाल (सन् १९५३ देखि सलोन कार्थकका आगमनसम्म)

२.९ सलोन कार्थकको आगमनपूर्व भारतमा नियामासाहित्यको स्थिति

२.९.१ भरतका पहिलो नियामाकार र तिनको कृति

२.९.२ भारतमा सलोन कार्थकको आगमनसम्मका पूर्ववर्ती

नियामालेखनका चेष्टाहरू र सलोन कार्थकको आगमन

२.१० उपसंहार

३. सलोन कार्थकको संक्षिप्त जीवनी, कृतित्व र व्यक्तित्व

३.१ संक्षिप्त जीवनी

३.१.१ जन्म र पारिवारिक पृष्ठभूमि

३.१.२ बाल्यकाल

३.१.३ औपचारिक शिक्षा

३.१.४ दाम्पत्य जीवन र परिवार

३.१.५ जीविका र अन्य व्यवसाय

३.१.६ प्रकाशित साहित्यिक कृतिहरू

३.१.७ साहित्यिक व्यक्तित्व

३.१.७.१ उपन्यासकारका रूपमा

३.१.७.२ कथाकारका रूपमा

३.१.७.३ नियात्राकारका रूपमा

३.१.७.४ गीतकारका रूपमा

३.१.७.५ जीवनीकारका रूपमा

३.१.७.६ सम्पादकका रूपमा

३.२ सेवा, सम्मान र पुरस्कार

४. सलोन कार्थकका नियात्राहरूका विश्लेषण र मूल्याङ्कन

४.१ नियात्राको परिचय

४.२.सलोन कार्थकका नियात्राहरूको वर्गीकरण

४.२.१ समुद्रवारिका यात्रासँग सम्बन्धित नियात्राहरूको विश्लेषण

४.२.२.समुद्रपारिका यात्रासँग सम्बन्धित नियात्राहरूको विश्लेषण

४.३. सलोन कार्थकका नियात्राहरूमा प्रयुक्त भाषा

४.३.१ उखान, टुक्काको प्रयुक्ति

४.३.२ आलङ्कारिक भाषाको प्रयोग

४.३.३ द्विरुक्ति/पुनरुक्तिको प्रयुक्ति

४.३.४ अनुकरणात्मक प्रयुक्ति

४.३.५ निपातको प्रयुक्ति

४.३.६ विशेषणको प्रयोग

४.३.७ शब्दस्रोतका आधारमा कार्थकका नियात्राको भाषामा शब्दचयन

४.४ सलोन कार्थकको नियात्राहरूमा प्रयुक्त शैली

४.५ सलोन कार्थकका नियात्राहरूका प्रमुख विशेषताहरू

४.५.१ पर्यावरण चेतना

४.५.२ जातीय प्रेम

४.५.२.१ जातीय भोजन

४.५.२.२ नेपाली भाषाप्रतिको मोह

४.५.३ सूक्ष्म अवलोकन क्षमता

४.५.४ तुलनात्मक क्षमता

४.६ उपसंहार

पाँचौँ अध्याय

१२९- १३५

५. उपसंहार तथा निष्कर्ष

५.१. उपसंहार

५.२. निष्कर्ष

पहिलो अध्याय

१. शोधपरिचय

१.१ शोध विषयको परिचय

साहित्यका विभिन्न विधाहरूमध्ये नियात्रा पनि एक हो । अन्य विधाको तुलनामा नेपाली नियात्रा साहित्यमाथि फुटकर लेखहरू लेखिएका बाहेक त्यति गम्भीर अध्ययन भने भएको देखिएको छैन । त्यसो हुँदा नेपाली नियात्रा साहित्यको परिप्रेक्ष्यमा नियात्राकार सलोन कार्थकका प्रकाशित कृतिहरूको आधारमा नियात्रा साहित्यको अध्ययनमा प्रस्तुत शोधकार्य केन्द्रित रहेको छ । नियात्राको सैद्धान्तिक मापदण्ड अहिलेसम्म निश्चित रूपले तयार हुन सकेको छैन । यसलाई निबन्धका कतिपय तत्त्वहरूकै आधारमा अध्ययन गरिन्छ, तर यी दुईका बीचको भिन्नता छुट्टाउनु पर्दा नियात्रा यात्राद्वारा प्राप्त अनुभूतिको अभिव्यक्ति हो भने निबन्ध एकालाप गफ हो । यस शोधकार्यमा सलोन कार्थकका नियात्राहरूको अध्ययन र विश्लेषण गर्दै नियात्रालाई निबन्ध विधाअन्तर्गत नै रहेको एउटा उप-विधा मान्न सकिन्छ ।

भारतीय नेपाली साहित्यमा नियात्राबारे कुनै शोधकार्य भएको छैन । त्यसका साथै भारतीय नेपाली साहित्यमा नियात्रालेखन र शोधकार्य पनि व्यापक रूपले भएको देखिँदैन । भारतीय नेपाली नियात्राकार सलोन कार्थकले सत्तरीको दशकदेखि हालसम्म अनवरत रूपले नियात्रा लेखिरहेका छन् । उनका नियात्रामा रहेका विशेषताहरूको अध्ययन र विश्लेषण गरी प्रस्तुत लघुशोधप्रबन्ध तयार पारिएको हो ।

१.२ शोध शीर्षक

प्रस्तावित शोधकार्यको शीर्षक सलोन कार्थकका नियान्नाहरूको अध्ययन रहने छ ।

१.२.१ शोध शीर्षकको परिचय

सलोन कार्थक १९७० को दशकदेखि नेपाली साहित्यका एकजना प्रबल नियान्नाकारका रूपका देखापर्दै आएका हुन । सन् १९७६ मा प्रकाशित *समुन्द्रवारि समुन्द्रपारि* शीर्षक नियान्ना पुस्तकमा उनका दुईवटा नियान्नालगायत अन्य पाँचजना नियान्नाकारहरूका नौवटा नियान्नाहरू सङ्कलित छन् । यस सङ्कलित पुस्तकको सम्पादन पनि स्वयम् सलोन कार्थक नै हुन् । यसरी नै उनका *विदेशतिर रिड्दै जाँदा* (नियान्ना) १९९६, *पदयात्रा गाउँको फन्को विदेशको* (नियान्ना) २०००, *विश्व एउटा पल्लो गाउँ* (नियान्ना) २०१३ गरेर जम्मा चारवटा नियान्ना सङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन् । यी चारवटा प्रकाशित नियान्नासङ्ग्रहलाई विभिन्न समालोचकहरूले छुटपुट रूपमा अध्ययन गरी तिनबारे फुटकर लेखहरू मात्र प्रकाशित गरेका छन् । समग्र रूपमा भने यी चारवटा यात्रासङ्ग्रहमाथि गहन अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिएको जानकारी हालसम्म प्राप्त नभएकाले प्रस्तुत लघुशोधप्रबन्ध मूल रूपले सलोन कार्थकको आगमनसम्मको अवधिमा विकास भएको नेपाली नियान्ना साहित्यको स्थितिको आधारमा उनका नियान्नाहरूको विशलेषात्मक अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ ।

१.३ शोधको प्रयोजन

प्रस्तुत शोधकार्यको प्रयोजन सिक्किम विश्वविद्यालयको नेपाली विभागअन्तर्गत एम. फिल तहको पाठ्यक्रमको आंशिक परिपूर्तिका निम्ति हो ।

१.४ शोधकार्यको समस्याकथन

सलोन कार्थकका नियात्राहरूको अध्ययन गर्दा निम्नलिखित समस्याहरूलाई अधि सारिएको छ —

क. साहित्यका विभिन्न विधा-उपविधाहरूको सापेक्षतामा नियात्रा साहित्य के कस्तो साहित्य विधा हो र निबन्धसँग यसको अन्तःसम्बन्ध के कस्तो छ ?

ख. नेपाली नियात्रासाहित्यको थालनी र विकास के कसरी भएको छ ?

ग. नेपाली नियात्रासाहित्यमा नियात्राकारका रूपमा सलोन कार्थकको योगदान र स्थान के कस्तो रहेको छ ?

१.५ शोधकार्यको उद्देश्यकथन

क. नेपाली नियात्रासाहित्यको विधागत सैद्धान्तिक अध्ययन गरी यस विषयलाई छुट्टै विधाका रूपमा चिनाउनु र यसको निबन्धसँगको अन्तःसम्बन्ध देखाउनु ।

ख. नेपाली नियात्रासाहित्यको ऐतिहासिक विकासक्रमको अध्ययन गरी सलोन कार्थकपूर्व नेपाली नियात्रासाहित्यको स्थिति प्रस्तुत गर्नु ।

ग. नियात्रा साहित्यमा सलोन कार्थकलाई नियात्राकारका रूपमा स्थापित गर्दै उनको योगदान र स्थान निर्धारण गर्नु ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

भारतीय नेपाली नियान्ना साहित्यमा स्थापित नियान्नाकार सलोन कार्थकका नियान्नाहरूमाथि फुटकर समालोचनात्मक प्रस्तुतिका आधारमा मात्र अध्ययन भएको पाइन्छ, तर उनका प्रकाशित चारवटै नियान्नासङ्ग्रहहरूमा केन्द्रित रही गहन अध्ययन गरिएको तथ्यगत जानकारी भने हालसम्म पाइएको छैन । यस सन्दर्भमा केही समालोचकहरूले फुटकर लेख तथा समालोचनाका माध्यमबाट चर्चा गरिएका त्यस्ता सामग्रीहरूलाई यहाँ पूर्वकार्यका रूपमा स्विकार्दै तिनको समीक्षात्मक प्रस्तुति तल दिइएको छ ।

समालोचक प्रमोद प्रधानले *नेपाली निबन्धको इतिहास* (२००९) नामक पुस्तकमा विभिन्न नियान्नाकारहरूको उल्लेख गर्ने क्रममा सलोन कार्थकका नियान्ना *समुन्द्रवारि* : *समुन्द्रपारिको* चर्चा गरेका छन् । *विदेशतिर रिड्दै जाँदा* नियान्नाको उल्लेख गर्दै उनी लेख्छन् - कार्थकका नियान्नाहरूमा यात्रास्थलको चित्रसँगसँगै आफ्ना अनुभूतिहरू प्रस्तुत गर्ने जमर्को देखिन्छ, तथापि ती चित्रमा उनी एकाकार भने हुन सकेको पाइन्छ । नियान्नालाई कथा र संवादका माध्यमबाट रोचक बनाउने उनको रचनाकौशल भने प्रभावी नै छ ।

विदेशभिन्न रिड्दै जाँदा नियान्नाभिन्न रहेका नियान्नाहरूको तुलानामा दक्षिण कोरियासित सम्बन्धित नियान्ना तुलनात्मक रूपमा रोचकता प्रदान गर्नका साथै प्रस्तुतिका दृष्टिले पनि उत्कृष्ट रहेको उल्लेख गरेका छन् । सोल सहरको सेलुनमा नियान्नामा रहेको वर्णनशैलीले पाठकलाई पनि सेलुनभिन्न पुऱ्याएको अनुभव दिनसक्नु उनको सफलता मानिएको छ । भाषिक दृष्टिले उनको नियान्नामा पाइने दार्जीलिङ्गे भाषाको प्रयोगले छुट्टै प्रकारको स्वाद प्रदान गर्न सक्षम रहेको उल्लेख गरेका छन् ।

समालोचक राजकुमार छेत्रीले *कृति आलोकन* नामक समालोचनात्मक लेखसंग्रह (२०१३) मा सङ्गृहीत *नियात्रा साहित्यका परिप्रेक्ष्यमा मनका रहर र लहरहरू* शीर्षक लेखमा सलोन कार्थकको नियात्राकारिताबारे संक्षिप्त रूपमा उल्लेख गरेका छन् । उनी लेख्छन्- *सलोन कार्थकका नियात्राहरूमा प्रयुक्त शीर्षकहरू कतिपय अर्थमा रमाइला लाग्छन्* । यस लेखमा नियात्राकार सलोन कार्थकलाई नियात्राकार एम.बी प्रधानसँगको तुलनामा एकहोरो एकलापी नियात्राकारका रूपमा पनि चर्चा गरेका छन् ।

समालोचक नविन पौडयालले *साहित्य अनुशीलन* (२०१४) नामक पुस्तकमा *नियात्राकारका रूपमा सलोन कार्थक* शीर्षक लेख प्रस्तुत गरेका छन् । उनका अनुसार सलोन कार्थकको खास व्यक्तित्व नै नियात्राकार हो । उनलाई नेपाली साहित्यका एक सफल र उच्चकोटिका नियात्राकार मान्न सकिन्छ । नियात्रा साहित्यमा हुनुपर्ने भ्रमण संस्मरणभित्र समावेश गरिएका वैयक्तिक अनुभूति, पाठकसित भावनात्मक सम्बन्ध, आनन्दानुभूति, सत्यसित अनुभूतिको प्रकटीकरण, कथात्मक ढाँचाको अभिमुखीकरण, कता-कता परिहास, एकालाप आदि जस्ता गुणहरू उल्लेखनीय छन् । *विदेशतिर रिङ्गदै जाँदा* नियात्रामा सलोन कार्थकले देखेका नकारात्मक पक्षको पनि उद्घाटन गरेका हुनाले उनी एक इमान्दार नियात्राकार हुन् भनी चर्चा गरेका छन् । यस लेखमा कार्थकका नियात्रामा पाइने कमजोरीका साथै प्रवृत्ति र गुणहरूको पनि उल्लेख गरिएको छ ।

यसै गरी हर्कबहादुर छेत्रीले पनि *खबर पत्रिका* (वर्ष १, अङ्क १६, २००९) मा *सलोनको संसारमा हिडँदै जाँदा* शीर्षक लेख प्रकाशित गरेका छन् । यस लेखमा विशेष गरी सलोन कार्थकको नियात्रा *पदयात्रा गाउँको फन्को विदेशको* शीर्षकमाथि सामान्य चर्चा गरिएको छ ।

सलोन कार्यकका नियात्रामा रहेका चित्रात्मक वर्णनका कारण उनले भ्रमण गरेका विभिन्न स्थानमा पाठकहरू पनि त्यही पुग्न सकेका अनुभव गरेको तथ्यका साथै उनका विवरण सहज-सरल रूपमा रहेको र उनी चित्रात्मक भाषाको प्रयोक्ता हुन् भन्ने चर्चा यस लेखमा गरिएको पाइन्छ ।

अर्का समालोचक डेनिस लेप्चाले *हिमालय दर्पण* (९ अगस्त २०१३०) दैनिक समाचार पत्रमा *विश्व एउटा पल्लो गाउँ नियात्रामा हिँडेपछि . . .* शीर्षक लेख प्रस्तुत गरेका छन् । यस लेखमा *विश्व एउटा पल्लो गाउँ* नियात्राको सामान्य अध्ययन गरिएको छ । विदेशमा पुगे पनि आफ्नो स्वदेशलाई सदैव हृदयमा बोकेर हिँड्ने सच्चा नियात्राकारका रूपमा कार्यकलाई चिनाइएको छ । यस लेखमा विदेशिएका नेपालीहरूले बाँचेका जीवनशैली, भोगेका अस्तित्व संकट, दुःखमय जीवनलाई यस नियात्राभित्र विभिन्न उद्धरणबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

साहित्य सङ्केत (वर्ष ४८, अङ्क ३४, मार्च २०१४) नामक त्रयमासिक पत्रिकामा नविन पौड्यालले *भारतमा नेपाली नियात्रा साहित्यको सर्वेक्षणात्मक अध्ययन* शीर्षक लेखमा सलोन कार्यकलाई एकजना प्रबल नियात्राकारका रूपमा चिनाउँदै सलोन कार्यकका नियात्रामा पाइने गतिशीलता, तथ्यात्मकता, निजात्मकता, इमान्दारिता, आत्मीयता, कल्पनाप्रवणता आदि जस्ता गुणका साथै भाषागत रूपमा रहेका कमजोरी पक्षका पनि चर्चा गरेका छन् ।

संगोष्ठी तथा कार्यशाला आदिमा प्रस्तुत गरिएका संगोष्ठीपत्र, कार्यपत्र आदिलाई पनि पूर्वकार्यका रूपमा स्विकार्दै त्यस आधारमा ममता लामाले नेपाली साहित्य अध्ययन समिति, कालेबुङ (२०१४) द्वारा आयोजित कार्यशालामा *भारतीय नेपाली नियात्रा* प्रस्तुत गरेका छन् ।

त्यस पत्रमा भारतीय नेपाली नियामाकारहरूको उल्लेख गर्ने क्रममा सलोन कार्थकको चर्चा गरिएको पाइन्छ ।

१९७० को दर्शकदेखि नै नियामा विधालाई निरन्तरता दिँदै आएका सलोन कार्थकलाई नियामाकारका रूपमा चर्चा गर्नका साथै उनका नियामामा वर्णित विभिन्न देश-विदेशका सामाजिक जीवन, परिवेश, संस्कृति, प्राकृतिक सौन्दर्य आदि विषय ज्ञानप्रद रहेको कुराको पनि उल्लेख गरिएको छ ।

१.७ शोधकार्यको औचित्य

नेपाली नियामा साहित्यको तुलनामा नेपाली साहित्यका अन्य विधामाथि धेरै शोधकार्य भएका छन् । मूलतः सलोन कार्थकका नियामामाथि गहन अध्ययन-अनुसन्धान कार्य आजसम्म नभएको हुनाले चयन गरिएको शोधविषयमाथि अध्ययन-अनुसन्धान गर्न सकिने पर्याप्त सम्भबना देखिएको हुनाले प्रस्तुत लघुशोधप्रबन्ध तयार पारिएको हो । त्यसो हुनाले यस विषयसित सम्बन्धित विद्यार्थी तथा शोधार्थीका निम्ति प्रस्तुत शोधकार्य उपयोगी हुने हुँदा यसैमा यसको औचित्य प्रकट भएको छ ।

१.८ शोधकार्यको सीमा र क्षेत्र

नेपाली नियामा साहित्यमा धेरै नियामाहरू देखापरे तापनि यस शोधकार्यमा सलोन कार्थकका नियामामा मात्र केन्द्रित रहेर उनको नियामाकारिताको विशेष अध्ययन र अनुसन्धानबाट नेपाली नियामा साहित्यको समेत सूक्ष्म जानकारी दिइएको छ ।

१.९ शोधविधि

प्रस्तावित शोधकार्यलाई वैज्ञानिक र व्यवस्थित बनाउनाका लागि निम्नलिखित विधिहरू अपनाइएको छ ।

१.९.१ सामग्री सङ्कलनविधि

प्रस्तावित शोधकार्यका निम्ति निगमनात्मक शोधविधि अपनाउँदै प्राथमिक, द्वितीयक, तृतीयक अथवा वेभ स्रोतबाट सामग्री सङ्ग्रह गरिएको छ ।

क. प्राथमिक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलनका निम्ति सलोन कार्थक र यस विषयसित सम्बन्धित समालोचक, प्राध्यापक, शोधार्थी तथा अन्य सम्बन्धित स्रोतव्यक्तिहरूसित भेटवार्ता र अन्तर्वार्ता गरी आवश्यक सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

ख. द्वितीयक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलनका निम्ति पुस्तकालय र अन्य प्राज्ञिक थलोबाट यस शोध विषयसंग सम्बन्धित प्रकाशित तथ्याङ्क र अन्य आवश्यक सामग्रीहरू जस्तै सैद्धान्तिक पुस्तकहरू, समालोचना पुस्तकहरू तथा अनुसन्धानमूलक पत्र-पत्रिकामा प्रकाशित लेख र साथै विभिन्न विश्वविद्यालयबाट स्वीकृत शोधपत्र/शोधप्रबन्धको अध्ययनको आधारमा सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

ग. तृतीयक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलनका निम्ति यस शोधविषयसंग सम्बन्धित विभिन्न सञ्चार माध्यम, ई-जर्नल आदिबाट आवश्यक सामग्री सङ्ग्रह गरिएको छ ।

१.९.२ शोधकार्यको सैद्धान्तिक ढाँचा

यस शोधकार्यमा विवरणात्मक, सर्वेक्षात्मक र विश्लेषणात्मक पद्धति ग्रहण गरिएको छ। यस शोधकार्यमा प्रयोग गरिने विभिन्न प्राविधिक पक्षहरू जस्तै पादटिप्पणी, चिन्ह प्रयोग, उद्धरण प्रस्तुति, सन्दर्भग्रन्थ सूची आदि नेपाली लेखन शैलीलाई मूल आधार बनाइएको छ।

१.१० शोधकार्यको सामान्य रूपरेखा

प्रस्तुत शोधकार्यको संरचनालाई सुव्यवस्थित रूपमा सर्वेक्षणात्मक र विश्लेषणात्मक पद्धति ग्रहण गरी क्रमबद्ध रूपमा निम्नलिखित अध्यायहरूमा विभाजन गरिएको छ –

पहिलो अध्याय

शोधपरिचय

दोस्रो अध्याय

नियात्रालेखनको सैद्धान्तिक परिचय र नेपाली नियात्रा साहित्यलेखन परम्परा

तेस्रो अध्याय

सलोन कार्यका संक्षिप्त जीवनी, कृतित्व र व्यक्तित्व

चौथो अध्याय

सलोन कार्यका नियात्राहरूको विश्लेषण र मूल्याङ्कन

पाँचौ अध्याय

उपसंहार तथा निष्कर्ष

सन्दर्भग्रन्थ सूचि

परिशिष्ट

दोस्रो अध्याय

२. नियत्रालेखनको सैद्धान्तिक परिचय र नेपाली नियत्रा साहित्यलेखन परम्परा

मानव जाति स्वभावैले भ्रमणप्रिय हुने हुनाले जन्मदेखि मृत्युसम्मै मानिस घुम्न रूचाउँछन् । नवीन ठाउँमा भ्रमण गरेपछि भ्रमणकर्ता त्यस ठाउँका रहन-सहन, संस्कार-संस्कृति, रीतिथिति आदिबारे जानकारी प्राप्त गर्नमा सक्षम बन्दछ । धेरैजनाले यात्राबाट ज्ञान बटुले तापनि थोरैले मात्र यस्ता ज्ञानवर्धक तथ्यलाई पाठक समक्ष प्रस्तुत गर्दछन् । समयानुसार साहित्यका विविध विधाले नयाँ नयाँ मोडहरूका साथ विकास गर्दै गइरहेको अनुभव हुन्छ । साहित्यको गद्य विधा सबैभन्दा कान्छो विधा हो र यसअन्तर्गत निबन्ध, कथा, उपन्यास, जीवनी, संस्मरण, आत्मवृत्तान्त, रिपोर्ताज, दैनिकीजस्ता उपविधाहरू पर्दछन् । नियत्रा साहित्य पनि यसैको एक अङ्ग हो । यात्राका क्रममा देखेका भोगेका अनुभूतिहरूलाई साहित्यिक संस्मरणात्मक शैलीमा कलात्मक ढङ्गले अभिव्यक्ति दिएका रचनालाई नै नियत्रा साहित्य भन्दछ । यसलाई कतिले यात्रासाहित्य पनि भनेका छन्, जसमा यथार्थ, निजात्मकता र लेखकको उपस्थिति अनिवार्य देखिन्छन् ।

२.१ नियत्रा साहित्यको परिचय

यात्रा साहित्यको प्रारम्भिक स्थितिबारे भानु घिमिरेले आफ्नो भनाइलाई यसरी अधि सारेका छन्- यात्रा साहित्यको पृष्ठभूमिगत सम्बन्ध आदि मानवको भ्रमणात्मक प्रवृत्ति, लोकसाहित्य, धार्मिक ग्रन्थहरू, यायावरीय पद्धति, सामाजिक चाहना, मानव समाजको अध्ययन

र खोज आदिमा रहेको पाइन्छ। . .।^१ राजेन्द्र सुवेदीका अनुसार *नियात्रा निजात्मक गद्यशैलीमा लेखिने विषय हो र आत्मपरक अनुशासनको निबन्धविधामा प्रयुक्त हुने यस किसिमको लेखनमा यात्रालाई सजीवतासाथ पेस गर्न गतिशलिताको आवश्यक हुन्छ र निबन्धमा मात्र यात्राविवरणले सजीवता प्राप्त गर्न सक्छ।*^२

विश्वसाहित्यमा लामो समयदेखि यात्रासाहित्यले नवीन लेखनशैली र शिल्पको आविष्कार र अवलम्बन गरी लेखिँदै आए तापनि विश्वसाहित्य र नेपाली साहित्यमा यसले विधागत नामिक स्थिरता पाइसकेको छैन। यस लेखनलाई बुझाउन अङ्ग्रेजी साहित्यममा सामान्यतया ट्रयाभल लिटरेचर, ट्रयाभल एकाउन्ट, ट्रयाभल मेम्वायर आदि शब्दावली प्रयोगमा आएका छन्। बीसौं शताब्दीमा 'ट्रयाभल' र 'मोनमेलग' यी दुई शब्दको योगबाट नवनिर्मित ट्रयाभलग शब्द पनि प्रचलनमा आएको छ। हिन्दी साहित्यमा यात्रासाहित्य, यात्रावृत्त, यात्रावृत्तान्त, भ्रमणवृत्तान्त आदि अनेक शब्द प्रचलित छन्। त्यस्तै नेपाली साहित्यमा पनि सामान्यतः यात्रावृत्तान्त, यात्रावृत्त, यात्रासंस्मरण, यात्राविवरण, यात्रानिबन्ध, भ्रमणवृत्तान्त, यात्रासाहित्य, भ्रमणसाहित्य, नियात्रा आदि अनेक नामहरू प्रयोगमा आएका छन्। यीमध्ये यात्रालेखनको फरकिलो अर्थमा

^१ भानु घिमिरे, (२०५८), *नेपाली यात्रा निबन्धमा देखापरेका प्रमुख मोड र प्रवृत्ति, समकालीन साहित्य*, वर्ष ११, अङ्क ३, पूर्णाङ्क ४१, अविनाश श्रेष्ठ, (सम्पा.), काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, पृ २०१।

^२ राजेन्द्र सुवेदी, (वि. सं. २०५८), *संष्टा सृष्टि : द्रष्टा दृष्टि*, ते. सं, ललितपुर : साभा प्रकाशन, पृ ४१।

‘यात्रासाहित्य’ नाम विशेष प्रचलित रहे तापनि भारतीय नेपाली साहित्यमा यात्रा नै प्रयोगमा आएको छ।³

यात्रा र साहित्य यी दुई शब्दको मेलबाट यात्रासाहित्य निर्माण भएको हो । यात्रासाहित्य भन्नाले विशेष गरी यात्राकारले विविध स्थानहरूको यात्राक्रममा देखेका र अनुभूत गरेका सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक, आर्थिक, राजनीतिक आदि ज्ञानका क्षेत्रलाई दस्तावेजीकरण गरी लेखिएको साहित्य बुझिन्छ । यात्रासाहित्यमा कुनै एउटा देश तथा विदेशभित्रका विभिन्न ठाँउको यात्रा गरिएको विवरणलाई आख्यानात्मक ढंगमा आत्मपरक शैलीका माध्यमबाट सौन्दर्यचेतनाका साथ प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । यात्रासाहित्य अथवा यात्रा साहित्यसम्बन्धी गोपीकृष्ण शर्माले पनि आफ्नो धारणा यसरी व्यक्त गरेका छन्-

आफू तटस्थ रहेर यात्रा स्थलको हुलिया दिँदै जाने र त्यहाँको रहनसहन, वातावरण र जीवनशैलीको वस्तुगत विवरण दिने काम यात्राको प्रस्तुतिमा रहन्छ । साहित्य भनेको भाषाको रागात्मक प्रस्तुति हो । साहित्यमा सामान्य वस्तुलाई पनि आलङ्कारिक शैलीद्वारा रोचक बनाउने काम हुन्छ । यात्राको साहित्य, यात्रामा साहित्य अथवा यात्रा र साहित्य भन्ने

³ निर्मोही व्यास, (२०६७), *यात्रा साहित्यको सैद्धान्तिक परिचय*, वैजयन्ती, स्वदेश यात्रा, अङ्क ७, (सम्पा. ठाकुर शर्मा), काठमाडौं, शब्दार्थ प्रकाशन, पृष्ठ ७० ।

व्युत्पत्तिहरूका आधारमा यात्रासाहित्य शब्द तयार भएको छ । यसरी यात्रा विवरण र साहित्य आस्वादको सङ्गम हो नियात्रा ।^४

सञ्चार माध्यमको विकाससँगसँगै यातायातको सुविधाले पनि नियात्रासाहित्यलाई मौलिन र फस्टिनमा ठूलो सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ । विश्वभरि छरिएर बसेका विभिन्न जाति-उपजातिका मानिसहरूका आ-आफ्नै रहनसहन, संस्कार-संस्कृति, मूल्य-मान्यता आदि रहिआएका छन् । यात्राद्वारा नै मानिसले विभिन्न भूभागमा बसोबास गरी आएका मानिसहरूका बारेमा विविध ज्ञान आर्जन गर्दै आइरहेका छन् । अतः यात्रासाहित्यले विभिन्न ठाउँका मानिसहरूका माझ देखिएका भिन्नता र समानतामाथि प्रकाश पार्दछ । यात्रासाहित्यको चर्चाक्रममा दयाराम श्रेष्ठ लेख्छन् -

भावुकतापूर्ण काल्पनिक यात्रा 'फेन्टेसी' बन्दछ ; यात्रासाहित्यलाई फेन्टेसी हुनबाट लेखकले बचाएको हुन्छ । त्यसरी नै यस विधामा रोचकता अनिवार्य मानिन्छ । यस गुणका लागि चिन्तित लेखकले वृत्तान्तका क्रममा कतै आख्यानको सहायता लिन्छ भने कतै हास्यनिबन्धको सहायता लिन्छ । यात्रानुभव पाठकलाई बाड्नु लेखकले सर्वत्र आत्मीय रूप धारण गर्दछ, जसको परिणामस्वरूप कहीं कतै आफूभित्रको इमानदारीलाई प्रकट गर्न आफूमा रहेको कमजोरीको पनि उद्घाटन गरिदिन्छ ।^५

^४ गोपीकृष्ण शर्मा, (२०६७), *यात्रा साहित्य, वैजयन्ती* विदेशयात्रा अङ्क, खोजपूर्ण साहित्यिक पत्रिका, अङ्क १०, (सम्पा. ठाकुर शर्मा), काठमाडौं, शब्दार्थ प्रकाशन, पृष्ठ ६९ ।

^५ दयाराम श्रेष्ठ र मोहनराज शर्मा, (२००४), *नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास*, ललितपुर, साभा प्रकाशन, पृष्ठ, १८० ।

माथिका उद्धरणहरूबाट नेपालीमा यात्रासाहित्य अथवा नियात्रा साहित्यको अवधारणा स्पष्ट हुनआउँछ ।

२.२ नियात्राको शाब्दिक उत्पत्ति र अर्थ

संस्कृत वाङ्मयमा स्वतन्त्र विधागत रूपमा यात्रासाहित्य नपाइए तापनि वैदिक रचनामा कतैकतै यात्राको चर्चा पाइन्छ भने संस्कृत काव्यशास्त्रमा र महाकाव्यमा यात्रावर्णन पनि हुनपर्ने लक्षण-निर्देश भएकोले संस्कृतकाव्यमा यात्रावर्णन प्रसङ्ग कुनै न कुनै रूपमा रहेको पाइन्छ ।^६ ‘नियात्रा’ तत्सम शब्द हो । ‘नियात्रा’ शब्दको व्युत्पत्ति यात्रा निबन्धबाट भएको हो । ‘निबन्ध’ शब्दको ‘नि’ उपसर्ग र ‘या’ धातुबाट निर्मित ‘यात्रा’ शब्दको योगबाट नियात्रा शब्द बनेको हो, जसमा ‘नि’ भन्नाले निजी, आफ्नो भन्ने बुझिन्छ भने ‘यात्रा’ भन्नाले कुनै ठाउँको भ्रमण हो । अङ्ग्रेजीमा ‘नियात्रासाहित्य’को पर्याय शब्दका रूपमा ट्राभलग (travelogue) शब्द प्रचलनमा रहेको छ । अङ्ग्रेजीको ‘ट्राभल’ शब्द र ग्रीकको ‘मोनोलग’ शब्दको ‘लग’को संयोजनमा निर्मित संयुक्त रूप ट्राभलग हो ।^७ यो शब्दको प्रथम प्रयोक्ता बर्टन होल्मस (१८७० - १९५८) हुन् । उनी एकजना अमेरिकी यात्री, छायाकार अनि चलचित्र निर्देशक थिए । नियात्रालाई विभिन्न विद्वान् तथा ग्रन्थादिले निम्नलिखित वाक्यमा अर्थ्याएर परिभाषित गरेका छन् -

^६ ईश्वर बराल र अन्य (सम्पा.), (वि. सं. २०५५), नेपाली साहित्यकोश, काठमाडौं, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, पृष्ठ ६७५ ।

^७ www.etymonline.com/index.php?item=travelogue 30/4/2015

१ सत्यको निस्तो वर्णन छ भने यो यात्रा लेख (Travel Account) र रमरमको आनन्दबाट मुछिएको छ भने चाहिं नियात्रा कहलाउँछ।^८

२ सोभो यात्राविवरणलाई लेखकले निजी रङ्गमा रँगाएर साहित्यिक अभिव्यक्ति दिँदा नियात्राको जन्म हुन्छ।^९

३ कुनै भूखण्डको स्थल रूप, लोकजीवन, रीति-परम्परा आदिसंग साक्षात्कार गराउने र तद्विषयक अनुभव र ज्ञानलाई व्यक्त गर्ने अभिप्रायले मूलतः तथ्य र अंशतः भावनाको अनुपातिक संयोजन गरी चित्रात्मक शैलीमा अनुभूत स्मरणस्वरूप लेखिएको गद्य रचनालाई ‘यात्रा साहित्य’ भनिन्छ।^{१०}

४ यात्राको गतिसँगै प्रवाहित हुँदै यात्रागत वस्तुतथ्यलाई यात्राकारको निजात्मक रागले रँगाएर भावना र कल्पनाको यथोचित समन्वयका साथ मनोहरी शैलीमा आत्मपरक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएको यथार्थपरक गद्य कृति नै यात्रासाहित्य हो।^{११}

^८ तानासर्मा, (वि सं २०६१), बेलायततिर बरालिंदा, छै. सं, “भूमिका”, ललितपुर, साभ्ना प्रकाशन, पृ -ख, ।

^९ निर्मोही व्यास, (२०६७), नियात्रा साहित्यको सैद्धान्तिक परिचय, वैजयन्ती (खोजपूर्ण साहित्यिक पत्रिका), स्वदेश यात्रा अङ्क २, अङ्क ७, २०६७ असार साउन, पृ ७१ ।

^{१०} दयाराम श्रेष्ठ सम्भव र मोहनराज शर्मा, पूर्ववत्, पृ. २०७ ।

^{११} निर्मोही व्यास, (२०६८), रत्न बृहत् नेपाली समालोचना, काठमाडौं, रत्न पुस्तक भण्डा, पृ ४११

६. कुनै पनि यात्री आफ्नो यात्राको क्रममा निस्कँदा उसले देखे-भोगेका र अनुभव गरेका विविध घटना, परिवेश (भौगोलिक पर्यावरण), समाज, परम्परा आदिलाई आफ्नै अनुभूतिका माध्यमबाट जुन रूपमा अभिव्यक्त गर्दछ त्यही नै नियत्रा हो ।

७. यात्रामा प्रवृत्त हुने यात्रीले आफूले देखेका, भोगेका र अनुभवका परिधिमा समेटेर अनुभूतिपुञ्जमा सुरक्षित गरिने तत्त्वलाई निबन्धका रूपमा स्थापना गरेको छ भने त्यस्ता रचनालाई नियत्रा वर्णन (Travel Account) भन्दछन् ।^{१२}

७. निबन्धविधा बुझाउन बन्ध (बन्धन) शब्दमा प्रयुक्त 'नि' उपसर्ग यात्रामा प्रयोग गरी नवनिर्माण गरिएको शब्द नियत्रा हो ।^{१३}

नेपाली बृहत् शब्दकोशले यात्रा निबन्धको औपन्यासिक वा उपाख्यानात्मक रूप र यात्रावर्णनबारे कथात्मक शैलीमा लेखिएको निबन्धलाई नियत्रा भन्दछन् भन्दै परिभाषित गरेको छ ।^{१४}

२.३ नियत्राको स्वरूप

लक्ष्मणप्रसाद गौतमअनुसार विनिर्माणिक प्रक्रियाका विधाभञ्जनका कारण निबन्ध विधामा अन्य विधाहरूको/उपविधाहरूको अन्तरमिश्रण हुँदा नवउपविधात्मक स्वरूपका नैबन्धिक रचनाहरू

^{१२} राजेन्द्र सुवेदी, (सन् २००१), **स्रष्टा-सृष्टि: द्रष्टा-दृष्टि**, ते.सं., ललितपुर : साभा प्रकाशन, पृ ४० ।

^{१३} ईवर वराल, वि.स २०५५, **नेपाली साहित्यकोश**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, पृ ६७३ ।

^{१४} वासुदेव त्रिपाठी र अन्य, (२०५२), **नेपाली बृहत् शब्दकोश**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, पृ. ७३४ ।

रचिएका हुन्छन् भन्दै उनले निबन्धका प्रमुख प्रचलित भेद भनी निम्नानुसार प्रस्तुत गरेका छन् (क) नियामा (ख) निवार्ता (ग) निसमीक्षा (घ) निपत्र र (ङ) रुबन्ध ^{१५} । यसै गरी ओमी शर्माले गद्य विधाअन्तर्गतको निबन्ध विधामा देखापरेका नवीनतम प्रविधाहरू भनी निम्नलिखित भेदहरू छुट्टाएका छन् (क) जीवनी (ख) यात्रा संस्मरण, (ग) आत्मवृत्तान्त, (घ) संस्मरण, (ङ) रिपोर्टाज र (च) दैनिकी । ^{१६} तर निबन्ध र नियामामा आन्तरिक भेद अवश्य छ । मुख्य रूपमा निबन्ध एक ठाउँ बसेर गरिने गफ हो भने नियामा आफ्नो स्थानदेखि टाढा कतै घुमेर डुलेर आएपछि त्यहाँबाट प्राप्त अनुभवमा आफ्नो कल्पना तत्त्वले शृङ्गारद्वै गरिने गफ हो । निबन्धमा कल्पना तत्त्व धेरै हुन्छ भने नियामामा कल्पना सँगै वस्तुतत्त्वको प्रमुखता रहेको हुन्छ ।

नियामाका प्रमुख अभिलक्षणहरू यस प्रकार रहेका छन् -

(१) नियामामा यात्रावृत्तान्तका स्मृतिविम्बहरूका प्रयोग हुनका साथै यसलाई कल्पनाको रङले रङ्गाएको हुन्छ ।

(२) नियामामा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको हुन्छ । यसमा वर्णनको मनोहारिता, रोचकता र कौतुहलता रहेको हुन्छ । ^{१७}

^{१५} लक्ष्मणप्रसाद गौतम, (२०६८), *निबन्धका प्रकार*, रत्न बृहत् नेपाली समालोचना (सैद्धान्तिक), काठमाडौं, रत्न पुस्तक भण्डार, पृ ५१५-५१६ ।

^{१६} ओमी शर्मा, (२०६७), *नियामासाहित्य : यात्रावृत्तान्त र यात्रासंस्मरण*, वैजयन्ती (सम्पा. यादव भट्टराई), अङ्क ६, काठमाडौं, शब्दार्थ प्रकाशन, ६९ ।

^{१७} <https://ne.wikipedia.org/s/8hm>

(३) नियात्रामा निजात्मक अनुभूतिको उपस्थिति रहेका कारण यो आत्मपरक शैलीमा लेखएको हुन्छ ।

(४) नियात्रामा स्वयम् नियात्राकारको उपस्थिति अनिवार्य देखिन्छ । साथै वस्तुतथ्यलाई उस्तै रूपमा प्रस्तुत गरिनु पर्छ ।

(५) यात्रा गरिसकेपछि नियात्राकारले आफ्नो यात्राविवरण र अनुभूतिलाई स्मृतिका सहयोगद्वारा प्रस्तुत गर्नु पर्दछ ।

२.४ नियात्राका तत्त्व

अध्येताहरूले आ-आफ्ना मतहरू अधि सार्दै नियात्राको तत्त्वगत निरूपण गरेका छन् । गङ्गाप्रसाद उप्रेतीको सन्दर्भ लिएर प्रमोद प्रधान भन्छन् “नियात्रा लेख्न चाहने कुनै पनि निबन्धमा अभिष्ट सफलता प्राप्त गर्न तीन तत्त्वहरू हुन् - क सूचनात्मकता ख निजात्मकता ग चिन्तनशीलता ।”^{१८} कपिल अज्ञातले पनि गतिमयता, सूचनात्मकता, निजात्मकता, चिन्तनशील गरी नियात्राका चारवटा तत्त्व देखाएका छन् ।^{१९} निर्मोही व्यासले पनि विभिन्न विद्वान्हरूका सन्दर्भ लिँदै गतिशीलता, स्थानीयता, तथ्यात्मकता, निजात्मकता, आत्मीयता, कल्पनाप्रवणता, चित्रात्मकता आदिलाई नियात्राका प्रमुख तत्त्वहरू मानेका छन् ।^{२०} अतः

^{१८} प्रमोद प्रधान, (सन् २००९), **नेपाली निबन्धको इतिहास**, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार, पृष्ठ २१७ ।

^{१९} कपिल अज्ञात, (२०५८), **नेपाली यात्रा साहित्य उद्भव र विकास, समकालीन साहित्य**, (सम्पा. अविनाश श्रेष्ठ), वर्ष ११, अङ्क ३, पूर्णाङ्क : ४१, पृ २१२ ।

^{२०} प्रमोद प्रधान, पूर्ववत्, पृ. ४१४ ।

विभिन्न विद्वानहरूका आ-आफ्ना मतहरूको आधारमा यात्रासाहित्यका तत्त्वहरू निम्नानुसार निर्धारण गर्न सकिन्छ -

क. गतिशीलता : गतिशीलता यात्रासाहित्यको प्रमुख तत्त्व हो । यात्रा पैदल तथा कुनै पनि सवारीसाधनद्वारा गरिन्छ । यात्राविहीन यात्रासाहित्यको रचना गर्न सकिँदैन । गतिशीलताका कारण स्वयम् पाठक लेखकसित तत्तत् स्थानमा यात्रा गरिरहेको अनुभव गर्दछ । यात्राका निमित्त सम्बद्ध यात्रास्थलको चयनपूर्वदेखि नै यात्राकारका मनमा त्यस स्थलप्रति प्रबल कौतूहल उत्पन्न भएको हुन्छ । त्यसबाट यात्राकार सम्बद्ध यात्रास्थलप्रति आकर्षित एवं यात्राका निमित्त उत्प्रेरित हुन्छ । साथै यात्राका क्रममा एकपछि एक साक्षात्कृत हुँदै जाने स्थान, दृश्य, समाज, संस्कृति, जनजीवन एवम् घटना-प्रसङ्गप्रति यात्राकारको कौतूहल यात्राको गतिसँग क्रमिक रूपले बढ्दै जान्छ तथा यात्राअवधिभरि त्यो क्रम जारी रहन्छ र यात्राको अन्त्यसँगै त्यसको अन्त्य हुन्छ ।^{२१} यात्रामा यात्राका क्रममा देखापरेका नयाँ परिवेश, व्यक्ति आदिलाई गतिशील रूपमा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ ।

ख. स्थानीयता : यात्रासाहित्यको एउटा प्रमुख तत्त्व स्थानीयता पनि हो । यात्रा र स्थान एक अर्काका पूरक हुन् । कुनै स्थानबिना यात्राको कल्पना गर्न सकिँदैन । अतः सम्पूर्ण यात्रासाहित्य यात्रासितै सम्बन्धित हुन्छ । स्थानीयताद्वारा प्राकृतिक, भौगोलिक, सामाजिक, भाषिक, सांस्कृतिक आदि विशेषताबारे जारकारी दिइन्छ ।

^{२१} निर्मोही व्यास, (२०६८) यात्रासाहित्यको विधागत स्वरूप र विशेषता, रत्न बृहत् नेपाली समालोचना (सम्पा. राजेन्द्र सुवेदी), काठमाडौं, रत्न पुस्तक भण्डापृ ४१४ ।

ग. **तथ्यात्मकता** : तथ्यात्मकता यात्रासाहित्यको अर्को अनिवार्य तत्त्व हो । तथ्यहरूको मात्र लामो विवरण भए त्यो यात्राविवरण पर्यटनसम्बन्धी निर्देशिका पुस्तक मात्र बन्न जान्छ । यात्रा गरिएका विभिन्न ठाउँमा पाइने विविध विषयगत थोक, वस्तु आदिको उल्लेख अनिवार्य रूपमा रहेको हुन्छ । यात्राकृतिमा आवश्यकताभन्दा बढी तथ्यहरूको विवरण रहे यसले यात्राकृतिको साहित्यिक पक्षमा बाधा पुऱ्याउने र यो केवल यात्रा निर्देशिका (गाइड बुक) मात्र बन्ने सम्भवना हुन्छ ।

घ. **निजात्मकता** : ओमी शर्माका अनुसार प्रथम पुरुष शैलीमा लेखिएको यात्रासंस्मरण सबै नियत्राको कोटीमा पर्दैनन् । नियत्राकारको मनःस्थितिमा उपस्थित भएका विम्ब, प्रतीक आदि यात्राका क्रममा टिपिएका कतिपय टिपोटहरूको समुचित व्यवस्थापन गरी निजात्मक भावपरक रूपले लेखिएको रचना नियत्रा हो ।^{२२} निजात्मकताका कारण नियत्राकारका निजी व्यक्तित्व, रुचि, अरूचि, विचारलाई जान्न सकिन्छ । नियत्राकारका निजात्मक अनुभूतिद्वारा उनको बौद्धिक स्तर पनि जान्न सकिन्छ ।

ङ. **अनुभूतिपरकता** : नियत्रामा नियत्राकारले आफ्नो अनुभूतिलाई व्यक्त गरेको हुन्छ । नियत्राकारको स्वःअनुभूतिलाई प्रस्तुत गरेको हुन्छ । स्वयम् नियत्राकारको भोगाइका कारण नियत्रा अनुभूतिपरक रहेका हुन्छ ।

^{२२} ओमी शर्मा, २०६७, *नियत्रासाहित्य : यात्रावृत्तान्त र यात्रासंस्मरण*, **वैजयन्ती** (सम्पा. ठाकुर शर्मा), अङ्क ६, काठमाडौं, शब्दार्थ प्रकाशन, पृ. ६९ ।

च. स्वच्छन्दता : स्वच्छन्दता नियात्राको एक प्रमुख तत्त्वका रूपमा रहेको हुन्छ । नियात्रामा यात्राकारको व्यक्तिगत रूचि-अरुचिलाई स्वतन्त्र रूपले प्रस्तुत गरिएको हुन्छ र साथै नियात्राकारले कुनै बन्धनविना स्वतन्त्र रूपमा आफ्नो भावलाई अभिव्यक्ति दिएको हुन्छ ।

छ. आत्मपरकता : नियात्राको एउटा आवश्यक तत्त्व आत्मपरकता पनि हो । आत्मपरकताले सामान्य यात्री र भावनाशील व्यक्ति माझको पार्थक्यको बोध गराउँछ । यसमा नियात्राकारका वैयक्तिकताको छाप प्रस्फुटन भएको हुन्छ । साहित्यले जीवन र समाजको प्रतिबिम्ब प्रस्तुत गरेको हुन्छ । त्यसर्थ यसलाई समाजको दर्पण मानिएको छ । साहित्यको प्रत्येक विधाले प्ररोक्ष रूपमा वरिपरि घटेका घटनालाई प्रस्तुत गरेको हुन्छ । राजेन्द्र सुवेदीको भनाइमा नियात्राकारको अभिव्यक्तिका लागि अतिरिक्त रूपमा आत्मीयता र संवेदना अपेक्षित हुन्छन् जसका निम्ति निबन्ध विधा पनि अपर्याप्त हुन्छ ।^{२३}

ज. कल्पनाप्रवणता : कल्पनात्मकता पनि नियात्रालेखनको एउटा मुख्य तत्त्वको रूपमा रहेको छ । कल्पनाप्रवणताले नियात्रालाई केवल तथ्यमा सीमित रहेका कुनै पथप्रदर्शक पुस्तक मात्र बन्नुबाट अग्ल गरेको हुन्छ । कल्पनाविना यो केवल निरस हुँदछ ।

झ. रोचकता : नियात्रालेखनलाई रोचक बनाउनका लागि नियात्राकारले कतै आख्यान त कतै हास्यको सहायता लिएको हुन्छ । रोचकताले नियात्रालाई निरस बन्नबाट बचाएको हुन्छ । रोचकताका कारण यसले पठनका निम्ति आकर्षण प्रदान गर्दछ ।

^{२३} निमोही व्यास, पूर्ववत्, पृ ४१२ ।

ब. चित्रात्मकता : नियात्राकारले आफू घुमेको ठाउँको वर्णन गर्दा त्यो वर्णन पाठकको आखाँअघि चित्रवत् उपस्थित भए त्यसलाई चित्रात्मकता भनिन्छ । यस किसिमको नियात्रालेखनमा पाठकले नियात्राकारसितै यात्रा गरिरहेको अनुभव गर्दछ ।

ट.सूचनात्मकता : कुनै कुराको जानकारी दिनु सूचना हो । सूचनाहरू तथ्य र सत्यमा आधारित रहन्छन् । यो विशेषता नियात्रालेखनमा हुनु अनिवार्य छ । विश्वासीलो किसिमले पाठकलाई सूचना प्रदान गरेको हुन पर्छ, जसको कारणले यसलाई छुट्टै रूप प्रदान गर्दछ ।

ठ.निजात्मकता : यो व्यक्तिपछि भिन्न हुन्छ । वैयक्तिक रुचि अर्थात् दृष्टिको भिन्नता नै निजात्मकता हो । निजात्मकता नियात्राको एउटा महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो ।

ड. चिन्तनशीलता : अभिव्यक्तिलाई स्तरीय तुल्याउने तत्त्व नै चिन्तन हो । प्रयोगात्मक शब्दकोशले चिन्तनशीलको शाब्दिक अर्थ चिन्तन गर्ने, विचारशील भन्ने शाब्दिक अर्थ प्रस्तुत गरेको छ ।^{२४} चिन्तनशीलका कारण नियात्रायाकारका व्यक्तित्व पनि प्रस्तुत हुँदछ ।

च. ऐतिहासिकता : ऐतिहासिकता नियात्रामा पाइने महत्त्वपूर्ण तत्त्वको रूपमा रहेको हुन्छ । नियात्रामा रहेको ऐतिहासिकताले कुनै पनि स्थान, विषय आदिमाथि तत्समयका इतिहास, पुरातात्विक तथ्यहरूमाथि प्रकाश पार्दछ ।

^{२४} हेमाङ्गराज अधिकारी (सम्पा), (२०६८), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश(च. सं.), काठमाडौं, विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि, पृ ३०५ ।

२.५ निबन्ध र नियान्त्रासाहित्य

नियान्त्रासाहित्यको सम्बन्धमा पाश्चात्य, भारतीय र नेपाली विद्वान्हरूले आ-आफ्ना प्रकारले वकालत गरेका छन् । तीमध्ये कसैकसैले यसलाई निबन्ध विधाकै अन्तर्मुक्त लेखनका रूपमा लिएका छन् भने कसैले आख्यानेतर गद्य वा आख्यानमुक्त गद्य विधाअन्तर्गत र कसैले त्यसमध्ये पनि 'अन्य विधा'-अन्तर्गतको लेखन मानेका छन् । कतिपय विद्वान्हरूले त यसलाई आख्यान र निबन्धको सन्धिस्थलमा अवस्थित उभयमुखी विधा मानेका छन् भने कसैले नव्य विधाका रूपमा विकासशील उपविधा त कसैले कुनै खास विधाको अन्तर्मुक्त लेखन, उपविधा वा भेद-उपभेद नभएर स्वयम्मा एक स्वतन्त्र साहित्यिक विधा बनिस्केको धारणा व्यक्त गरेको पाइन्छ, अनि कसैले चाहिँ विभिन्न विधाहरूको सौन्दर्य र स्वभाव भएको तर कसैसित पनि नमिल्ने, आफैँ जस्तो लेखनविधा मानेको पाइन्छ ।^{२५} नेपालीमा नियान्त्रालाई निबन्धअन्तर्गत पर्दछ भन्ने पक्षमा बालकृष्ण पोखरेल, लक्ष्मणप्रसाद गौतम, राजेन्द्र सुवेदी, तारानाथ शर्मा रहेका छन् भने वासुदेव त्रिपाठी, घनश्याम नेपाल, निर्मोही व्यास आदिका अनुसार यो स्वतन्त्र उपविधा हो ।^{२६}

^{२५} निर्मोही व्यास, पूर्ववत्, पृ ४१२

^{२६} नवीन पौड्याल, २०१४, "भारतमा नेपाली नियान्त्रा साहित्यको सर्वेक्षणत्मक अध्ययन", साहित्य संकेत, वर्ष ४८, अङ्क ३४, कालिम्पोङ : नेपाली साहित्य अध्ययन समिति, पृ ६९ ।

नयात्रा निबन्धकै एउटा प्रकारान्तर रूप हो । यसमा मूलतः निबन्धात्मक गुण नै रहेको हुन्छ । यसलाई निबन्धकै स्वतन्त्र उपविधा मान्न सकिन्छ । साहित्यको वर्तमान सन्दर्भमा कविताबाट महाकाव्य, खण्डकाव्य र फुटकर कविताले स्वतन्त्र विधागत अस्तित्व प्राप्त गरे भैं अथवा आख्यानबाट उपन्यास र कथाले स्वतन्त्र विधागत अस्तित्व प्राप्त गरे भैं नाटकबाट पूर्णाङ्की र एकाङ्की नाटकले स्वतन्त्र विधाका अस्तित्वलाई कायम गरे भैं समयानुसार नयात्रा पनि निबन्ध विधाबाट स्वतन्त्र उपविधाका रूपमा उभिन पुगेको छ । नयात्रासाहित्यमा स्मृति पक्ष प्रबल रहेको हुन्छ । चेतन-अवचेतन अवस्थामा रहेको यात्रास्मृतिका घटनाहरूलाई निजात्मक रागद्वारा प्रस्तुत गरिएको साहित्यलाई नयात्रासाहित्य भन्न सकिन्छ ।

२.६ नयात्राको उद्भव र विकासपरम्परा

ओडार युगदेखि शुरु भएको मानव सभ्यता मानिसको यायावरीय प्रवृत्तिसित सम्बन्धित रहेका छ । मानिसहरू आफ्ना सुविधाजनक भूमि र वस्तुका निमित्त विभिन्न ठाउँहरूमा घुमी हिडने गरेको कुरा इतिहास साक्षी रहेको छ । अतः समयानुसार उनीहरूले यात्राका क्रममा विभिन्न जातिका आ-आफ्ना संस्कार-संस्कृति, जीवनशैली आदिलाई लेख्न थाले । परापूर्वकालदेखि मानिसका यात्रा ईश्वरसित पनि सम्बन्धित रहेको छ । बाइबलमा वर्णन गरेअनुसार ईश्वरका आज्ञाले मोशाले चालीस हजार इज्राएलीहरूलाई कनान देशतर्फ ४० वर्षसम्म यात्रा गराएको कथा छ । मानिसमा विद्यमान आध्यात्मिक प्रवृत्तिका कारण पनि तीर्थयात्राहरू देखा पर्न आएका छन् । यसलाई पश्चिमी र पूर्वीय नयात्राको रूपमा विभाजित गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

२.६.१ पश्चिमी साहित्यमा यात्राको उद्भव र विकास

पश्चिमी जगत्मा यात्राप्रति प्राचीनकालदेखि निकै रुचि थियो । पश्चिमी यात्रुका अन्वेषणात्मक र साहसिक यात्राहरू विश्वप्रसिद्ध छन् । यस्ता यात्रुलगायत कूटनीतिज्ञ, धार्मिक मण्डली, चिकित्सक, विभिन्न क्षेत्रका विद्वान्, नाविक र सिपाही आदि जस्ता विविध खाले यात्रुहरूले यात्रा विवरण लेखनमा सघाउ पुर्याएका छन् । अतः प्राचीनकालदेखि विभिन्न किसिमका यात्रा रचनाहरू लेखिएको पाइए तापनि यो विधा शुद्ध साहित्यिक दृष्टिले उपेक्षित नै थियो ।

पश्चिममा महाकवि होमरको **ओडेसी**मा वर्णित यात्राकथाबाटै यात्रालेखनको पूर्वाभास प्रकट हुन थालेको पाइन्छ । यस कृतिबाट काल्पनिक र यथार्थ यात्रालेखनहरू प्रभावित हुन थालेका थिए । त्यस्ता प्राचीन रचनाहरूमा पौसानियास (Pausanias) को **हेलाडस पेरिजेसिस** (Hellados pericgesis) युनान दिनर्देशिका : (इ. दोस्रो शताब्दी), गिराल्डस क्याम्ब्रेनसिस (Giraldus cambrensis) को **इटिनरारियम क्याम्ब्रिय** (itinerarium cambria : ११८८ तिर), सर जोन मान्डेभिले (John Mandeville) का यात्राहरू (इ. १४९६ मा प्रकाशित) र रुडोल्फ राय्स्प (Rudolph Raspe) द्वारा लिखित **बाय्रन मुन्चौसन** (Baron Manchauson) को चमत्कारी यात्रावर्णन (१७५८) आदि उल्लेखनीय यात्रापुस्तक हुन् । अठारौं शताब्दीदेखि मात्र पश्चिमी साहित्यमा यात्रासाहित्यको राम्रो प्रगति भएको पाइन्छ ।^{२७}

^{२७} Carl Thompson (2011), **Travel writing**, London : Routledge Taylor and Francis Group, p 45.

परापूर्वकालदेखि मानिसले यात्रा गरेका तथ्य घटनाहरूलाई समयानुसार प्रकाशित गरे तापनि ती पुस्तकहरू नियामा साहित्यको रूपमा प्रकाशित थिएनन् ।

यसै गरी सन् १५०० तिर मानिसहरू आफ्नो मनोरञ्जनका निम्ति पिरामिड हेर्न पुगेका छन् । यस किसिमका गतिविधिले यात्रा सम्बन्धित धेरै लेखहरू लेखिन थाल्यो । हेरोडोटस (Herodotus) लाई ट्राभल राइटर पनि मानिएको छ । उनको एकाउन्ट अफ द हिस्टोरिस (c.४३१-४२५ Bce) मा उनले मेडिटेरियन समुद्र र ब्ल्याक समुद्रमा (Mediterranean and black seas) यात्रा गरेको वर्णन पाइन्छ । इस्ट्राबोको जोकराबी (strabo's geography - c ७- २४ CE), पौसानियास डिसकिसन अफ ग्रीस (Pausania's description of Greece - c १५५-८० CE) जस्ता पुस्तकहरूले यात्राका विषयमा सूचनाहरू दिने गर्थे, जसमा मनोरञ्जन कम मात्रामा रहेको हुन्थ्यो । एथिरिया नामक एकजना ननले द पिलग्रिमिज अफ इगिरिया (c ३३१-८४ Bce) स्पेनदेखि इजरायलसम्म यात्रा गरेको तथ्यलाई चिठीका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । यस कृतिमा स्वयम् लेखिकाको उपस्थिति रहनाका साथै देखिएका थोकहरूको वर्णन गर्नका कारण यसको आफ्नै विशेषता रहेका छन् । मध्ययुगीन केही नियामाहरूमा आधुनिक नियामामा विद्यमान गुणहरू रहेको पाइन्छ । त्यस समयमा यात्रुहरूले यात्रासम्बन्धि तत्कालीन भौगोलिक, प्राकृतिक आदि क्षेत्रलाई आफ्नो यात्रालेखनमा समेटेका थिए । तीर्थसम्बन्धि लेखमा यात्रु आफैले यात्रासम्बन्धि यथार्थ विवरण दिँदथे । त्यस समयमा सामन्तीहरू सत्तामा रहेका कारण व्यक्तिगत उद्देश्यका निम्ति स्वतन्त्र रूपमा यात्रा गर्न पाउदैनथे । त्यस बेलाका तीर्थ यात्राबारे पद्यमा लेखिएका जियोफरी चँसरको कान्टबरी टेल्स (Canterbury tale – c १३८७), मार्को पोलोको ट्राभल अफ मार्को पोलो, ट्राभलस् अफ सर

जोन म्यानडिभिल (८ १३५६) आदि पुस्तकहरू यात्रुहरूका निमित्त एउटा मार्गदर्शकका रूपमा रहेका छन्, जसमा भारत, चिन र मध्यपूर्व (middle east) को वर्णन गरिएको छ । तीर्थयात्रा यस कालको महत्त्वपूर्ण गतिविधि रहेको थियो । त्यस अवधिको यात्रा साहित्यमा नायिकालाई अन्य वस्तु, व्यक्ति, प्राणीहरूका हातबाट छुट्टाएका काल्पनिक कथाहरूमा आधारित प्रेमप्रसङ्गजोडिएका यात्रा वर्णनहरू रहेका हुन्थे ।

क्रिस्टोफर कोलोम्बसले १४९२ -१५०४ को अवधिमा गरेरका चार समुद्रिक यात्रा वर्णनको प्रभाव मार्को पोलो र मन्डेभिलेका यात्रा वर्णनहरूमा पर्न गएको थियो । कोलोम्बसपछि भास्को डिगामाले सन् १४९७ मा लिस्बनदेखि इण्डिया भएर द केप अफ् गूड होप (Lisbon to india via the cape of good hope) सम्म र एमिरिगो वेसपुस्सी चाहिँ कोलम्बसले खोज गरी प्राप्त गरेको केरेबियन द्वीपदेखि पनि अझ उता पुगेका थिए । अझ फरडिनेन्ड मेगिलेनले संसार वरिपरि नै यात्रा गरेका थिए । तिनीहरू बौद्धिक चाहनापूर्तिको निमित्त नभएर मिसनरी गतिविधिलाई विस्तार गर्नका निमित्त पनि यात्रामा लागेका थिए । त्यस किसिमको यात्राप्रक्रियाले यात्रासम्बन्धि धेरै लेख तथा दस्तावेजहरूको रचना हुन पुग्यो । यसरी ती लेख तथा दस्तावेजहरूले मानिसहरूमा कोतुहलता जागृत गराउनका साथै लोकप्रियता पनि पाउन थाले । राजनीतिज्ञ, व्यापारी, समुद्रयात्री आदिले उपनिवेशवाद र व्यापारका निमित्त मार्ग प्रशस्त गर्न थालेदेखि विभिन्न प्रकाशकहरूले पनि यात्रासम्बन्धि धेरै दस्तावेज र लेखहरू प्रकाशित गर्न थाले । उदाहरणका निमित्त जियोभानी बाटिस्टा रामुसोका भोयेजेस एन्ड ट्राभलस् (१५५०), रिचर्ड हकल्युटको प्रन्सिपल नेविगेसन्स्, ट्र्याफिक्स एन्ड द इङ्लिस नेसन (१५८९), सामूएल पर्चको पर्चस हिस् पिलग्रिम्स (१६२५) आदि यात्रासम्बन्धिको प्रसिद्ध पुस्तकहरू हुन् ।

यसरी नियान्त्रासाहित्यको आकृति (स्वरूप) विस्तारै निर्माण हुँदै गयो जो शताब्दीसम्म ट्राभल एन्ड भोयेजेस नाउद्वारा परिचित रह्यो । आधुनिककालपूर्वका समयमा सुनेका भरमा यात्रा विषयका लेखहरू लेखिन बन्द हुँदै गएर आफैले अवलोकन गरेका तथ्यका आधारमा यात्रासाहित्य लेखिन थाल्यो । यात्राबारे लेखिनकै निमित्त मात्र यात्रा तय गरेर रचिएका कृतिहरूमा थोमस कोरयाटको कोरयाटस् कूडिटिस, हेसटिली गोबल्ड अप इन फाइव मोनिथेयस टयाभल (१६११), फिइन्स मोरिजमको इटिनेरेरी (१६१७) आदि प्रमुख हुन् । इटिनेरेरीमा लेखकले यूरोप र मध्यपूर्वमा दसवर्षसम्म गरेको यात्राको वर्णन रहेको छ । यसरी नै विलियम लिथगोको रोए एडभेन्चरस् एन्ड पेनफुल पेरिग्रिनेसन्स् (१६३२) मा यूरोप, उत्तर अमेरिका, पेलेस्टाइन अनि मिस्र देशको यात्राको वर्णन पाइन्छ । त्यस समयको यात्रालेखनमा यात्रुलाई burgeoning advice literature (बढ्दो साहित्य सुझाउ) ले कसरी यात्रा गरिने र के कुराको अभिलेखन गर्ने जस्ता विषयमा निर्देश गर्थे । उदाहरणका निमित्त फ्रान्सिस् बेकनको अफ ट्राभल (१६२५) ले यात्रुहरूलाई आफू घुमेको ठाउँको अभिलेखन राख्नु र त्यस ठाउँको भाषा सिक्नु जस्ता कुरामाथि प्रकाश पारेको छ ।

१६ औं शताब्दीको उत्तरार्द्धमा अध्ययनका निमित्त अभिजात र आर्यवर्गका विद्यार्थीहरूलाई फ्रान्स र इटालीमा पढ्न पठाइन्थ्यो र विस्तारै यो चलन १८ शताब्दीमा आइपुग्दा ग्राण्ड टुर (grand tour) को रूपमा परिणत भयो । थोमस मोरले यूटोपिया (१५१६) नामक कृतिमा यूरोपको नमिलेका समाजका दृश्य देखाएका छन् । जोसेफ हलले एनदअर् वल्ड एन्ड द सेम (Another world and the same - १६०५) मा यात्रा गर्न नैतिक रूपमा खतरा र बेकार मानेका छन् । काल थम्सनले यात्रालेखनलाई एक्सप्लोरेसन र टुरिजम (exploration र tourism) गरी दुई शीर्षकमा विभाजन गरेका छन् । एक्सप्लोरेसनमा वैज्ञानिक तरिका हुने

गर्दथे । १६६० मा रोयल सोसाइटीको स्थापना भएपछि यात्रासम्बन्धि गतिविधिहरूलाई यसले बढावा दिन थाल्यो साथै यात्रुहरूलाई आवश्यक तथ्यहरू संकलनका निम्ति पठाउने गर्दथे । फलस्वरूप वैज्ञानिक खोजी (exploration) का लेखहरू पनि देखिन थाले जस्तै विलियम ड्यामपियरको न्यूइ भोयेज राउन्ड द वर्ल्ड (१६९७), क्याप्टन जेम्स कूकको द पेसेफिक ओसन (१७६८-८०) आदि । टुरिजमको नाममा यात्रुहरू वैज्ञानिक खोजी गर्दै थिए, तर तिनीहरू मनोरञ्जनका निम्ति यात्रा गर्ने गर्थे । १७६० देखि उता मध्यमवर्गीय यात्रुहरूको पनि संख्या धेरै मात्रामा बढ्न थाल्यो, १७७० तिर स्वदेशका विभिन्न ठाउँहरूमा नै यात्रा गरिने प्रक्रिया शुरू भयो । यात्रुहरू आ-आफ्ना इच्छानुसारका यात्रा गर्न थाले । १८ औं शताब्दीमा यात्रासम्बन्धि लेखहरूले प्रसिद्धी प्राप्त गरे । १९ औं शताब्दीमा पनि यसको प्रसिद्धी कायम रहयो । त्यस समयमा यात्रासम्बन्धि लेखहरू बौद्धिक रूपमा ज्ञानवर्द्धक र साहित्यानन्दका निम्ति पढिन्थ्यो । विस्तारै यात्रालेखनमा यात्रुहरूले यात्रा गरेका ठाउँका वर्णनमा आफ्नो अनुभवलाई तीव्र रूपमा प्रस्तुत गर्न थाले । जहाज दुर्घटना र पाशविक मानिसहरू र विदेशी शत्रुहरूको समूहद्वारा कैदी भएका यात्रुहरूले लेखेका यात्रासम्बन्धि लेखहरूमा मेरी रोल्यान्डसनको **द सोभरन्टि एन्ड गुडनेस अफ गड** (१६८२) लाई लिन सकिन्छ । उनले वाम्पेनग इन्डियन (wampanoag indians) हरूको एकजना कैदी भएर मेसेच्युटमा कैदी जीवन बिताएका थिए । त्यस युगमा धेरै सुसमाचारीय र मिसनरी समाजहरू देखा परेका थिए । तिनीहरू धेरै ठाउँमा फैलिएका थिए र धेरै यात्रालेखहरू पनि रचना गरिएका थिए । त्यस समयमा आधुनिक उपन्यासकारहरूले पनि यात्रासम्बन्धि लेखनलाई ग्रहण गर्न थालेका थिए । उदाहरणका निम्ति डानियल डिफोको रविनसन क्रुसो (१७१९), जोनाथन स्वीफ्टको **गुलिभर ट्राभल** (१७२८) तथा १९औं शताब्दीका रोमान्टिक कविहरूका कवितामा पनि यात्रासम्बन्धि विषयहरू रहन गएका छन् जस्तै विलियम

वर्डस्वर्थका **प्रिल्युड** (१८०५) र **एक्सकर्सन** (१८१४) अनि लर्ड वाइरनको **चायल्ड हेरोल्ड** (१८३७) देखि १९१४ सम्मको समयमा साम्राज्यवाद र उपनिवेशवाद बढेर गएका कारण कमजोर देशहरूले आफ्नो आधिपत्य गुमाउन पुगे । अतः यस प्रक्रियामा पनि धेरै यात्रासम्बन्धि लेखहरू देखा परे । मानिसहरू आधुनिकताबाट भाग्न थाले र प्रकृतिको नजिक रहनका लागि अझ यात्रासम्बन्धि लेखहरू लेखिन थाल्यो र अझ साहित्यका अन्य विधाहरूमा कलम चलाउने फ्रान्सका उपन्यासकार स्तेन्डलले **मेमोयर्स अफ टुरिस्ट** (१८३८), चार्ल्स डिकेन्सले **अमेरिकन नोट्स** (१८४२) र **पिक्चरस् फ्रम इटली** (१८४६) र मार्क ट्वाइनले **द इन्नोसेन्टस् अब्रोड** (१८६९) लेखेका छन् । इम्पेरियलिजम राइटिङ्ग (imperialism writing) ले अन्य देशका मानिसका संस्कार, संस्कृति आदिवारे लेख्न थाल्यो, जसमा रूडयर्ड किप्लिङ्गको **किम** (१९१०) उदाहरणीय कृति हो । प्राविधिक विकास र साम्राज्यवादको फलस्वरूप भूमंडलीकरण देखापर्छ । अतः धेरै प्रसिद्ध लेखकहरू आफ्नो जन्मथलो छोडेर अन्य देशका वारेमा लेख्न थाल्छन् । पहिलो विश्वयुद्ध र दोस्रो विश्वयुद्धका बीचको अवधिमा यात्रालेखन प्रयोगात्मक, आधुनिकतावादी रूपमा विकसित भयो । उदाहरणका निम्ति टि. इ लरेन्सको **द सेभेन पिल्लरस अफ विस्टम** (१९२२), डि. एच. लरेन्सका **सी एन्ड सर्डाइन** (१९२९) र **मर्निङ्ग इन मेक्सिको** (१९२७) आदि प्रसिद्ध छन् । त्यस बेलाका यात्राहरू प्रसिद्ध हुनुको एउटा मुख्य कारण यस किसिमको लेखनले सोभै सांसारिक मामिला र राजनीतिक पक्षका माध्यमको काम हो । दुई विश्वयुद्धका बीच देखा परेका यात्रासम्बन्धि लेखकहरूमा जर्ज ओर्वेल, ग्राहम ग्रीन, इभ्लिन रेविका वेस्ट आदि देखापरेका छन् । रबर्ट ब्राइसनको **द रोड अफ् अक्सियाना** कृतिलाई उत्कृष्ट मानिएको छ । २० औं शताब्दीमा साहित्यिक र पत्रकारिक यात्रासम्बन्धि लेखहरू मौलन थाले । आधुनिककालमा आएर यात्रालेखन वैज्ञानिक सूचना, साहित्यिक रचना र प्रसिद्ध मनोरञ्जक लेखनजस्ता उपविधाहरूमा विभाजित

भयो । कार्ल थोमसन अनुसार भोयजेस एन्ड ट्राभलस्ले ट्राभल राइटिङ (travel writing) को संज्ञा प्राप्त गरेपछि यस किसिमको लेखनलाई राइटिङ्ग बोरिङ्ग (writing boring) भनिन थालियो र १९७० देखि फेरि यो मौलन सुरू भयो । विद्युत माध्यम (internet) ले पनि ट्राभल राइटिङलाई नयाँ ढाँचा प्रदान गर्‍यो, जहाँ ट्राभल ब्लग (Travel blog) आदि देखा परेको छ ।

२.६.२ पूर्वीय साहित्यमा यात्राको उद्भव र विकास

संस्कृत वाङ्मयमा यात्रासाहित्यलाई स्वतन्त्र विधागत साहित्यिक रूप नपाइए तापनि वैदिक रचनामा कतैकतै यात्राको आभास भने पाइन्छ । संस्कृत काव्यशास्त्रमा यात्रावर्णन पनि हुनुपर्ने लक्षण निर्देश भएकोले संस्कृतकाव्यमा यात्रावर्णनको प्रसङ्ग कुनै न कुनै रूपमा रहेको पाइन्छ ।^{२८} आदि मानव प्रारम्भदेखि नै भोक र अन्य आवश्यक थोकहरूका निमित्त यात्रा गर्ने गर्दथे भने विस्तारै धर्म युद्धको र नयाँ ठाउँप्रतिको खोजको कारण यात्रा गर्ने, व्यापार-व्याणिज्यको सिलसिलामा यात्रा गर्ने गर्दथे । त्यसो हुँदा विभिन्न ठाउँहरूलाई समेटेका दस्तावेज आदिले विस्तारै पूर्वीय साहित्यमा यात्रा लेखिन थालेको अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

‘संस्कृतका वैदिक र पौराणिक साहित्यदेखि लिएर लौकिक तथा ललित साहित्यका ग्रन्थमा समेत आ-आफ्नै प्रकारले मुक्त कण्ठले यात्राको महिमा गान गरिँदै आएको पाइन्छ । पूर्वीय कान्तदर्शी ऋषिमुनिहरू परिभ्रमणशील थिए ।’^{२९} पौराणिक युगका नारदमुनिले सबभन्दा बढी भ्रमण गरेका थिए । प्रत्येकले जीवनमा सानातिना यात्रा गरेका नै हुन्छ । सबैले ठूला

^{२८} ईश्वर वराल र अन्य, पूर्ववत्, पृ ६७५ ।

^{२९} निर्मोही व्यास, पूर्ववत्, पृ ४२० ।

आकर्षक-रोमाञ्चक यात्राका निमित्त अवसर प्राप्त गरेका हुँदैनन् । यस्ता यात्रामा सम्पूर्ण व्यक्तिले यात्राको मनोरञ्जन र आनन्दको लाभ उठाए तापनि यात्रीहरूमध्ये थोरैले मात्र आफ्ना यात्रानुभूतिलाई लिपिबद्ध गर्दछन् । कारण सम्पूर्ण यात्राहरू उल्लेखनीय हुँदैनन् भने सम्पूर्ण यात्री सर्जक पनि हुँदैनन् । पूर्वमा चौथो शताब्दीतिर मेगास्थिनिसको महान् मौर्य साम्राज्यको वर्णन (the account of great mauryan empire), पाँचौं शताब्दीमा चीनको फा-ह्वेन (fa-hien) को र सातौं शताब्दीमा यूहान च्वाङ (yuan chwang) को वर्णन (account) आदि रहेका छन् ।

हिन्दी साहित्यमा यात्रा-वृत्तान्तलेखनको परम्परा भारतेन्दुबाट भएको मानिएको छ ।³⁰ उनले *सरयूपार की यात्रा*, *मेंहदावल की यात्रा*, *लखनाऊ की यात्रा*, रचना गरेका थिए । त्यसपछि दामोदर शास्त्रीको *मेरी पूर्व दिग्गात्रा* (१८८५ ई), देवीप्रसद खत्रीको *रामेश्वर यात्रा* (१८९३ ई), र *बदरिकाश्रम यात्रा* (१९०२ ई) आदि देखापरेका छन् । यसरी नै शिवप्रसाद गुप्तको *पृथिवी प्रदक्षिणा* (१९१४ ई), स्वामी सत्यदेव परिव्राजकको *मेरी कैलाश यात्रा* (१९१५ ई.) र *मेरी जर्मन यात्रा* (१९२६ ई.), कन्हेयालाल मिश्रको *हमारी जापान यात्रा* (१९३१ ई), रामनारायण मिश्रको *यूरोप यात्रा में छः मास* (१९३२) आदि देखा परेका छन् । विस्तारै मानिसहरूले भ्रमण गर्ने सुविधा पाएपछि र शिक्षाको विस्तार भएपछि हिन्दी यात्रासाहित्यमा राहुल सांकृत्यायनजस्ता घुम्न रूचाउने व्यक्ति देखापरे, जसले *मेरी तिब्बत यात्रा* (१९३७ ई), *मेरी लद्दाख यात्रा* (१९३९ ई), *किन्नर देश में* (१९४८) र *रूस में २५ मास* (१९५२ ई.) जस्ता कृतिहरू प्रकाशित गरे । यसरी नै रामवृक्ष बेनपुरी, यशपाल भगवतशरण उपाध्यय, रामसिंह नागार्जुन, मदन्त आनन्द

³⁰ तिवारी रामचन्द्र, (२०११), *हिन्दी का गद्य-साहित्य*, आ.सं., वाराणसी : गोरखपुर विश्वविद्यालय प्रकाशन, पृ ४०९ ।

कौसल्यायन, प्रभाकर माचवे, मोहन राकेश, ब्रजकिशोर नारायण, प्रभाकर द्विवेदी, डा. रघुवश आदि पनि यस क्षेत्रमा सशक्त नियान्त्राकारका रूपमा देखापरेका छन् ।

यसरी नै नेपाली नियान्त्रा साहित्यको इतिहास पनि वि सं १५५० अर्थात् सन् १४९३ तिर देखापरेका करवीर रावलको *राजा गगनिराजको यात्रा-बाट* थालिएको तथ्य फेला पर्दछ । त्यस कृतिमा तत्कालीन राजनीतिक परिवेश, स्थानगत घटनाको विवरण आदि दिइएको छ । तर यस कृतिपछि नेपाली नियान्त्रालेखनमा लामो शून्य अवधि देखिन्छ ।^{३१} धेरै लामो अन्तरालपछि मात्र सन् १८५३ मा *जङ्गबहादुरको बेलाइत यात्रा* देखा पर्छ, जसले नेपाली नियान्त्रा साहित्यलाई मात्र नभएर सिङ्गो गद्य साहित्यलाई नयाँ दिशा प्रदान गर्‍यो । सरल भाषामा प्रस्तुत गरिएको यात्रा वर्णनमा कैतूहल र गतिमयता पनि प्राप्त हुनाले यो गद्य रचनालाई भानुभक्तयुगीन गद्यको बहुमूल्य उपलब्धि पनि मानिएको छ ।^{३२} त्यसदेखि यता नियान्त्रा साहित्यलेखनको विकासमा एउटा क्रम बस्यो र हालसम्ममा यस क्षेत्रमा लेखेहरूको उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि भएको छ, जसको विस्तृत चर्चा आगामी उपशीर्षकमा गरिनेछ ।

२.७ सलोन कार्थकको आगमनपूर्व नेपाली नियान्त्रासाहित्यको स्थिति

प्राचीन कालदेखि बौद्ध धर्मावलम्बीहरू तिब्बती, चिनियाँ, भारती आदि बौद्ध शिक्षा आर्जनका लागि तीर्थस्थल नेपाल जाने गर्दथे । व्यापारको प्रसङ्गमा पनि यी देशहरूको माझमा आउतजावत भई रहन्थ्यो । यसै क्रममा वि सं १५५० अर्थात् सन् १४९३ तिरको **राजा**

^{३१} प्रमोद प्रदान, पूर्ववत्, पृ -२२० ।

^{३२} तारानाथ शर्मा, (वि. सं. २०५६), **नेपाली साहित्यको इतिहास**, च. सं., काठमाडौं, अक्षर प्रकाशन, पृ. ३७ ।

गगनिराजको यात्रा फेला परेको छ । यस रचनापछि नेपाली नियत्रालेखनले निरन्तरता पाएका देखिन्दैन । धेरै लामो अन्तरालपछि अर्थात् १८५३ मा *जङ्गबहादुरको बेलायत यात्रा* प्रकाशमा आएपछि नेपाली नियत्रालेखनले गति लिन थाल्यो, किनभने त्यतिखेरको राजनीति, समाजिक परिवेश आदि नियत्रालेखनका लागि अनुकूल वातावरण थिएन । सन् १९१७ मा लेखिएर १९५७ मा प्रकाशित चिरञ्जीवी शर्मा पौडेलको *आफ्नू कथा* गद्यमा लेखिएको र कल्पनाको साटो वास्तविकता रहेको कारण महत्त्वपूर्ण रहेको भन्ने बालकृष्ण पोखरेलको मतलाई प्रमोद प्रधानले अघि सारेका छन् । १९१७ मा बैजनाथ सेढाईको *उपदेशसहस्री* (सन् १९१७) देखा पत्थो भने गोखापत्र, गोर्खा संसार, शारदा, प्रगति आदि पत्रिकाहरूमा नियत्रालेखन प्रकाशित भएको भेटिन्छ । यसरी नै सन् १९५० (अर्थात् नेपाली इतिहासको प्रसिद्ध २००७ साले क्रान्ति) को परिवर्तनपछि यात्रुहरूले स्वतन्त्र रूपले भ्रमण गर्ने मौका प्राप्त गरेपछि नियत्रालेखनले विस्तारता पाउन थालेको हो । सलोन कार्थकपूर्व हरिनाथ प्याकुरेलको *तीर्थ जाँदाको वृतान्त* (१९४७), डिल्ली शमशेरद्वारा पद्यमा रचिएको *श्री युरोप यात्रा* (१९६७), तारानाथ शार्माका *जमर्काहरू* (सन् १९६८), *बेलायततिर बरालिँदा* (१९६९), *जीवनको छाल* (सन् १९७३), देविचन्द्र श्रेष्ठको *काठमाडौँबाहिर* (सन् १९७१) जस्ता उत्कृष्ट नियत्रालेखनको सङ्गालो प्रकाशित भइसकेको देखिन्छ । अझ गोरखापत्र र शारदा पत्रिकाको प्रकाशनपछि नियत्रालेखनले गति प्राप्त गर्न सक्षम भयो । अतः तुलनात्मक दृष्टिले हेर्दा सलोन कार्थकको आगमनपूर्व नेपाली नियत्रालेखनको परिप्रेक्ष्यमा भारतीय नेपाली नियत्रालेखन अलि पछि नै परेको देखिन्छ ।

२.७.१ नेपाली नियत्रालेखनको थालनी

मानिसहरू परापूर्वकालदेखि नै भ्रमण गरिआएका तथ्यलाई कसैले नकार्न सक्दैन । मानिसहरूले यात्रा क्रममा देखेका अनुभूतिहरूलाई मौखिक रूपमा व्यक्त गर्दै कसैलाई लेखाउन लगाएर अघि बढ्दै आएका हुन् । प्रमोद प्रधानका अनुसार अनुसन्धानकर्ता पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री'का अनुसन्धानबाट प्राप्त भएको र सन् १९८२ मा नेसनल रिसर्च एसोसिएट्स, काठमाडौँबाट प्रकाशित भएको *राजा गगनिराजको यात्रा*-बाट नेपाली यात्रानिबन्धको इतिहास प्रारम्भ हुन्छ । *राजा गगनिराजको यात्रा*-को लेखन समय सन् १४९३ मानिएको छ र त्यसदेखि यता हिसाब गर्दा लगभग ५२२ वर्ष लामो इतिहास भएको अनुमान गरिएको छ । यस पुस्तकको प्रमुख भागमा हालको कर्णाली अञ्चलमा पर्ने शिरकोट (शिवपुर) मा भएको राजा गगनिराजको भ्रमण वृत्तान्त र भूमिदानसम्बन्धी विवरण रहेका छन् । यस पुस्तकको सम्पादन, अनुवाद र व्याख्या अन्वेषक पूर्णप्रकाश यात्रीले नै गरेका छन् । उनले उल्लेख गरेको तथ्यअनुसार करवीर रावल राजा गगनिराजको कर्मचारी रहेका र यस पुस्तकको लेखन समय १५५० अनुमान गरिएको छ । यस पुस्तकले तत्कालीन राजकीय परिवेश, स्थानगत दृष्यहरू, घटना विवरण र भाषिक स्थितिलाई प्रष्ट पारेको जानकारी दिएको तथ्य प्रमोद प्रधानले दिएका छन् । अतः साहित्य गतिशील रहेका कारण जहिले पनि यो आफ्नो गतिमा अग्रशिल रहेको देखिएको छ । अनुसन्धान कार्यमा साहित्यको इतिहासलाई नै परिवर्तन गर्ने क्षमता रहेको हुन्छ । त्यसो हुँदा हाललाई यस पुस्तक अर्थात् *राजा गगनिराजको यात्रा*-बाटै नेपाली नियत्रालेखनको थालनी भएको मान्न सकिन्छ ।

२.८ नेपाली नियत्रासाहित्यको काल विभाजन

नेपाली साहित्यको नियत्रा विधामा *जङ्गबहादुरको बेलायत यात्रा* लाई यात्रासाहित्यको कोसे ढुङ्गो मान्न सकिन्छ । नेपाली यात्रासाहित्यलाई दयाराम श्रेष्ठ र मोहनराज शर्माले ऐतिहासिक आधारमा (क) निर्माणकाल : २००७ (सन् १९५०) को क्रान्तिपूर्व र (ख) विकासकाल : २००७ (सन् १९५०) को क्रान्तिपश्चात् गरी दुईवटा कालमा विभाजन गरेका छन्।^{३३}

यसरी नै कपिल अज्ञातले (क) उद्भव-काल (१९९० देखि १९९९ सम्म) र (ख) विकास काल (२००० देखि हालसम्म) गरी दुई कालमा विभाजन गरेका छन्।^{३४}

नेपाली नियत्रा साहित्यको कालविभाजन गर्ने क्रममा प्रमोद प्रधान पनि अग्रसर रहेका छन् । उनले अध्ययन सुविधाका लागि प्रारम्भिक वा पहिलो चरण सन् १८५३ भन्दा अघिसम्मको अवधि, विकासशील वा दोस्रो चरण सन् १८५३ —सन् १९५२ सम्मको अवधि र आधुनिक वा तेस्रो चरण सन् १९५३ देखि यताको अवधिलाई मानेका छन्।^{३५}

^{३३} दयाराम श्रेष्ठ र मोहनराज शर्मा, पूर्ववत्, पृ १८२ ।

^{३४} कपिल अज्ञात, (वि. सं. २०५८), *नेपाली यात्रा - साहित्य: उद्भव र विकास, समकालीन साहित्य* वर्ष ११ अङ्क ३, पूर्णाङ्क ४१, काठमाडौं, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, पृ २१२-२१३ ।

^{३५} प्रमोद प्रधान, (२०६२), *नेपाली यात्रासाहित्य:विकास र प्रवृत्ति, समकालीन साहित्य* (सम्पा. भाउपन्थी), वर्ष १५- १६, अङ्क : ४, पूर्णाङ्क : ५८, काठमाडौं, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, पृ ९९ ।

२.८.१ नेपाली नियत्राको प्राथमिककाल - (सुरूदेखि सन् १८५३ सम्म)

अन्वेषक पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री' का अनुसार *राजा गगनिराजको यात्रा* नेपाली भाषामा नियत्रा साहित्यको प्रथम कृति हो । यो पुस्तक (सन् १७४६) मा प्रकाशित भए तापनि (सन् १४९३) तिर लेखिएको अनुमान गरिएको छ । नेपाली निबन्धको इतिहासमा साहित्येतिहासकार प्रमोद प्रधानले यस कृतिको प्रकाशनले तत्कालीन राजकीय परिवेशका साथै स्थान, घटना र भाषिक स्थितिको बारेमा स्पष्ट पारेको छ । यस पुस्तकका लेखकमाथि धेरै मतमतान्तर भएको देखिए तापनि करवीर रावललाई नै यस कृतिका लेखक मानिएको छ ।^{३६}

२.८.२ नेपाली नियत्राको माध्यमिककाल (सन् १८५४-१९५२)

जङ्गवहादुरको बेलायतयात्रालाई आधारमा मानेर नेपाली नियत्राको माध्यमिककाल मान्न सकिन्छ । यस कृतिको लेखनसमय सन् १८५३ मानिएको छ । अन्वेषक कमल दीक्षितको सम्पादनमा सन् १९५७ सालमा *जङ्गवहादुरको बेलायतयात्रा* प्रकाशित भएको हो । उनका मतानुसार यस कृतिका रचनाकार लेप्टेन लालसिंह खत्री र सुब्बा सिद्धिमान राजभण्डारीमध्ये कुनै एक हुन सक्ने अनुमान भूमिका लेखक दीक्षितले यस पुस्तकको पहिलो संस्करणमा उल्लेख गरे तापनि यसका रचनाकार सिद्धिमान राजभण्डारी नै हुनसक्ने बढी सम्भावना दर्शाएका छन् ।^{३७} अझ यस पुस्तकको दोस्रो संस्करणमा उनले इतिहासशिरोमणि बाबुराम आचार्यको

^{३६} प्रमोद प्रधान, (२०६६), नेपाली निबन्धको इतिहास, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार, पृ २१९ ।

^{३७} पूर्ववत्, पृ २२९ ।

सन्दर्भ उठाएर यस कृतिका रचनाकार *शिवनरसिं आचार्य* पनि रहन सक्ने सम्भावना प्रस्तुत गरेका छन्।^{३८} अहिले आएर अन्वेषक चित्तरञ्जन नेपालीका खोज र अध्ययनअनुरूप यो पुस्तकका लेखक सिद्धिमान राजभण्डारी नै रहेको पृष्टि हुन्छ।^{३९}

यसरी नै भाक्सूको श्याकमनगर निवासी तथा १/४ गोर्खा रेजिमेन्टका सुबेदार मेजर शेरसिंह रानामगरद्वारा रचित *मेरो लन्डन राजतिलक यात्रा* (सन् १९१३ मा प्रकाशित), चिरञ्जीवी शर्मा पौड्यालको *आफ्नो कथा* (सन् १९५७), रणशूर लिम्बूको *बर्माको सम्भ्रना* सन् १९३९ मा लेखी सन् १९६१ मा प्रकाशित भएको थियो। राममणि आ.दी को *यात्रासंस्मरण* (सन् १९७१ लेखन) उनको निधन भएपछि सन् १९८१ मा प्रकाशित भएको हो। अज्ञात लेखकद्वारा लिखित *चीन परिचय* (सन् १८८३), पतञ्जलि गजुर्यालको *तीर्थवली* (सन् १९०२), हरिनाथ प्याकुरेलको *तीर्थ जाँदाको वृतान्त* (सन् १९१७) र श्री रत्न शर्माको *बद्री-केदार पथप्रदर्शनी* (सन् १९२३) पनि माध्यमिककालीन नियात्रा साहित्यका महत्त्वपूर्ण नमुना कृतिहरू हुन्।

यस चरणमा फुटकर रूपमा विभिन्न पत्र-पत्रिकामा देखा परेका नियात्राहरू यस प्रकार रहेका छन्। गोरखापत्रमा (सन् १९१६ तिर) दुईचारवटा यात्राविवरण प्रकाशित भएको देखिन्छ। यस्ता यात्रा विवरणहरूमा अज्ञात लेखकका *जापानको अपूर्व स्वागत* र *कश्मीरयात्रा*, गोर्खासंसारमा सन् १९२६ डिसेम्बर २८ को अड्कमा रिसाल्दार रामसिंह बहादुरको *मेरो यात्रा नेपाल राज्यमा*, शारदामा शेरबहादुर कुँवर छेत्रीको *श्री ३ महाराजको महाकाली सवारी* (सन् १९३४), शमशेरबहादुर मल्लको *छ मैहनाको भ्रमण* (सन् १९३५), सुवर्णमानसिंह कटुवालको

^{३८} पूर्ववत्, पृ २२१।

^{३९} पूर्ववत्, पृ २२२।

वराहक्षेत्र दर्शन (सन् १९३८), वैजनाथ सेढाईको श्रीनीलकण्ठहृदयात्रा (सन् १९४१), भवानी भिक्षुको सिमलासम्म (सन् १९४२), उपेन्द्रपुरुष शर्माको मानसरोवर तथा कैलाशको वर्णन (सन् १९४२), रुद्रराज पाण्डेको गाडखारयात्रा (सन् १९४२), फलेन्द्रविक्रम राणाका भेडाबारीयात्राको एक झलक (सन् १९४२) र मेरो सर्लाहीयात्रा (सन् १९४३), लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका पहाडी जीवन (सन् १९४३) र गौरीशङ्करयात्रा (सन् १९४३), हरिप्रसाद 'गोर्खा' राईका मेरो डायरीका कैयौं पृष्ठ (सन् १९४७), समुद्रदत्त कोइरालाको मेरो भ्रमण यताउता (सन् १९५०) इत्यादि । भारतीमा प्रकाशित कान्ता ठाकुरको काठमाडौं भ्रमण (सन् १९५१) र लैनसिंह बाड्देलको डायरीको एक पृष्ठ (सन् १९५२), गुरुप्रसाद मैनालीको अप्रकाशित यात्रानिवन्ध सर्वप्रथम उन्नयन पत्रिकामा प्रकाशित भएपछि यसलाई सुशीला भट्टद्वारा लिखित गुरुप्रसाद मैनाली : व्यक्ति र कृति (२०६०) नामक पुस्तकमा श्री ५ मुमा बडामहारानीको तीनधाम सवारीको दैनिक विवरण शीर्षक (पृ. २४७-२९८) मा समावेश गरिएको छ । यसरी नै दार्जीलिङबाट प्रकाशित हुने दियालोको वि. सं. २००५ (सन् १९४८) मा प्रकाशित वर्ष १, अङ्क २ मा बी. पी. शर्माको मेरो छत्तीस घण्टाको यात्रा शीर्षकको यात्रासंस्मरणहरू छापिएका छन् ।

२.८.३ नेपाली नियात्राको आधुनिककाल (सन् १९५३ देखि सलोन कार्थकको आगमनसम्म)

लैनसिंह बाड्देलको युरोपको चिठीबाट नेपाली यात्रासाहित्यमा आधुनिककाल अथवा तेस्रो चरणको विकास भएको हो । यात्रा वर्णन गरिएको प्रस्तुत चिठी काठमाडौंबाट निस्कने प्रगति नामक पत्रिकामा धारावाहिक रूपमा प्रकाशित भएको हो भने (सन् १९५७) मा मात्र यसले पुस्तकाकार रूप लियो । त्यसपछि लैनसिंह बाड्देलले क्रमशः स्पेनको सम्झना (सन्

१९६३) र रोमको एउटा फूल र प्यारिसको एउटा काँडा (सन् २०००) नेपाली नियात्रा साहित्यलाई दिएका छन् । तारानाथ शर्माले जर्मकाहरू (सन् १९६८), बेलायततिर बरालिँदा (सन् १९६९), जीवनका छाल (सन् १९७३) र पातालप्रवास (सन् १९८४) जस्ता पुस्तकहरू प्रकाशित गरी नियात्रा साहित्यलाई अघि बढाएका छन् । यस चरणमा यात्रालेखनलाई निरन्तरता दिने नियात्राहरूमा देविचन्द्र श्रेष्ठका काठमाडौँबाहिर (सन् १९७१), हुम्ला बोल्छ मानसरोवरमा (सन् १९८०) र घामपानीको छापबिडो (सन् १९६८), यादव खरेलको समुन्द्रपारि (सन् १९७५), पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री' का सेतीको नालीबेली (सन् १९७५), बदलिँदो छामछाया (सन् १९८१), नियात्राको नौलो सुसेली (सन् १९८२) र राराको सौराई (सन् २००२), सूब सेनका देशदर्शन (भाग १, १९७६), देशदर्शन (भाग २, सन् १९८५), गौचरनदेखि गोपूजासम्म (सन् १९९५), आफ्नै खोजका सन्दर्भहरू (सन् १९९८) र देशभक्तहरूको भूमि इजरायलमा केहि दिन र चनलीस वर्ष (सन् २००३) आदि प्रकाशित भए । यसरी नै भारती, दियालो, स्पन्दन, पूर्व किरण, हाम्रो ध्वनि जस्ता विभिन्न पत्र-पत्रिकाहरूमा पनि यात्रापरक लेखहरू प्रकाशित भए । भारती पत्रिकामा प्रकाशित यस्ता लेखहरू हुन् - मनकुमारी थापाका मेरो स्कटल्यान्ड यात्रा (सन् १९५३), प्यारिसको झलक (१९५४), राधिका रायको मेरो पहिलो समुन्द्र यात्रा (१९५५), मधुमालती प्रधानको मेरो बनारस यात्रा (१९५५) आदि । यसै पृष्ठभूमिमा भारतबाट एक आशा लाग्दो नियात्राकारका रूपमा समुन्द्रवारि : समुन्द्रपारि (१९७६) नियात्रा सङ्कलन पुस्तकका साथ सलोन कार्थकको आगमन हुन्छ । समुन्द्रवारि : समुन्द्रपारि - उनीद्वारा सम्पादित कृति हो । यस कृतिमा जम्मा पाँचजना नियात्राकारहरू (पूर्ण राई, जय धमाला, जोन डिक खवास, ज्ञानेन्द्रकुमार रोडगोड र स्वयम् सलोन कार्थक) का जम्मा नौवटा नियात्राहरू सङ्गृहीत छन्, जसमा उनका

दुईवटा नियान्नाहरू परेका छन् । यस न्यानान्ना सङ्गालोका सम्पादक पनि स्वयम् सलोन कार्थक नै हुन् । त्यसपछि उनका क्रमश *विदेशतिर रिङ्दै जाँदा* (१९९१), *पदयान्ना गाउँको फन्को विदेशको* (सन् २०००), *विश्व एउटा पल्लो गाउँ* (सन् २०१३) जस्ता न्यानान्ना सङ्ग्रह पुस्तकहरू छापिए र यिनै पुस्तकहरूले उनलाई नेपाली न्यानान्ना साहित्मा प्रतिष्ठित पनि गराए ।

२.९ सलोन कार्थकको आगमनपूर्व भारतमा न्यानान्नासाहित्यको स्थिति

सलोन कार्थकपूर्व भारतीय नेपाली साहित्यमा न्यानान्ना छूटपूट रूपमा मात्र देखापरेका छन् । उनी अघि सन् १९१३ मा भाक्सूका शेरसिंह रानामगरको *मेरो लंदन रानतिलक यान्ना* देखापरेछ । त्यसपछि गंगाप्रसाद प्रधानकी छोरी एलीसा राजमति प्रधानले *स्कोटलैंडको बखान* (१९२९) मा त्यहाँका सामाजिक वातावरण, यान्नाक्रममा देखिएका दृश्यहरूको वर्णन प्रस्तुत गरिएको छ । लौनसिंह बाङ्देलको *यूरोपको चिट्ठी* (१९५७) र पारसमणि प्रधानको *मेरो काठमाडौँ यान्ना* (सन् १९७५) पनि देखा परेका छन् । यसपछि, सलोन कार्थकद्वारा सम्पादित न्यानान्नाहरूको संकलन *समुन्द्रवारि-समुन्द्रपारि* (सन् १९७६) देखा पयो । नेपालको नेपाली न्यानान्नासाहित्यको तुलनामा भारतीय नेपाली न्यानान्नाको स्थिति कमजोर नै रहिआएको देखिन्छ । मानिस आफ्नो जीवनक्रममा यान्ना गरेका नौलो ठाउँबाट नौला थोकहरू नै सिक्न सक्षम बन्छ । अतः भारतमा सलोन कार्थकपूर्व नेपाली न्यानान्ना साहित्यलेखनको स्थिति मन्द गतिसितै अघि बढेको देखिन्छ ।

२.९.१ भारतका पहिलो नियात्राकार र तिनको कृति

समालोचक नवीन पौड्यालका अनुसार भारतीय नेपाली यात्रासाहित्य लेखनमा भाक्सूका शेरसिंह रानामगरका *मेरो लंदन राजतिलक यात्रा* (सन् १९१३) लाई प्रथम प्रकाशित कृति मान्न सकिन्छ । अतः उनी भारतीय परिप्रेक्ष्यमा पहिलो यात्रासाहित्यकार हुन् । उनी १/४ गोर्खा राइफलमा हुँदा सन् १९११ मा पञ्चम जर्जको राजतिलक समारोहमा ब्रिटिस सरकारको निम्तोमा लन्डन पुगेका थिए ।^{४०} प्रस्तुत कृति पुरोहित रमाप्रसाद सत्याल, मङ्गलागौरी, बनारस सिटीबाट प्रकाशित र वी. एल. पावगीद्वारा हितचिन्तक प्रेस, रामघाट, बनारस सिटीबाट छापिएको उल्लेख शरदचन्द्र शर्मा भट्टराईले गरेका छन् ।^{४१}

उनको *मेरो लन्डन राजतिलक यात्रा* शीर्षक नियात्रा सन् १९११ को दश जुनमा बेलायतको साउथ ह्याम्टन बन्दरगाहमा गए वापत यसै सालको ४ जुलाईमा बेलायतबाट प्रस्थान भएर हिन्दुस्तान फर्केसम्मका चौबीस दिनको यात्रा वृत्तान्तलाई डायरीलेखनको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । नियात्राकारले यहाँको परिवेश, प्राविधिक विकास, बेलायतको जीवन शैली आदिमाथि प्रकाश पारेका छन् । उनले यस नियात्रामा लन्डनका प्रकृति र जलवायु, अंग्रेजहरूको रहन-सहन, आर्थिक उन्नति र अन्य गतिवधिको विवरण प्रस्तुत गरेका छन् । बेलायतमा देखेका विभिन्न यन्त्रहरूको बारेमा आफ्नो जातिलाई थाहा होस् भन्ने हेतुले उनी लेख्छन् -

^{४०} नवीन पौड्याल, (मार्च २०१४), *भारतमा नेपाली नियात्रा साहित्यको सर्वेक्षणात्मक अध्ययन, साहित्य सङ्केत*, पूर्ववत्, पृ. ७२ ।

^{४१} शरदचन्द्र शर्मा भट्टराई, '*मेरो लन्डन राजतिलक यात्रा*' : यात्रा -साहित्यको कोसेढुङ्गा, धूमिल पृष्ठहरू, (दो.सं २००८), दार्जीलिङ : गामा प्रकाशन, पृ २९४ ।

जहाज किनारा लागने बित्तिकै मानिसहरूले सबै मालमत्ता इत्यादि उतारन थाले, ठूला ठूलासामान भने जहाजबाट केनद्वारा उतारिये । केन भानेको एक तरहको भारी उचालने कल हुन्छ, जसद्वारा ठूला ठूला सामान इत्यादि उतारिन्छन अनी किता लदाइन्छन् । . . .

ण्डडठबनेका छन् । महारानी विक्टोरियाको समाधी रहेको ऐतिहासिक पक्षको पन प्रस्तुत गरेका छन् । नियान्त्राकारको ध्यान त्यहाँका मानिसहरूको पहिरनका साथै शिष्टचारले सुशोभित नैतिक ज्ञानले सम्पन्न शिष्ट बोली, हो-हल्ला नर्गने शान्त स्वभावले नियान्त्राकारलाई आर्कषित गरेको छ ।

उनले यस नियान्त्रामा भारत र बेलायतलाई धेरै सन्दर्भमा तुलना गरेका छन् । त्यहाँका ट्रेन भारतको ट्रेनको तुलनामा छोटो हिडने गरेको बाटामा चारैतिर हरिया बगैचा, साग-सब्जी रोपिएका साथै बीचमा गाँउ र गाँउलेहरू देखा परे तापनि भारतमा भैँ फोहोर नरहेको उल्लेख गरेका छन् । त्यहाँको सुन्दरताको तुलनामा उनले आफ्नो देश ईश्वरबाट अपहेलित भएको ठानेका छन् । यस नियान्त्रामा बकीमहेम प्लालेसमा महाराजाधिराजाको सवारीका साथै प्रिन्स अफ वेल्स, प्रतापी महाराजाधिराज पञ्चम जार्ज, हिन्दुस्तानका महाराजा रानीहरूको सवारी भएको रोचकताका साथ उल्लेख गरेका छन् । उनको नियान्त्रामा शुभकार्य गर्न अधि पानीको छिट्टा परे शुभ रहने जस्ता लोक विश्वास पनि रहेको छ । विदेशी नारीहरूको तुलनामा यहाँ देखापरेका भारतीय नारीहरूको पहिरणको उल्लेख गरेका छन् । यी सम्पूर्ण कुरा विद्याकै कारणले हो भनी उनले स्विकारेका छन् ।

यस नियान्त्रामा नेपालीका पुरानो भाषाका रूपलाई देख्न सकिन्छ जस्तै, मिहनित, अनी गिनती, थियेन, परने, आजौ, दुनीजा, अस्तु, सये, भये, इनी, येही जस्ता भाषाका पहिलो रूपको

प्रयोग गर्नका साथै मुसाफिर, फुरती, परन्तु, होवैन, दोसरा, अमीर, अहाँ, हून, बयांन, रोशनी, बढीया जस्ता हिन्दी-उर्दू शब्दको पनि प्रयोग गरिएका पाइन्छ । पश्चिमी आगन्तुक शब्दमा लेडीज, काँलोनियल टुप्स, गार्ड, कालेज, टौप हयाट, फाककोट, राई जिंग सन, बटन, हाइ ग्राउन्ड, लिफ्ट, काँलोनियल, आँफीसर, प्यालेस, वेष्टमिनिष्टर जस्ता शब्दहरू रहेका छन् भने गरी बकसीयो, हुकुम बकसीस आदि दरवारिया आदरार्थी शब्दको पनि प्रयोग भएको छ । यस नियामा उनले बेलायतलाई इंगलिस्तान भनी सम्बोधन गरेका छन् ।

२.९.२ भारतमा सलोन कार्थकको आगमनसम्मका पूर्ववर्ती नियामालेखनका

चेष्टाहरू र सलोन कार्थकको आगमन

भारतका पहिलो नियामाकार भाक्सूका शेरसिंह रानामगरको *मेरो लंदन राजतिलक यात्रा* (सन् १९१३) पहिलो कोशे ढुङ्गोको रूपमा देखापरेको छ । यसपछि दार्जीलिङको एलीसा राजमति प्रधानको *स्कोट्लेण्डको बखान* (सन् १९२९) देखापर्छ । यो यात्रासंस्मरण गोर्खा खबर कागत (१९०१-१९३२) मासिक पत्रिकाको जनवरी, फरवरी र मार्च, १९३० का अंकहरूमा प्रकाशित भएको थियो ।^{४२} लैनसिंह बाङ्देलको *यूरोपको चिठी* (सन् १९५७), *स्पेनको सम्झना* (सन् १९६३), पारसमणि प्रधानको *मेरो काठमाडौँ यात्रा* (१९७५) पनि प्रकाशमा आएको हो । यसै क्रममा नियामाकार सलोन कार्थकद्वारा सम्पादित नियामाहरूको संकलन पुस्तक *समुन्द्रवारि-समुन्द्रपारि* (सन् १९७६) देखा पर्‍यो । यी नियामाहरूलगायत त्यस बेलाका भारती, दियालो, स्पन्दन, पूर्व किरण, हाम्रो ध्वनिजस्ता विभिन्न पत्र-पत्रिकाहरूमा प्रकाशित नियामाहरूले

^{४२} कार्थक सलोन, *विश्व एउटा पल्लो गाउँ* (२०१३), कालेनपुङ्गु : सरिकार प्रकाशन, पृ १५८ ।

भारतमा नियात्रालेखनको बलियो पृष्ठभूमि निर्माण गरिसकेपछि, त्यसै परिवेश र पृष्ठभूमिमा सलोन कार्थकको आगमन हुन्छ ।

सलोन कार्थक ६० को दशकदेखि नेपाली साहित्यका एकजना प्रबल नियात्राकारका रूपमा देखा पर्दै आएका हुन् । सन् १९७६ मा प्रकाशित *समुन्द्रवारि समुन्द्रपारि* शीर्षक नियात्रा सङ्कलन पुस्तकमा उनका दुईवटा नियात्रालगायत अन्य पाँचजना नियात्राकारहरूका जम्मा नौवटा नियात्राहरू सङ्गृहीत छन् । समुन्द्रवारिअन्तर्गत पूर्ण राईका *माया नलाऊ कान्टी बेनी बजारैमा* र *एउटा उपहार मेरी केटीलाई*, जय धमालाको *सागरदेखि शिखरसम्म* र सलोन कार्थकका *मन्दिर- मन्दिरको सहर घुम्दै जाँदा* र *गान्तोक संस्मरण* रहेका छन् । यसरी नै समुन्द्रपारिअन्तर्गत जोन डिक खवासको *पग्लेका हिउँ* र *बोस्टनको सम्भना*, ज्ञानेन्द्रकुमार रोडगोडका *एडिनबरामा एक रमाइलो साँझ* र *विलास ! उल्लास !! भल्याँस !!!* गरी चार यात्रानिबन्ध सङ्गृहीत छन् । यस सङ्कलन पुस्तकका सम्पादक पनि स्वयम् नियात्राकार सलोन कार्थक नै हुन् ।

यसरी नै उनका नियात्रासङ्कलन *विदेशतिर रिड्दै जाँदा* (१९९१), *पद यात्रा गाउँको फन्को विदेशको* (२०००), *विश्व एउटा पल्लो गाँउ* (२०१३) गरी जम्मा चारवटा नियात्रासङ्ग्रहहरू प्रकाशित भइसकेका छन् । अतः यी चारवटा नियात्रा सङ्कलनका सर्जकका रूपमा सलोन कार्थक नेपाली नियात्रा साहित्यमा आफ्नो नियात्राकार व्यक्तित्व स्थापना गर्नमा सक्षम बनेका छन् ।

२.१० उपसंहार

साहित्यलाई समाजको दर्पण मानिन्छ । यसले समाजमा घटिरहेका कुरालाई आफ्नो विषयवस्तु पाठक समक्ष प्रस्तुत गरेको हुन्छ । समयको परिवर्तनसँगै साहित्यका विधाहरूमा पनि परिवर्तन आएको देखिन्छ । साहित्यको कुनै पनि विधा एकै क्षणमा उत्पत्ति भएको हुँदैन त्यसको स्वरूप प्राप्त गर्न धेरै समय लाग्दछ । मानिसले पनि देखे-भोगेका तथ्यहरूलाई कसैबाट लेखाउँदै आएका नियामाको विकासक्रममा, विस्तारै मानिसले समयानुक्रममा भएको यान्त्रिक, प्राविधिक विकासका साथै शैक्षिक अध्ययनका निम्ति देशीय-विदेशीय संघ-संस्थासित संलग्न हुने अवसरहरू प्राप्त गरेका छन् । मानिसको घुमन्ते प्रवृत्तिका साथै प्राप्त अवसरले उसलाई विभिन्न ठाउँमा पुराउँछ । मानिस नयाँ कुराको खोजमा रमाएको हुन्छ । कुनै प्रकारको बन्धनबाट मुक्त रहेर नियामाकारले स्वतन्त्र रूपमा आफ्नो स्वदेश-विदेश भ्रमणका विभिन्न ज्ञानवर्द्धक, सूचनावर्द्धक तथ्यहरूलाई निजात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेको हुन्छ । नियामा मूलतः आफूले यात्रा गरेर प्राप्त गर्ने अनुभूति हो । अहिले आएर मात्र साहित्यमा विभिन्न समालोचकहरूको ध्यान नियामातर्फ पुगेको छ । *राजा गगनिराजको यात्राबाट* (१९४६) बाट शुरू भएको नियामा कालान्तरमा आएर भुमण्डलीकरणको कारणले विश्व खुम्चन पुगेको छ । फलस्वरूप नियामालेखन आफ्नै गतिमा फस्टिरहेको छ । मानिसमा नवीन खोजप्रतिको रूचि धेरै रहेको कारण पनि नियामा स्व-यात्रामा गरिएका अनुभूतिहरूलाई अभिव्यक्ति गर्ने माध्यमको रूपमा देखापर्न आएको हो । नियामाकारले पाठकलाई पाठद्वारा मनोरञ्जनात्मक, ज्ञानवर्द्धक यात्रा गराउन थाले । विभिन्न पत्र-पत्रिका, प्रकाशन आदिले पनि नियामालाई उर्भर हुनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । नेपाली नियामासाहित्यमा भारतीय नेपाली नियामाको तुलनामा धेरै

मात्रामा नेपालको नेपाली नियात्रासाहित्य विकसित देखिएको छ । यसमाथि समालोचक, अन्वेषकहरूको ध्यान पुग्न गएको छ । हालमा यस उपविधाले आफ्नो निश्चित स्वरूप प्राप्त गरिसकेको छ । समानुक्रममा गुणस्तरीय उत्कृष्ट नियात्राहरू नेपाली नियात्रासाहित्यभित्र देखा परिसकेका छन् । नियात्राको कुनै ठोस आधार नरहेका कारण यसलाई निबन्ध विधाअन्तर्गत नै रहेको एउटा स्वतन्त्र विधा मान्न सकिन्छ ।

तेस्रो अध्याय

३. सलोन कार्थकको संक्षिप्त जीवनी, कृतित्व र व्यक्तित्व

३.१ संक्षिप्त जीवनी

सलोन कार्थक नेपाली साहित्यमा एक परिचित नाम हो । भारतीय नेपाली नियात्रा साहित्यमा उनको नाम पहिलो पंक्तिमा आउँछ । सामाजिक, धार्मिक र साहित्यिक व्यक्तित्व बोकेका कार्थक नेपाली साहित्यका एकजना सफल नियात्राकार हुन् ।

३.१.१ जन्म र पारिवारिक पृष्ठभूमि

बाबा आछिङ कार्थक र आमा पेडेन कार्थकको कोखबाट सन् १९४६, मार्च महीनाको २४ तारिकका दिन दार्जीलिङको रिम्बिक भन्ने ठाउँमा सलोन कार्थकको जन्म भएको हो । हाल उनी कालिम्पोङ बमबस्तीमा स्थायी रूपमा बस्छन् । तीन भाइ छोरा र दुई बहिनी छोरीहरू मध्ये उनी जेठो हुन् ।

३.१.२ बाल्यकाल

विधवा आमाको देखरेखमा सलोन कार्थक र उनका चारजना भाइबहिनीहरू बमबस्तीमा नै हुर्किए । उनी आफ्ना भाइबहिनीका साथ खेतालापात, घाँस-दाउरा र घरायसी कामहरू गर्दै साधारण गाउँले जीवनका वातावरणमा हुर्किएका हुन् । पारिवारिक सङ्कट र उत्तरदायित्वका बीचमा हुर्केका कार्थकले बाल्यकालमा नै जीवनका विविध रूप देखिसकेका थिए । त्यसैको अनुभव, ग्रामीण परिवेशप्रतिको मोह र संवेदनशीलता उनका कृतिमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ ।

३.१.३ औपचारिक शिक्षा

उनले आफ्नो प्रारम्भिक शिक्षा गाँउकै स्थानीय बम प्राथमिक पाठशालाबाट आर्जन गरेका हुन् । प्रारम्भिक शिक्षा सिद्धयाएपछि उनले एस. यू. एम. आई. पाठशालाबाट उच्च माध्यमिक परीक्षा र त्यसपछि कालिम्पोङ महाविद्यालयबाट स्नातक तहको परीक्षा उत्तीर्ण गरिसकेपछि उत्तर बङ्ग विश्वविद्यालयबाट नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर तहसम्मको अध्ययन समाप्त गरेका हुन् । यसरी नै उनले नेहू विश्वविद्यालयबाट एम.एड गरेका हुन् । ‘उनी विद्यार्थी कालदेखि नै विभिन्न साहित्यिक गतिविधमा सक्रिय रहन्थे । साठीको दशकका अन्त्यतिर कालिम्पोङको बमबस्तीमा भरना नाट्य टोलीको स्थापना गरी उनले विभिन्न अनुष्ठानहरूमा नाटक अभिनय गर्ने गर्थे । तीमध्ये धरतीको ऋण नामक नाटक निकै लोकप्रिय भएको उल्लेख पाइन्छ ।^१

३.१.४ दाम्पत्य जीवन र परिवार

सलोन कार्थकले ३२ वर्षको उमेरमा सुश्री रिबिकाका साथ आफ्नो दाम्पती जीवनको यात्रा शुरू गरे । यी दम्पतीबाट छोरी करिश्मा कार्थक लेप्चा र छोरो रमओङ कार्थक लेप्चा जन्मे । सलोन कार्थक एक असल श्रीमान् र एक असल पिता पनि हुनुहुन्छ ।^२ उनका छोरी

^१ नवीन पौड्याल, (२०१४), साहित्य अनुशालिन, कालेबुङ, उपमा प्रकाशन, पृ १४७ ।

^२ नगेन्द्रकुमार प्रधान, (२००९), भूमिका, प्रभात जस्तो कमलो तिमी, (गीत सङ्ग्रह), कालेबुङ : सरिकार प्रकाशन,।

करिश्मा कार्थक सिक्किम विश्वविद्यालयको नृविज्ञान (मानवशास्त्र) विभागमा सहप्राध्यापकको पदमा कार्यरत छन् भने छोरो रमओड दिल्लीमा चलचित्र क्षेत्रसित नै सम्बन्धित रहेका छन् ।

३.१.५ जीविका र व्यवसाय

प्रारम्भमा सलोन कार्थक पेशागत रूपमा एकजना प्राध्यापक थिए । उनले पट्टकाइ क्रिस्टियान कलेज, नागाल्याण्डमा दुई वर्षसम्म अध्यापन गरेका थिए । कालान्तरमा उनी एउटा अन्तरराष्ट्रिय स्त्रीष्टिय संस्थानसँग संलग्न हुन पुगे र अझसम्म पनि उनी त्यस संस्थासित संलग्न रहिआएका छन् । यहीबाट उनको र परिवारको जीविकोपार्जन भइरहेको छ । उनी चर्चका सेवाकार्यमा पनि संलग्न रहिआएका छन् ।

३.१.६ प्रकाशित साहित्यिक कृतिहरू

सलोन कार्थक एक कुशल साहित्य सर्जक हुन् । कथा, उपन्यासजस्ता विधामा कलम चलाए तापनि मूल रूपमा उनी नियामाकार नै हुन् । उनले नेपाली नियामा साहित्यलाई धनाढ्य बनाउनमा ठूलो सहयोग पुऱ्याएका छन् । उनले छुटपुट रूपमा कविता पनि रचना गरेका छन् । उनका कविताहरू विभिन्न पत्र पत्रिकाहरूमा प्रकाशित भएका छन् । उनका प्रकाशित कृतिहरू यस प्रकार छन् -

१. बिहानको तारा (अप्रैल १९७०, उपन्यास)
२. एउटा चुम्बन र फूलहरू (मार्च १९७३, कथासङ्ग्रह)
३. जोवन बोकेका जिन्दगीहरू (फरवरी १९७६, उपन्यास)

४. समुद्रवारि समुद्रपारि (नियात्रा सङ्कलन, अप्रिल १९७६)
५. विदेशतिर रिड्दै जाँदा (मई १९९१, नियात्राहरूको संकलन)
६. हस्तान्तरण (मई १९९६, कथासङ्ग्रह)
७. पदयात्रा गाउँको फन्को विदेशको (नोभेम्बर २०००, नियात्रा)
८. पादरी गंगाप्रसाद प्रधानको जीवन बखान (जून २००१, प. सं, जीवनी)
९. पादरी गंगाप्रसाद प्रधानका उपलब्ध रचनावली (२००७)
१०. विश्व एउटा पल्लो गाउँ (पहिलो जून २०१३, नियात्राहरूको संकलन) ।

३.१.७ साहित्यिक व्यक्तित्व

उपर्युक्त कृतिहरूको आधारमा भन्नु पर्दा सलोन कार्थक बहुप्रतिभाका धनी हुन् । उनका नियात्रामा संस्मरण, ऐतिहासिक, सामाजिक, साँस्कृतिक पक्षको चित्रण यथार्थपरक ढङ्गमा भएको पाइन्छ । उनी आफ्नै कार्यमा व्यस्त रहने कर्मठ व्यक्तित्व हुन् । अन्वेषकका रूपमा उनले नेपाली साहित्यमा किनारीकृत भएका पादरी गंगाप्रसाद प्रधानलाई पुनः पाठकको केन्द्रीय आकर्षणमा ल्याउने प्रयास गरेका छन् । यस हिसाबले उनी नेपाली साहित्यमा उपन्यासकार, कथाकार, नियात्राकार, कवि/गीतकार, जीवनीकार तथा सम्पादकजस्ता व्यक्तित्वका रूपमा चिनिन्छन् । उनका यिनै व्यक्तित्वहरूको संक्षेपमा चर्चा गर्नु प्रासाङ्गिक हुनेछ ।

३.१.७.१ उपन्यासकारका रूपमा : नेपाली साहित्यको उपन्यास विधामा सलोन कार्थकका दुईवटा उपन्यासहरू *बिहानको तारा* (अप्रैल १९७०) र *जोबन बोकेका जिन्दगीहरू*

(फरवरी, १९७६) प्रकाशित छन् । तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दु शैलीमा लेखिएका उनका उपन्यासहरू **बिहानको तारा** र **जोवन बोकेका जिन्दगीहरू** आध्यात्मिक प्रवृत्तिका देखिएका छन् । **बिहानको तारा** उपन्यासमा प्रमुख पात्रहरू तारा, चन्द्र, सरोज र प्रकाशका चारित्रिक विशेषताका माध्यमबाट युवावर्गलाई नैतिक सन्देश दिइएको छ, जसमा युवाहरूले आफ्नो जवानीलाई ठीकसित सम्हाल्न सके मात्र उनीहरू बिहानीका तारा हुन सक्छन् । प्रस्तुत उपन्यास सरोज, चन्द्र र ताराको त्रिकोणात्मक प्रेममा आधारित छ । यस उपन्यासको शीर्षक बाइबलको नयाँ नियममा बाइस अध्यायको सोह्र पदमा प्रकाशित वाक्य “यिशु बिहानीको चकिलो तारा हुँ” भनेको कुरालाई केन्द्र गरी राखिएको छ । यसै गरी **जोवन बोकेका जिन्दगीहरू** उपन्यासका प्रियतमा नामकी नायिका र जीवन नामको नायकले युवाकालमा आफ्नो इच्छानुसारको जीवनसाथी नरोजेर ईश्वरमाथि नै विश्वास गरी विवाह गर्छन् । फलस्वरूप उनीहरूका दाम्पत्य जीवन सुखी र सफल पनि बनेको कथा यस उपन्यासको मूल कथ्य पनि हो । यस उपन्यासमा नायिकाले बारम्बार सम्भ्ररहने ‘प्रेम’ शब्द प्रभुको प्रतीकको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । उपन्यासकारले ‘प्रेम’ लाई ईश्वरको बिम्बको रूपमा उभ्याएका छन् । विवाहअघि प्रियतमा विक्रम नामक युवकको प्रेममा फँसेकी हुन्थे । तर विवाह पवित्र हुनुपर्छ भन्ने सन्देश ऊभित्र प्रकट हुन्छ । उसले पवित्र बन्धनका लागि ईश्वरलाई पुकार्छे । ईश्वरको वरदानस्वरूप उसले जीवनजस्तो लोग्ने पाउँछे । दुईजनाको दाम्पत्य जीवन सुखी र सफल हुनमा ईश्वरकै योजना हो भन्ने सन्देश यस उपन्यासमा पाइन्छ । आजको सन्दर्भमा प्रस्तुत उपन्यास प्रत्येक युवा-युवतीका निम्ति चुनौतिपूर्ण रहेको छ ।

३.१.७.२. कथाकारका रूपमा : नेपाली साहित्यमा सलोन कार्थकलाई कथाकारका रूपमा पनि चिन्न सकिन्छ । उनका *एउटा चुम्बन र फूलहरू* (१९७३) र *हास्तान्तरण* (१९९६) कथासङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन् । उनको *एउटा चुम्बन र फूलहरू* शीर्षक कथासङ्ग्रहमा तेह्रवटा कथाहरू रहेका छन् भने *हास्तान्तरण*-मा सत्रवटा कथाहरू सङ्गृहीत छन् । उनका कथाहरू भाषिक-शैलीका दृष्टिले सरल, सहज र संक्षिप्त किसिमका छन् । उनको *एउटा चुम्बन र फूलहरू*-मा सङ्गृहीत तेह्रवटा कथाहरू बाइबलमा आधारित रोचक विषयहरूबाट टिपिएका छन् । त्यसो हुँदा ती कथाहरू नैतिकमूल्यका देखिएका छन् । उनले *कन्यात्व लुटिंटा* कथाबाहेक प्रायः जसो कथाहरूमा नामविहीन पात्रहरूको प्रयोग गरेका छन् । उनको पहिलो कथा *एउटा चुम्बनमा* चित्रित प्रेमी र प्रेमिका संसार र युशूका प्रतीकका रूपका उभिएका छन् । अन्य कथाहरूको विषयवस्तु जस्तै दोस्रो कथा *लुछिएको वस्त्र : बगैँचाको कथाले* उत्पत्तिको पुस्तकमा रहेका *आदम* र *हव्वा*-को कथा, तेस्रो कथा *पर्खाइभिन्नको प्राप्ति*-ले उत्पत्तिको पुस्तक १६ अध्यायमा रहेका *साराई*-को कथा, *फर्केर हेर्दा भञ्ज्याडमा* उत्पत्तिको पुस्तक १२- १३ अध्यायमा रहेको *अब्राहम* र *लुत*को कथा, *फूल फुल्यो भन्दैमा प्रीति साटी नहाल* कथाको विषय उत्पत्ति २४ अध्यायबाट लिइएका छन् । *फूल फुल्यो भन्दैमा प्रीति साटी नहाल* कथाको शीर्षक डेनिसको कविताको शुरूको अंशको आधारमा राखिएको छ । *दुई फूल एक माली* कथाको विषय उत्पत्ति २८-२९ बाट लिएको हो । यस कथामा नायकको नाम नरहे तापनि कथाका दुई फूल *लेआ* र *राहेल*लाई आसक्तिका कारण ती दुईलाई शारीरिक सम्बन्ध स्थापना गर्न बाध्य तुल्याइएका छन् । त्यस स्त्रीलाई आफ्नी स्वास्नी बनाउनका लागि आफ्नो बाबुकहाँ गएर त्यस छोरो पात्रले आग्रह गर्छ । विवाहको प्रस्तावनाका लागि कन्याका बाबुबाट सकारात्मक उत्तर प्राप्त गरे तापनि अन्तमा यी दुई बाबु-छोरो त्यस कन्याका दुई दाजुहरूका हातबाट मारिन्छ । त्यसपछि

तिनीहरूले ती दुई बाबु-छोरोको शहर लुट्छन् । प्रस्तुत कथा बाइबलको उत्पत्ति ३४ अध्यायबाट लिएको हो । यस कथामा कथाकारले याकूब र लेआलेकी छोरी दीनालाई नायिकाका रूपमा उभ्याएका छन् । दुई बाबु छोरोलाई मारेर शहर लुट्ने त्यस कन्याका दुई दाजुका नाम यस कथामा व्यक्त नगरे तापनि मूल कथामा ती दुईका नाम हमोर र शकेम वर्णित छन् । यो **शरीर तिम्नो मन्दिर हो** कथामा **उत्पत्तिका ३७** अध्यायका योसेफलाई दाज्यूहरूले बेचेको घटना छ । **समर्पण : सुनौलौ बिहानी** एउटा वेश्या र दुई जासूसको कथा भएको यस कथामा नामविहीन पात्रको रहेको छ । वास्तवमा प्रस्तुत कथा बाइबलका **यहोशू**को पुस्तक दोस्रो अध्यायमा रहेको एकजना राहाब नामकी वेश्या र दुई जासूसको कथा हो । यस कथाले मानिस संसारका दृष्टिमा तुच्छ कार्यमा संलग्न रहे तापनि ईश्वरमा पाप र क्षमा रहनाका कारण र साथै ऊ आफ्नो ईश्वरीय विश्वासका कारण स्वयम् र आफ्नो परिवारलाई पनि अनन्त जीवनका भागीदार बनाउनमा सक्षम रहन्छ । यस कथामा प्रत्येक मानिसले आफ्नो व्यक्तिगत जीवनमा ईश्वरका निमित्त केही गर्नुपर्छ भन्ने तथ्य प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी नै **हार : मोहमा** शीर्षक कथा दशौँ कथाका रूपमा रहेका छन् । यस कथाका शीर्षकले नै कथालाई स्पष्ट पारिदिएको छ । छली-मोहका कारण आफ्नो ईश्वरीय शक्तिलाई गुमाउन पुगेका नामविहीन पात्रको कथा वास्तवमा **न्यायकर्ता १६** अध्यायमा रहेका **शिमशोन र दलीला**को कथा हो । यो **प्रीतको किनार**मा रहेको कथा रूथको पुस्तकबाट लिएको हो । यस कथामा रहेका सासु र दुई बुहारी **नाओमी, ओर्पा** र रूथको कथा अङ्कित छ । उनको **मुश्किलको दुइ जीत** कथामा एकजना सुन्दरीले आफ्नो दाजुको सहयोगमा कुनै एकजना राजाकी रानी बनिने प्रतियोगितामा भाग लिन्छे र सफल पनि बन्छे । समयान्तरमा राजाका एकजना सल्लाहाकारले ईश्वरका भक्तहरूलाई मार्ने षडयन्त्र गरेको हुन्छ, जसमा रानीका जाति र उनका दाजुको ज्यान खतरामा

रहेका खबर दाजुबाट प्राप्त गरेपछि आफ्नो बुद्धिका कारण उपवास र प्रार्थनाद्वारा आफ्नो जातिलाई बचाउन सक्षम बन्दछे । राजाको हुकुम बमोजिम षडयन्त्रकार आफैले बनाउन लगाएको पासोमा भुण्डिएर मर्न पुग्छ । यस कथामा पनि अन्य कथाहरूमा भन्ने पात्रको नामको उल्लेख गरिएको छैन । वास्तवमा प्रस्तुत कथा धर्मग्रन्थ बाइबलका एस्टरको पुस्तक २-५ अध्यायबाट लिएको हो । यस कथाका पात्रहरू सुन्दरी (बाइबलमा वर्णित एस्टर), उसका दाजु मोर्दकै, राजा अहासूरस र षडयन्त्रकारी हामान हुन् भने कथामा वर्णित ती पीडित तथा शोषित जाति यहूदीहरू नै हुन् । यसरी सरसरी हेर्दा उनका कथाहरूमा ईश्वरप्रतिको भुकाउ र प्रेमका अनेक रूप व्यक्त भएको पाइन्छ ।

उनको दोस्रो कथासङ्ग्रह *हास्तान्तरण* शीर्षक कथामा संगृहीत पहिलो कथा *हास्तान्तरण* उनको व्यक्तिगत जीवनमा आधारित कथा हो । पूर्वदिप्ती शैलीमा लेखिएको प्रस्तुत कथामा उनले आफ्नै जीवनमा देखे-भोगेका अनुभूतिहरूलाई कथाको घटनासँग जोडेर कथा बुनेका छन् । दोस्रो कथा *रेलीको बगरमा कगा टिप्दा* छ, पृष्ठमा आबद्ध उनको सबैभन्दा लामो कथा हो । उनको यस कथामा पर्यावरण चेतना, मानिसलाई चाहिने अमूल्य प्रेम, कसैले रोक्न नसक्ने मृत्युजस्ता कुरा अभिव्यक्त भएका छन् । उनको कथा *लण्डन आइपुगेको दिनैमा . . .* शीर्षक कथा यथार्थ घटनामा आधारित संस्मरणात्मक शैलीमा लेखिएको कथा हो । यसै गरी उनको *परिस्थिति* शीर्षक कथाले निम्नवर्गीय परिवारको दयनीय अवस्थाको चित्रण गरेको छ । यसमा आमाजू र बुहारीको अमेल सम्बन्ध देखाइएको छ । उनको यस कथामा आगन्तुक शब्दहरूको प्रचुर प्रयोग भेटिन्छ - जस्तै अङ्ग्रेजीका स्ट्रीट, स्टायल, स्टेशन कर्नर, एम्टी, एडभटाईज, फैशन डेस्कतिर, टेबललगायत हिन्दीका बाग, खिलेकी, सिर्फ, उजूर, अकलगूम आदि प्रयुक्त छन् ।

उनका प्रायः कथाहरू प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु शैलीमा रचिएका छन् । उनी सभ्य समाजको चाहना गर्ने कथाकार भएको तथ्यलाई उनको *आऊ अलिक दगुरौं . . .* शीर्षक कथाले पुष्टि गर्दछ । उनका कथाहरूमा तीव्र व्यङ्ग्य पनि पाइन्छ । *लम्पसार बेहोशी वैश* कथामा कथाकार कार्थकले केवल फेशनमा मात्र अन्धाधुन्ध लागिरहेका युवावर्गका ती स्तातकहरूले आफ्ना कर्तव्य र दायित्व नबुझ्ने भएकोमा ती युवाहरूप्रति तिखो व्यङ्ग्य गर्दै टिप्पणीसमेत गरेका छन् । उनका कतिपय कथाहरू पढ्दा नियान्त्रा पढेजस्तै अनुभव हुन्छ । उदाहरणका लागि *हस्तान्तरण* कथालाई लिन सकिन्छ । खास गरी उनी कथाकार एवम् नियान्त्राकार दुवै भएकाले पनि उनको कथामा नियान्त्रा लेखनशैलीको प्रभाव परेको हुनसक्छ ।

३.१.७.३ नियान्त्राकारका रूपमा : सलोन कार्थकका साहित्यिक व्यक्तित्वहरूमध्ये

नियान्त्राकार व्यक्तित्व सबैभन्दा प्रबल व्यक्तित्व हो । उनका *समुद्रवारि समुद्रपारि* (१९७६), *विदेशतिर रिङ्दै जाँदा* (१९९१), *पदयात्रा गाउँको फन्को विदेशको* (२०००) र *विश्व एउटा पल्लो गाउँ* (२०१३) गरी जम्मा चारवटा नियान्त्रा सङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन् । उनका नियान्त्रामा स्वदेश र विदेश भ्रमणबाट प्राप्त अनुभवहरू नै नियान्त्राका विषयहरू हुन् । विभिन्न ठाउँका समाज र संस्कृति, भौगोलिक विवरण, पर्यावरण चेतना, ऐतिहासिक स्थल, राजनीति, धर्मजस्ता पक्षलाई उनी आफ्ना नियान्त्रामा प्रस्तुत गर्छन् । नियान्त्रा लेखनमा हुनु पर्ने भ्रमण संस्मरण, तथात्मकता, कल्पनात्मकता, निजात्मकता, चित्रात्मकता जस्ता गुणहरू उनका नियान्त्रामा पाइन्छ । उनले आफ्ना नियान्त्रामा विदेशका सफल, सुखी र आनन्दमय जीवनको चित्रण मात्र नगरेर त्यहाँका विसङ्गतिपूर्ण जीवनदशाको पनि उद्घाटन गरेका छन् । उनका नियान्त्राले पाठकलाई शिक्षित, संवृद्धशील र उन्नतशलि जाति बन्ने सन्देश दिएको पाइन्छ । उनका नियान्त्रामा पाइने मुख्य विशेषता आफ्नो माटो, जाति, भाषा, संस्कृति र सभ्यताप्रतिको प्रेम हो,

किनभने उनले आफ्ना नियात्रामा विदेश भ्रमणका चर्चा अथवा संस्मरणको अभिव्यक्ति दिए तापनि त्यहाँका जीवन शैलीलाई आफ्नो देशको परिवेशसँग तुलना गरेका छन् । त्यसैले उनका नियात्रामा सूक्ष्म रूपमा जाति प्रेम लुकेको पाइन्छ । कतिपय नियात्रामा भने यो विशेषता प्रत्यक्ष रूपमा देखिन्छ । भारतीय नेपाली नियात्रा साहित्यमा सलोन कार्थक एक प्रतिनिधि नियात्राकारका रूपमा चिनिन्छन् ।

३.१.७.४ गीतकारका रूपमा : सलोन कार्थकलाई एकजना गीतकारको रूपमा पनि उभ्याउन सकिन्छ । उनले गीतका शब्दहरू कोर्ने प्रेरणा उनका गाउँमा स्थापित बम स्वपालित मण्डलीका अग्रज सदस्यहरूबाट प्राप्त गरेका हुन् । उनले *सम्भन यशु खीष्टलाई, खोज न यशु खीष्टलाई* शीर्षक गीतबाट आफ्नो गीतकार व्यक्तित्वको उथान गरेका हुन् । उनले *प्रभात जस्तो कमलो तिमि* शीर्षक रहेका एकसय छवटा गीतहरूको सङ्गालो पनि इसाई जगत्लाई दिई सकेका छन् । उनले यी गीतहरू स्वदेशका विभिन्न ठाउँहरू जस्तै दिल्ली, मुम्बई, कालेबूड, दार्जीलिङ तथा विदेशका क्यानाडा, अमेरिका, डेनमार्क, नर्वे, आर्स्टर्डाम, इटाली, हङकङ, म्यानमार, काठमाडौं, पाल्पा, ललितपुर आदि ठाउँहरूमा बस्दा रचेका हुन् । उनका अधिकतर गीतहरू किरणकुमार प्रधान, जेम्स ओङ्चूक लेप्चा, डोनाल्ड कार्थक, डी. बी. मुखिया, सी. टासो, नोएल फिपन, दाऊद राई आदिवारा सङ्गीतबद्ध गरिएका छन् । विशेष गरी उनले विवाहको उत्सव तथा बढादिन (क्यारोल) सम्बन्धिका गीत रचना गरेका छन् । उनको गीतमा इसाई धर्मसम्बन्धि आध्यात्मिक भाव व्यक्त भएको पाइन्छ ।

गीतकारका रूपमा सलोन कार्थकलाई ईशाइ जगत्मा परिचित गराउने प्रमुख गीतहरू हुन् - *शिखरहरू हिउँले ढाकेभैं, महिमामा मारिएको थुमालाई, महान् प्रभुलाई महिमा* आदि हुन् । यी

गीतहरू जीवनमार्ग प्रकाशन काठमाडौँद्वारा प्रकाशित *ख्रीष्टीय भजनमा क्रमैले भजन संख्या ५०५, ५०६, ५१९* मा सङ्गृहीत छन् । उनका *प्रभात जस्तो कमलो तिम्री* शीर्षक गीतहरूको सङ्गालोमा रहेको ३० औं गीत *भुकेको शिर लिएर प्रभु जीवन चढाउन आएको छु* पछिबाट शब्दमा परिवर्तन भई *कृतज्ञ भई शिर भुकाई जीवन चढाउन आएको छु, अमूल्य भेट अरू के छ र ? जीवन मेरै अर्पेक छु* जस्ता गीतहरू अद्यावधि विभिन्न चर्चहरूमा गाइन्छन् । यी गीत-भजनहरूले उनलाई एक सफल गीतकारका रूपमा पनि चिनाएका छन् ।

३.१.७.५ जीवनीकारका रूपमा : सलोन कार्यकका विभिन्न साहित्यिक व्यक्तित्वहरूमध्ये उनलाई जीवनीकारका रूपमा पनि चिन्न सकिन्छ । उनले *पादरी गंगाप्रसाद प्रधानका जीवन बखान* नामक जीवनी पुस्तक प्रस्तुत गरेका छन् । भारतको नेपाली साहित्यमा आदिपत्रकारद्वारा सम्मानित विभूति पादरी गंगाप्रसाद प्रधानका कृतित्व र व्यक्तित्वबारे खोजी र अध्ययन गरी उनका योगदानको पुनर्मूल्याङ्कनका लागि आधारभूत सामग्रीहरू उपलब्ध गराउने दिशातर्फ पनि सलोन कार्यकको योगदान महत्त्वपूर्ण रहन गएको छ । उनले यस पुस्तकमा पादरी गंगाप्रसादका मौलिक-अनूदित रचनाहरूलाई पनि सम्पादन गरी यस पुस्तकमा समावेश गरेका छन् । उनले यस पुस्तकमा पादरी गंगाप्रसाद प्रधानका जीवनी, कृतित्व र व्यक्तित्वमाथि प्रकाश पारेका छन् । यसमा सलोन कार्यकले पादरी गंगाप्रसाद प्रधानलाई बहुआयमिक प्रतिभाका धनीको शिरपेचले सुशोभित गरेका छन् । प्रस्तुत पुस्तकले तत्कालीन दार्जीलिङे समाजका आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक आदि विविध पक्षलाई प्रकाशमा ल्याउनमा सहयोग पुऱ्याएको छ । यस पुस्तकमा गंगाप्रसाद प्रधानले नेपाली जातिको हितका निम्ति अनुवाद गरेको बाइबलका केही खण्ड पनि समाविष्ट छ । यस पुस्तकले गंगाप्रसाद प्रधानलाई कथाकार, गीतकार,

अनुवादकका रूपमा चिनाएको छ । यस पुस्तककै आधारमा सलोन कार्थक एक कुशल जीवनीकार पनि हुन् भन्ने कुरो स्पष्ट हुन आउँछ ।

३.१.७.६ सम्पादकका रूपमा : सलोन कार्थकलाई एक कुशल सम्पादकका रूपमा पनि उभ्याउन सकिन्छ । उनले विभिन्न लेखहरू सङ्कलन गरी पुस्तक तथा पत्रिकाहरूको सम्पादन गरेका छन् । तीमध्ये *समुन्द्रवारि समुन्द्रपारी* (१९८६), *पादरी गंगाप्रसाद प्रधानका उपलब्ध रचनापूर्वली* (२००७) प्रमुख हुन् । उनले *समुन्द्रवारि समुन्द्रपारी* मा आफू लगायत अन्य पाँचजना नियन्त्राकारहरूका नौवटा नियन्त्राहरू सम्पादन गरेका छन् । यस पुस्तकमा सलोन कार्थकलगायत अन्य पाँचजना नियन्त्राकार पूर्ण राई, जय धमाला, जोन डिक खवास, ज्ञानेन्द्र कुमार रोंगोंड र वीरेन्द्र कुमार रोंगोंड समुन्द्रवारि अर्थात् स्वदेश र समुन्द्रपारी अर्थात् विदेश भ्रमणका जम्मा नौवटा संस्मरणात्मक यात्रा विवरण समाविष्ट छन् । यसै गरी उनले *पादरी गंगाप्रसाद प्रधानका उपलब्ध रचनापूर्वली* (२००७) को पनि सम्पादन गरेका छन् । प्रस्तुत पुस्तक ५०० पृष्ठमा आवद्ध रहेको छ । यस पुस्तक अति नै उपयोगी देखिन्छ । यस पुस्तकले गंगाप्रसाद प्रधानको समयमा देखापरेका दार्जीलिङ्गे भाषाको नमूना प्रकाशमा ल्याएको छ । यस पुस्तकमा १३ वटा रचनाहरू सङ्गृहीत छन् । पहिलो रचना *पुरुषहरू र अस्त्रीहरूका बपतिस्मा को रीत्* मा ईश्वरले मोशालाई दिनु भएको दश आज्ञा, प्रभुले सिकाउनु भएको प्रार्थना रहेका छन् । पृष्ठ २५- ५९ सम्म दश आज्ञामाथि केन्द्रित रहेर १३४ वटा प्रश्नउत्तर रहेका छन् । *पुरुषहरू र अस्त्रीहरूका बपतिस्मा सम्बन्धि* पृष्ठ ६०-७२ सम्म ३१ वटा बपतिस्मासम्बन्धि प्रश्नउत्तर साथै बपतिस्मा प्रक्रियालाई प्रस्तुत गरेका छन् । बाइबलका पुरानो र नयाँ नियममा परमेश्वरले विभिन्न अगमवत्ता र उहाँका जनहरूका जीवनमा घटेका विविध आश्चर्यजनक कार्य

र घटनाहरूलाई बाइबलका पदानुसार यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । यस पुस्तकभित्र गंगाप्रसाद प्रधानले १९०४ मा दार्जीलिङको पूर्णा चन्द्र प्रेसबाट *बाइबलको हाड* शीर्षकमा प्रकाशित भएको पुस्तक पनि सङ्गृहीत छ । यस पुस्तकमा ईश्वरले गर्नु भएका आश्चर्य कार्यहरूलाई पादरी गंगाप्रसाद प्रधानले हाड मानेका छन् र साथै ईश्वरले बाइबलमा वर्णित विभिन्न राजा, अगम्वक्ता र विभिन्न मानिसहरूका जीवनमा गरेका आश्चर्य कार्यहरूलाई बाइबलका विभिन्न पदसहित प्रकाशमा ल्याएका छन् । यसरी नै १९०७ मा दार्जीलिङ गोर्खा प्रेसबाट *प्रभुभोज* शीर्षकमा प्रकाशित भएको पुस्तक पनि सङ्गृहीत छ । विशेष गरी ईसाइहरूका निम्ति तयार गरिएको प्रस्तुत पुस्तक ईसाइ धर्मावलम्बीहरूका लागि निकै उपयोगी सिद्ध भएको छ । मुख्य रूपमा यस पुस्तक प्रभुभोजमा पहिलोपल्ट आउन इच्छा गर्ने व्यक्तिहरूका निम्ति हात्पोस्तकका रूपमा रहेको पाइन्छ । यस पुस्तकमा प्रभुभोजको रीतलाई ग्रहण गर्न अधि पवित्र धर्म ग्रन्थ बाइबल अध्ययन गरी प्रार्थनाका साथ योग्य रीतिले स्वयम्लाई जाँच गर्न सोधिने प्रश्नहरू प्रस्तुत गरिएको छ । यस भोज हुन एक हप्ता अधिदेखि पढन उचित रहेका बाइबलका पुस्तकहरूका अध्यायलाई तालिकासहित प्रस्तुत गरिएको छ । स्कटल्याण्डका सुधार मण्डलीका सदस्यहरूका तत्वाधानमा *इस्टर्न हिमालयन मिसन काउन्सिल लिटरेचर कमिटी* (Eastern Himalayan Mission Council literature Comitee) द्वारा प्रकाशित गरिएको पुस्तक “The School Catechism” लाई नेपालीमा गंगाप्रसाद प्रधानले “*स्कूल सोधनुत्तर*” शीर्षकमा पुस्तक अनुवाद गरे । अतः यस पुस्तक पनि सलोन कार्थकले आफ्नो पुस्तकमा सङ्गृहीत गरेका छन् । यसरी नै १९०८ मा दार्जीलिङको गोर्खे छापाखानाबाट प्रकाशित *उखानको पोस्तक* मा *अ देखि औ सम्ममा स्वर वर्ण र क देखि स सम्म* रहेका व्यञ्जन वर्णहरूभित्र रहेका नेपाली उखानहरूलाई समेटेका छन् । १९०९ मा गोर्खा प्रेस दार्जीलिङबाट प्रकाशित *सैद् भन्न्ये मान्छेको*

रेशमी बुनाईको कामको विषयमा शीर्षक कथा पनि समाविष्ट छ । १९१० मा अंग्रेजीबाट मिस गोलेनेले गंगाप्रसाद प्रधानका सहयोगमा अनुवाद गरेका हिन्दुस्तानको इतिहास को पोस्तक, १९१० मा गोर्खा प्रेसबाट प्रकाशित भएको आलिवेन्ओरे नाँउ भयको मान्छेको ऋणको विषयमा शीर्षक कथा, गोर्खा प्रेसबाट १९१२ मा दार्जीलिङबाट प्रकाशित नैटींगल् अर्थात् मीठो गीत् गाउने चराको विषय, १९१३ मा प्रकाशित बाँसको कथाहा, १९१४ मा मिस गोलेनेले गंगाप्रसाद प्रधानको सहयोगमा अंग्रेजी कथा हाँसको नराम्रो चल्लाको कथाहा (THE UGLY DUCKLING) प्रकाशित छ, मिस गोलेनेसित पादरी गंगाप्रसादले मिलेर १९१६ मा अंग्रेजी कथा अ ट्र्याभलिङ कम्प्यानियन (A Travelling companion) को नेपालीमा एक बतौरे साथी शीर्षकमा अनुवाद गरेका छन् । गोर्खे खबर कागत्का नमूनाहरू पनि सङ्गृहीत छन्, जसबाट यस खबर कागत्का रेजिस्टर नम्बर १८९ रहेका १९०१ देखि प्रकाशित हुन थालेको र यसले धार्मिक, स्थाने, दिहाते, देसान्तरका साथै विभिन्न विज्ञापन जस्ता समाचारहरू प्रकाशित हुने गरेको तथ्यलाई प्रकाशमा ल्याएको छ । सलोन कार्थकद्वारा सङ्गृहीत यी विभिन्न महत्त्वपूर्ण लेखहरूको सङ्गालो पुस्तकले पादरी गंगाप्रसादलाई नेपाली साहित्यका एकजना अबल दर्जाका स्रष्टाका रूपमा उभ्याएको छ ।

३.२ सेवा, सम्मान र पुरस्कार

सलोन कार्थक आफ्ना निरन्तर भाषा, साहित्य, जाति र समाजको सेवा गरे वापद सम्मानस्वरूप निम्नलिखित सम्मान र पुरस्कारद्वारा विभूषित भएका छन् :

क. स्रष्टा पुरस्कार (१९९२)

ख. पारसमणि प्रधान स्मृति पुरस्कार (२०११)

माथि चर्चित विविध व्यक्तित्वका धनी सलोन कार्थक प्रस्तुत शोधकार्यका केन्द्रीय शोधनायक पनि हुन् ।

चौथो अध्याय

४. सलोन कार्थकका नियात्राहरूका विश्लेषण र मूल्याङ्कन

४.१ नियात्राको परिचय

भारतीय नेपाली नियात्राको इतिहास त्यति लामो छैन । निबन्धकै एउटा भेद मानिने नियात्रालाई कतिपय विद्वान्हरूले एउटा छुट्टै उपविधाको रूपमा पनि हेर्ने गरेका छन् । यसको कुनै सैद्धान्तिक मापदण्ड नभएको हुनाले यसलाई स्वतन्त्र उपविधा नै मान्नु पर्ने कुनै खास आधार भेटिएको छैन । प्रायः निबन्धकै तत्त्वहरूका आधारमा यसको मूल्याङ्कन गरिने हुनाले नियात्रालाई निबन्धकै अङ्ग मान्नु पर्ने हुन्छ । तर नियात्रा भने निबन्ध जस्तो फुर्सदको क्षणमा गरिने गफ मात्र नभएर यसको मुख्य उद्देश्य आत्माभिव्यक्तिलाई पत्यारिलो बनाउनु पनि हो । सत्य र कल्पनालाई जोडेर रोचक र पत्यारिलो किसिमले गफ गरिँदा नियात्रा प्रभावशाली बन्दछ । त्यसैले निबन्ध एउटै ठाउँमा बसेर गरिने गफ हो भने नियात्रा पनि पाठक वा कसैसँग गरिने एउटा गफ नै हो तर यसमा गफ गर्नेले कुनै स्थान, देश, विदेश भ्रमण गरेर आएको हुनु आवश्यक छ । नियात्राकारले भ्रमण गरेको ठाउँका विभिन्न दृश्य, संस्कृति, भाषा, राजनीति, धर्म, साहित्य र जीवनशैलीले उनलाई पारेको सकारात्मक र नकारात्मक अनुभवहरूलाई गफिलो प्रकारले सुनाउँदा त्यो नियात्रा हुँदछ । त्यसैले यसलाई कतै-कतै यात्रासाहित्य पनि भनिएको छ । यहाँ निबन्ध र नियात्रामा असमानताभन्दा समानता धेरै देखिन्छ । नियात्रामा निबन्धकै तत्त्वहरू रहेका हुन्छन् । यस सन्दर्भमा सलोन कार्थकका नियात्राहरूलाई विस्तारतापूर्वक हेनु आवश्यक छ ।

४.२.सलोन कार्थकका नियात्राहरूको वर्गीकरण

सलोन कार्थकका चारवटा नियात्राका पुस्तकहरू प्रकाशित छन् । ती पुस्तकहरूमा रहेका यात्रासम्बन्धि सबै यात्रा संस्मरणहरू नियात्रा नै हुन् भन्न सकिँदैन, किनभने कतिपयमा प्रत्यक्ष रूपमा यात्रा नगरेको तर यात्रासम्बन्धि काल्पनिक अनुभूति मात्र अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । तिनका चारवटा पुस्तकहरूमा सङ्गृहीत जम्मा पच्पन्नवटा यात्रा संस्मरणहरूमध्येबाट **समुद्रवारि** र **समुद्रपारि** भ्रमण गरिएका यात्रा संस्मरणहरूलाई दुई श्रेणीमा छुट्टाई सैद्धान्तिक रूपमा नियात्राको श्रेणीभित्र परेका प्रतिनिधि नियात्राहरूको मात्र यहाँ विश्लेषण गरिएको छ।

४.२.१ समुद्रवारिका यात्रासँग सम्बन्धित नियात्राहरूको विश्लेषण

जम्मा नौवटा नियात्राहरूको सङ्ग्रह *समुद्रवारि* *समुद्रपारि*मा सलोन कार्थकका दुईवटा नियात्रा *मन्दिर* *मन्दिरको सहर घुम्दै जाँदा* र *गान्तोक संस्मरण* सङ्गृहीत छन् । यी दुवै नियात्राहरू समुद्रवारि अर्थात् स्वदेश भ्रमणमा आधारित छन् । नौ पृष्ठमा आबद्ध उनको *मन्दिर मन्दिरको शहर घुम्दै जाँदा* नियात्रामा नियात्राकारलगायत वमन, कुमति, शीला, बाबूल, रञ्जित, मीना, एकजना प्राध्यापक गरी जम्मा आठ जनाको टोली उडिस्सा प्रदेशको राजधानी भुवनेश्वरमा चार दिनको भ्रमणमा गएको विवरण छ । नियात्राकारले यात्राको शुरूवात् कलकत्ता महानगरीलाई विदा दिएपछि पूरी एक्सप्रेस रेलमा चढेदेखिको क्षणबाट सुरु गरेका छन् । रेल यात्राक्रममा देखेका दृश्यहरूको वर्णन मनोहर शैलीमा उनी यसरी गर्छन्-

थप धरतीमा उम्रेका घाँस, वृक्ष, घर, पानमाथि वारपार सुतेका पूल, सडकका तटमा उभेका बिजुलिका खांबाहरू पनि लाग्छ आज मलाई ... दगुरिरहेछ . . . रहेछ औधिऔधि नै बेगमा - वैकुण्ठका परीहरूसमेतलाई जितेर । म मेरा दुई नयनलाई

चिम्लेर नचाही -नचाही निद्रा देवीको अंगालोमा पुग्न खोज्छु - तर विफल । काँच -
काँचै नयनका नानीहरू बिहानको चिसालु सिरेटो चुम्नलाई पर्खिदिन्छ ।

चारदिनसम्म भुवनेश्वर र त्यहाँका विभिन्न स्थलहरूको भ्रमणक्रममा लेखिएको यस
नियात्रामा मूलतः ऐतिहासिक र धार्मिक पक्ष प्रबल रूपमा रहेका छन् । भ्रमण गरिएका यी
विभिन्न मन्दिरहरूले प्राचीन भारतका धार्मिक पक्षलाई र ऐतिहासिक पक्षलाई इंगित गरेको छ ।
भुवनेश्वरलाई भारतको मन्दिरहरूको शहर भनेर सम्बोधन गर्ने कथनलाई उनका नियात्राले सही
तुलाएको छ । मन्दिरको भ्रमण गर्नेक्रममा उनी शिशुपाल नगरका राजा निशंक भानुदेव र
उनकी रानी उमादीले निर्माण गर्न पुगेका राजा रानीको मन्दिर, केदार कुण्ड, केदार गौरी,
लिङ्गराजको मन्दिर, १२५५ ख्रीष्टाब्दमा राजा नरसिंहदेव वर्मन पहिलोले निर्माण गरेको कोनारक
मन्दिर सूर्य, घाम देवतालाई अर्पेको तथ्यको उल्लेख छ । उनी लेख्छन् - *त्य मन्दिरमा २४
चक्काहरू आजपर्यन्त छन् । कतिचाहिँ टुकिएर फुट्दै गइरहेका छन् । यी चक्काहरूमा
कुँदिएका कलाकारहरूले हिजोको धनी भारतीय सभ्यता, संस्कृति, धर्म र शिक्षा, दर्शनलाई
प्रतिनिधि गरेका छन् ।*

अध्ययनको महत्त्व बुझेका सलोन कार्थक पाँचौँ कक्षमा अध्ययनरत आफ्नो
भानिजसरह सानो ठिटोले रिक्सा चलाएको देख्दा यस नियात्रामा भावुक बनेका छन् । उसको
भविष्यबारे चिन्तन गर्न पुगेका छन् । सन्दर्भअनुसार कुरा राख्न सक्षम यस प्रसङ्गका कवि
सिद्धिचरणको कविता *तिम्रो बासित पैसा छैनवाट* लिएको हरफ साथी शिलालाई सुनाउन पुगेका
तथ्यले नियात्रालाई जीवन्त र उनमा रहेको शिक्षाको महत्त्व देखिन्छ । पूरीलाई भारतको एउटा
महत्त्वपूर्ण तीर्थस्थलको रूपमा रहेको तथ्यको पनि उल्लेख गरिएको छ । 'पिप्ली' नामक स्थान

ह्यान्डलुम (handloom) को निम्ति जगतप्रसिद्ध रहेको तथ्यले भारतको तत्कालीन हस्तकलालाई दर्शाएको छ । प्रकृतिको दृश्यमा हराउने नियात्राकार रिक्सामा चढी पूरीको समुद्री तटमा घुम्न जाँदा बाटामा रहेका बङ्गोपसागर समुद्रका किनारमा रहेका विभिन्न उमेरका मानिसहरूको प्राकृतिक क्रियाकलापमा उनी पनि आनन्दानुभूति गरेको र साथीहरूसित जलक्रीडा गरेको निजात्मक वर्णनले प्रस्तुत नियात्रा रसात्मक बन्नपुगेको छ । नियात्राकारले साथीहरूसितको जलक्रीडाको क्षणमा अनुभूत गरेको रमणीय अनुभवलाई पछिबाट आफ्नो डायरी मसमेत अंग्रेजीमा उताउँ पाठकसित यसरी गफ गर्न पुग्छन् - *यो थियो मेरो समुद्रतटमा एक अपराहन । लाग्छ -भविष्यले साथ दिए यस्ता दिनहरू फेरि आउनेछन् तपाईंहरूको शुभेच्छा ।*

भुवनेश्वरमा मूक बधिर एवम् नेत्रहीनहरूको विद्यालयमा पुग्दा तिनीहरूप्रति केही गर्ने भावना राख्ने नियात्राकार संवेदनशील देखापरेका छन् । उनमा तिनीहरूका निम्ति केही गर्ने चाहना रहेको थाहा गर्न सकिन्छ । उनी समाजमा व्याप्त अन्याय-अत्याचार आदिलाई व्यङ्ग्य गर्न पुग्छन् । भुवनेश्वरमा आइपुगेको समय, यात्राका निम्ति प्रयोग गरिएको सवारी-साधनले नियात्रालाई पत्यारो बनाएको छ । भुवनेश्वर परेड ग्राउण्डमा २४ औं स्वतन्त्र दिवसमा अवलोकन गर्दा नियात्राकारलाई कालेबुङ मेला ग्राउण्डको सम्भना हुन्छ, जसले नियात्राकारको आफ्नो ठाउँप्रतिको मोह झल्काएको छ । वर्णनको चतुराई र शैलीको मिठासले *मन्दिर मन्दिरको सहर घुम्दै जाँदा* नियात्रालाई स्वाभाविक, यथार्थिक र पत्यारिलो बनाएको छ ।

१६ पृष्ठमा आबद्ध *गान्तोक संस्मरण* शीर्षक नियात्रा कालेपुङदेखि गान्तोकसम्म गरिएको भ्रमण हो । यस नियात्रामा नियात्राकारले बस यात्राक्रममा गरेको रमाइलो, भेटेका मानिसहरूको

पनि उल्लेख, विभिन्न साथीहरूले गरेको संवाद, ठट्टा, आदिलाई स्वाभाविक गफ भैं प्रस्तुत गरेका छन् । मल्लीमा क्षणभरका निमित्त बस रोकन्दा हरिश मोक्तानसित भेटेको क्षण, यात्रा टोलीका सम्पूर्ण साथी इडेन, नॉदेन, एरिट, रिबिका, सुनोमीत लेप्चाहरूसित गरेका संवादलाई स्वाभाविक ढङ्गमा समावेश गरिएको छ । नियान्त्राकारले यहाँको मौसम गरम रहेको कारण पानी मगाउँदा पानदोकान अधिल्तिर पानवालालाई पान बनाउन लगाएको हास्यपूर्ण दृष्यात्मक घटनाले पाठकलाई पनि हसाउन पुगेको छ । बसयात्राको क्रममा देखिएका टिस्टा, रंगीत, बन-जंगल, सिङ्ताम बजारको वर्णन रोचक र चित्तार्थक छ । सिङ्ताममा गाडी रोक्दा महाविद्यालयमा सँगै पढेको साथीको दोकानमा भोजन खाए वापत नियान्त्राकारले सातजना साथीहरूले खाएको बिल सात रूपिया मात्र तिर्न पुगेको तथ्यले तत्कालीन सत्तरको दशकमा सबैकुरा सस्तोमा पाइने गरेको समयलाई पनि बोध गरेको छ । धेरै समयपछि कलेजका ती साथीलाई भेट्दा त्यति निकटमा रहेको साथीले आफ्नो दोकानमा खाएको पैसा लिँदा उनलाई नरमाइयो अनुभव हुन्छ, समय र परिस्थितिले मित्रतामा ल्याएको परिवर्तनलाई उनी जीवनको यथार्थ ठान्छन् । यस नियान्त्राले सिक्किमको राजतन्त्र राजाहरूको हातबाट समाप्त भएर प्रजातन्त्रतर्फ उन्मुख हुन लागेको समय-स्थितिलाई पनि दर्शाएको छ । उनले तत्समय प्रजातन्त्र प्राप्त गरेको यस भूमिमाथि सुन्दर ढङ्गले यसरी टिप्पणी गरेका छन् - *माथि इण्डिया प्रेसको छेवै घरबाट भर्खरै खोरबाट उन्मुक्त भएको एउटा भाले त्यतिखेर नै बास्छ - कु...कु . . . री . . . का . . . । संभन्छु . . . अब यहाँ यो ठाउँमा पनि तानाशाहीको रात बितेर नयाँ प्रजातन्त्रको नयाँ दिन जन्मिसकेछ . . . ।*

अतः उनले यहाँका राजनीतिक पक्षलाई पनि प्रस्तुत गर्दै सिक्किमको तत्कालीन परिवेशलाई दर्शाएका छन् । नियान्त्राकारले बस यात्रामा बंगाली ठिठी, नोर्दन र इडेनको आमाको

बीचमा भएको संवादलाई प्रस्तुत गरी नियात्रालाई स्वाभाविक तुल्याएका छन् । नियात्रामा हुनु पर्ने एउटा महत्त्वपूर्ण तत्त्व यात्राक्रममा देखिन आएका तथ्यहरूको साचो रूपमा जानकारी दिनु हो ।

यस नियात्रामा नियात्राकारले न्याङमापा लामा कलेज (nyangmapa lamas college), नामग्याल इन्सटिच्यूट अफ् टिबेटोलोजी (Namgyal Institute of Tibetology) को स्थापना काल, पुस्तकालय र संग्रहालयभित्रका पुरातात्विक महत्त्वका सङ्गृहीत वस्तुहरू र त्यहाँका वातावरणबारे पनि फोटोग्राफिक ढङ्गले चित्रण गरेका छन् । पाल्देन थोन्डूप काटेज इन्ड्रस्ट्रिजमा कागज बनिने प्रक्रिया, माथिल्लो मूल विल्डिङमा रहेका प्रदर्शनी र बेचिने घरमा तयार भएका कार्पेट, ऊनका विभिन्न सिक्किमे वेषभूषा बुनाई, थाङका बाटिका, सिक्किमको भण्डा आदि तयार गरिने कुराले यहाँको हस्तकलाबारे जानकारी दिएको छ । थुपदेन टासी र पेमा ग्याम्छ्यो नामक ठिटाहरूसितको वार्तालापको प्रस्तितले पनि प्रस्तुत नियात्रामा स्वाभाविकता थपेको छ ।

यी दुवै नियात्राहरूलाई आकारको दृष्टिले मझौला नियात्रा मान्न सकिन्छ । चार-पाँच दिनका भ्रमणमा देखेका, भोगेका अनुभूतिहरूलाई समेटेर लेखिएका यी नियात्राहरूमा विशेष गरी ऐतिहासिक, धार्मिक, समाजिक, राजनीतिक पक्ष प्रबल रूपमा रहेका छन् । भ्रमणक्रममा गरिएको सवारी-साधन, व्यक्तिको संवादआदिले माथिका दुवै नियात्रालाई पत्यारिलो तुल्याएका छन् । दुवै नियात्रामा संस्मरणको प्रयोग सन्दर्भअनुसार गरिएको छ । भुवनेश्वरको पिप्लीमा ऐना जडित आँखाले श्रृंगारिएको झोलो कलकत्ताको आफ्नी अन्यु बेटीलाई किनिदिएको र गान्तोक

भ्रमणमा रहँदा ३० रूपियामा 'ताक्चे' किनेको जस्ता व्यक्तिगत पक्षका घटनालाई पनि समावेश गरिएको हुनाले नियान्त्रालेखनका दृष्टिले यी नियान्त्राहरू अत्यन्तै सफल देखिएका छन् ।

पदयात्रा गाउँको : फन्को विदेशको शीर्षकको नियान्त्रा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत जम्मा १९ वटा नियान्त्राहरूमा स्वदेश भ्रमणसँग सम्बन्धित एउटै मात्र नियान्त्रा *स्वच्छ मौसमको मोज र पदयात्राको भोग र खोज* सङ्ग्रहमा रहेकोछ ।

यस नियान्त्रामा नियान्त्राकार सलोन कार्थकले कालेनपुड (कालिम्पोड) का विभिन्न गाउँहरूमा पदयात्रा गरेका छन्, जसमा मूलतः नियान्त्राकारमा अन्तर्निहित पर्यायवरण चेतना, जातीय चेतना, लोक संस्कृति, लेप्चा जातिप्रतिको संवेदना, लेप्चाहरूको प्राचीन घर, विलुप्त हुन पुगेको भाषिक स्थिति आदिको प्रस्तुतिकरण नै यस नियान्त्राको केन्द्रीय विषय बनेको छ । पदयात्राक्रममा भेटिएका आडमि, निमकित आदिको भविष्यप्रति उनी चिन्तित बनेका छन् । रोड जातिको केटीलाई मोहम्मद नामको भैयाले बलत्कार गरेपछि पनि समाजमा उसलाई खुल्ला रूपमा घुमेको देखा नियान्त्राकारले प्रशासन अधिकारीमाथि आक्रोश व्यक्त गरेका छन् । नियान्त्राकारले गरेको यस पदयात्राको समय १९९६ साल थियो । त्यस बेला केटाकेटीहरूले बाटोमा हिंडुदा गाउँ-खाने कथा, रमाइला कथा हाल्दै हिडेको दृश्यले उनलाई आफ्नो समय-संस्कृतिको बोध गराउँछ । आफूले पदयात्रा गरेका समालबम, तयाड र सरियोकसाको बाटोको थकाइले पाठकवर्गलाई पनि थकाइका अनुभव गर्न लगाएको छ । यस किसिमका यथार्थानुभूतिको प्रस्तुतिले प्रस्तुत नियान्त्रालाई जिवन्त बनाएकोछ ।

नियान्त्राकार सलोन कार्थकले *उँट, हात्ती र बाँदरको गुलाफी शहर* नियान्त्रालाई उनकी पत्नी रिबिकाले विवाहको रजत महोत्सवमा शुभचिन्तकहरूलाई आफ्नो विवाह भएको पच्चीस

वर्ष भए तापनि पाँच वर्ष जति मात्र भएको कथनबाट अधि बढाएका छन् । विवाहको पाँच वर्षपछि जयपुरको आटीक्यूलेट जीवेलर्स नामक पसलबाट रूबीको औंठी उपहार प्रदान गरेर विवाह भएको तीन वर्षमात्र भएको मान्नु भनेर अन्त गरेका छन् । अतः नियान्त्राकारमा नियान्त्राको थालनी र अन्त्यलाई पनि विनोदपूर्ण ढङ्गमा रोचकताका साथ प्रस्तुत गर्ने कला निहित रहेको अनुभव हुन्छ । देश-विदेश भ्रमण गरिसकेका यी दम्पती जयपुर पनि भ्रमण गर्न पुगेको सुखद अनुभवलाई यस नियान्त्राले प्रस्तुत गरेको छ । शरदकालको मौसम गर्मी नरहेको, बाटामा रहेको हरियाणा राज्यको सडक, सवारी, अन्तर्राष्ट्रिय कम्पनी आदिले जयपुर आधुनिक सहरको रूपमा विकसित भएको पाउँछन् । जयपुर यात्रा गर्दा बाटोमा देखापरेका ठाउँहरू, उँटले काठको गाडी तानेको दृश्यको अवलोकन, त्यहाँको संस्कार-संस्कृति अनुसारको स्वागत प्राप्त गर्न पाउँदा उनी रमाएका चित्रात्मक वर्णन यस नियान्त्रामा पाइन्छ । त्यहाँका पर्खाल, किल्ला, दरवारले जयपुर शहरमा रहेका कलाकृतिका साथै वीर विरङ्गनाका विजयी गाथा र राजपूतहरूको इतिहाससित सम्बन्धित रहेको ऐतिहासिक तथ्यलाई यस नियान्त्राले प्रस्तुत गरेको छ । तीनतारे होटल नीलमा बस्दा जलपाईगुडीका महेन्द्रको दुःखलाई सुन्न पुग्छन् । नेपालको उदयपुर जिल्लाको माधव दाहाल र उसका दाइ प्रकाश दाहाललाई प्रसिद्ध महाराजा रेष्टुराँमा वेटर काम गर्दै तिनीहरू सुन्दर भविष्य निर्माणमा अग्रसरित भएको देख्दा पहाडका शिक्षित युवावर्गको कल्पना गर्न पुग्छन् । माधव नामक व्यक्तिबाट त्यहाँका नेपालीहरूको खबर लिन पुगेका छन् । हजारौं नेपालीहरू चौरमा भेला भएको, हवेली भन्ने ठाउँमा पचासभन्दा बढी नेपाली घरहरू रहेको र त्यहाँ नेपाली भाषा, संस्कृति आदि सुरक्षित रहेको कुरा उससितको भेटवार्ताबाट थाहा पाउँछन् । यस नियान्त्राले भारतभित्र र बाहिर रहेका बेरोजगारीको समस्याको सामाजिक यर्थाथलाई उदाङ्गो पारेको छ । दरवारमा उनी हात्तीमा चढेको अनुभवमा शाही

अन्दाजको अनुभव गर्नका साथै हात्तीलाई ओह्वालो हिड्दा गाह्रो परेको सम्भेर पशुहरूमाथि विभिन्न संस्थान, साहू आदिले जमाएको हैकमप्रति व्यङ्ग्य र विरोध गर्छन् । जन्तरमन्तरमा उनकी श्रीमतीले तीन घण्टा पहिले जल महिलाको पृष्ठभूमिमा उनको एकल फोटो उतारेको बेला व्यावसायिक फोटोग्राफरले उनको फोटो खिचेर पोस्कार्डभन्दा ठूलो बनाएर सय रूपियाँ मूल्य माग्दा उनी दङ्ग परेर उनको कैशलताको प्रशंसा गर्न पनि पछि परेका छैनन् । भारतभूमिको अधिकांश ठाउँहरूमा अंग्रेजीभन्दा हिन्दी भाषा बोल्नु उपयुक्त रहेको जानकारी दिँदै उनका साथी रबी राई र उनकी श्रीमतीलाई ताजमहलभित्र प्रवेश गर्दा विदेशीलाई लाग्ने दस्तूर प्रवेशमा लागेको घटनाको उल्लेख गरेका छन् । उनीहरूलाई पनि आमेर किल्ला प्रवेश गर्दा टिकट कक्षको कर्मचारीले इण्डियन कि फरेनर भनेर सोधनीमा आफ्नो चिन्हारी संकटमा परेको आभासले पीडाबोध गरेका छन् । यहाँ विभिन्न सवारी साधनको भीड रहने वातावरणमा विजुलीको खाँवामा बाँदरको चटकलाई निहाल पुगेका छन् । सेन्ट्रल पार्क, सवाइ मानसिंड स्टेडियम, राम बाघ प्यालेस, महाराजा-महारानी कालेज आदि ठाउँ घुमेको चर्चा छ । त्यहाँ पर्यटकहरूका निमित्त दरवार र अन्य रमणीय भ्रमण स्थलसम्म पुग्नका लागि हात्ती, उँट र ट्याक्सीमा चडेर जानसकिने तथ्यले परापूर्वदेखि नै जयपूरसित हात्ती र उँटजस्ता पशुहरूको नियान्त्राकारले सामान्यभन्दा पनि सामान्य घटना तथा दृश्यलाई पनि सूक्ष्म रूपमा अवलोकन गरी रोचकताका साथ वर्णन गर्नु नियान्त्राकारको वर्णन चातुर्य हो ।

१९७५-को दिल्ली डायरी नियान्त्रा भारतको राजधानी दिल्ली भ्रमणसित सम्बन्धित छ । १९७५ मा रेल्वेस्टेशनबाट सोभै दिल्लीस्थित ८३ तुर्कमान रोडमा आफ्ना काका-काकीकहाँ आइपुगेपछि उनलाई भारतको राजधानी सहरमा पाइला टेक्दा गर्व बोध हुन्छ । त्यहाँका

आधुनिक आकर्षित वस्तुहरूले उनका साथै अन्य धेरै पर्यटकहरूको ध्यान खिचेको छ । तुलनात्मक रूपमा त्यहाँ दार्जीलिङ र कलकत्तामाभन्दा बढी संख्यामा पर्यटकहरू आउने गरेका र साथै कलकत्ताको तुलनामा सफा, त्यहाँका चौडादार सडक विभिन्न आधुनिक सवारी साधनहरू र साथै गोरू गाडी, घोडा गाडी र ठेला गाडीहरूको एउटा संगमस्थल भएको उनी बोध गर्छन् । पुरानो दिल्लीले प्राचीन भारतका धनी सभ्यता, संस्कृति र इतिहासलाई प्रतिनिधित्व गरेको छ र साक्षीको रूपमा लालकिल्ला, जामा मस्जिद, फिरोजगार, जन्तर-मन्तर, पुराना किल्ला, कुतुब-मिनार आदि उभेका छन् । यसरी नै नयाँ दिल्लीले आधुनिकतालाई आत्मसात् गरेको साक्षी त्यहाँ निर्मित अग्ला विल्डिङहरू र चौडा सडकमा दगुने सवारी साधनको प्रदर्शनले दिन्छन् । नयाँ दिल्लीलाई आधुनिकताको रूप प्रदान गर्नमा एडविन लुट्येनस्, हर्बर्ट बेकर र राजा जर्ज पञ्चमको महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको तथ्यको उल्लेख छ । राजा जर्ज पञ्चमले १९११ मा भारतको राजधानी कलकत्तादेखि नयाँ दिल्लीमा सार्ने निर्णय लिएको राजनीतिक निर्णयलाई पनि दर्शाइएको छ । बाल्यकालमा साथी आनोल्डसित पुस्तकमा हेरेको राष्ट्रपति भवन त्यहाँ नै कार्यरत सूर्यबहादुर सुब्बाको सहयोगमा त्यस भवनको अवलोकन गरेको उल्लेख पनि रोचक छ । इण्डिया गेट घुम्दा यसको स्थापना कालेबुड त्रिकोण पार्कमा रहेका वीर शहीदहरूको नाममा भएको ऐतिहासिक महत्त्वलाई पनि प्रकाशमा लाइएको छ । सुप्रीम कोर्ट घुम्दा उनले त्यसबेलाका न्यायधीश ए.एन रायलाई उच्च व्यक्तित्वको रूपमा भेटिएको स्मरण गर्छन् । पार्लिमेण्ट स्ट्रीटको भित्तामा रहेका विभिन्न विज्ञापनमध्ये पंजाबीलाई दिल्लीको दोस्रो भाषा बनाउनु पर्ने मागले उनलाई कालिम्पोडको एउटा भित्तामा नेपाली भाषालाई संविधानको आठौँ अनुसूचीमा अन्तर्भुक्त गर्ने मागको सम्झना गर्न पुग्छन् । यस नियात्राले नेपाली भाषाले संविधानको आठौँ सूचीमा अन्तर्भुक्त नभएको समयलाई दर्शाएको छ । भाषा मान्यता र त्यसको

माग भारतमा चारैतिर रहेका तथ्य छ । यहाँको मन्दिरअघि, अपुङ्ग, नयाँ मानिसहरूलाई खेदने गरेका, दयनीय पहिरणमा रहेको माग्नेहरूले भारतको वेवश यिनीहरूको गरीब जीवन साथै ठक प्रवृत्तिलाई पनि दर्शाएको छ । अफिसमा कार्यरत कतिपय मानिसहरू सुकिलो सूटमा देखिन्छन् भने अर्कोतिर माग्नेहरूमध्ये कतिजना मैलो बर्कोमा लुते लागेको कुकुरहरूसित सुतिरहेको देखा उनलाई वाङ्गदेलको लङ्गडाको साथी उपन्यासको यथार्थ चित्रण आखाँ अघि झल्झली आउँछ । भारतमा हिंसाको स्थान छैन भनेर लेखिएको वाक्यहरूलाई मनन गरेर उनी त्यसबेला दिल्लीका पत्र-पत्रिकामा तीनजना उच्च पुलिस अधिकारीहरूको अमानुसिक हत्या भएको समाचार छापिएकोमा चिन्तीत बन्छन् । उनले यस नियात्रामा त्यहाँ एउटा ठाड भाचिएको युवाले अटोरिक्सा हाँकिरहेको, एउटा खुट्टा मात्र भएको जवानले बदम बेचिरहेको, अनेकौँ सात आठ वर्षे केटाहरूले यत्नसित जुत्ता पोलिस गरिरहेको, कुप्रो भइसकेका वृद्धहरू केही पैसाका निमित्त सामग्रीहरू बेचिरहेका, तेल मालिस गरी दिनेहरू, कान कोट्याइ दिनेहरू, हिप्पीहरूका वरिपरि बसेर सेवा गरिरहेका, एउटा हातले नानी बोकेर अर्को हातले इभिनिड न्यूज बेचिरहेको नारीको चित्रवत् दिग्दर्शन गराएका छन् । अतः उनी आफ्नो देशको गरीब अवस्था देखा अप्रत्यक्ष रूपमा देशको सुधार गर्नका निमित्त राजनीतिज्ञहरूले दिएको आसवशनप्रति व्यङ्ग्य गर्न पुग्छन् । यस सन्दर्भमा उनी त्यसबेलाका प्रधानमंत्री इन्दिरा गान्धीको *गरीबी हटाऊ* भन्ने अभियान अर्थहीन ठान्छन् । दिल्ली राजधानी सहर मात्र नभएर एउटा महानगर पनि भएको कारण त्यहाँ विभिन्न धर्म र संस्कृतिका विभिन्न मानिसहरूको बसोबास भएकोमा हाम्रा नेपलीहरू चाहिँ दरवानको रूपमा रहेको कुरालाई पनि प्रष्ट रूपमा प्रकाश पारेका छन् । यहाँ उनले पचासभन्दा बढी सिनेमा घरहरू गनेका छन् । ए सर्टिफिकेट प्राप्त गरेका चलचित्रहरू वासनायुक्त र हिंसापूर्ण हुनाका कारण त्यहाँका मानिसहरू बिहानको दुइ बजेदेखि नै टिकटका

निम्ति लाइन लागेको कुराप्रति पनि व्यङ्ग्य गर्छन् । विभिन्न जात-धर्मावलम्बीले बसो-बासो गरेको त्यस शहरको जनसंख्या पचास लाखभन्दा बढी रहेको जसमध्ये सिख र पंचावीहरू सम्बृद्धशाली रहेको जानकारी पाइन्छ । उनले त्यहाँ विभिन्न पसल, बगैँचा आदिको प्रवेशद्वारमा नेपालीहरू बहादुर नामले सम्बोधन गर्ने गरेको उल्लेख गरेका छन् । अन्य जातिहरूद्वारा सम्बोधित बहादुरको समक्ष उनी अरू जाति फिका पाएका छन् । रेड फोर्टको अधिल्लिर चाँदनी चौकको किनारमा भोटिया दाज्यू-दिदीहरू फूटपाथमा दोकान थापेको र जवान भोटियाहरू साइकलमा चढेर ऊनीको सुइटर, मफ्लर बेचिरहेका देखेर नियात्राकार खुसी बनेका छन् । उनले गुल्मी जिल्लाको चौकीदार धनबहादुर राणासितको भेटमा उसमा रहेको आफ्नो देश नेपालप्रतिको राष्ट्रिय भावलाई दर्शाएको छ । हजारौं दर्शकवर्गका साथ उनी दाजु सोनाम भोटियासित राष्ट्रिय स्टेडियममा डूराण्ड फाइनल हेर्न पुगेका छन् । खेलको शुरूमा खिलाडीहरूको परिचय राष्ट्रपति फकरुद्दिन अली अहमदसंग गरिएको र खेलको टीमको नामसहित उल्लेख गरेका छन् । नाम्चुसित कुतुब मिनारजाँदाको रोचक वर्णन छ । भ्रमणक्रममा उनी ओखला भन्ने बनभात खेल्ने ठाउँमा, यमुना नदीको किनार, चिडिया खाना, संग्रहालय, बिरला मन्दिर, राजघाट, जन्तरमन्तर पुगेका छन् । उनले आफ्नो भाइलाई लेखेको चिट्ठीमा आफूसित ५६ रूपैया मात्र बाँकी रहेको र त्यसैको भरमा दिल्लीमा वाचेको उल्लेख गरेका छन् । उनका नाम्चुले ८३ तर्कमानमा पाठशाला स्थापना गरेर छेवैको छापाखानाका नानीहरूलाई निशुल्क अंग्रेजी पढाइरहेको कुरालाई प्रकाशमा ल्याएका छन् । दिल्लीको यात्राबाट थकित कार्थक आमा, दिदीलाई भेटन कलाकत्ता पुग्दा आमाको प्रेममा आफ्नो थकानलाई भुल्न पुग्छन् । आफ्नो गाउँ-ठाउँलाई सदैव स्मरण गर्ने कार्थक आफ्नो गाउँलाई सम्भनामा आफूलाई नै हराउँछन् भने पत्नीसितको क्षणिक विच्छेदमा पनि उनी आफ्नी रिबिकालाई सम्भन पुगेका

छन् । यस नियात्राले दिल्लीको उच्च र निम्नजनजीवन र समाजको यथार्थ चित्रणलाई प्रस्तुत गर्दै त्यहाँको तत्कालीन राजनीतिप्रति पनि व्यङ्ग्य गरेको छ ।

कोइराला फूलको तरकारी खाएनौं शीर्षकको नियात्रा नियात्राकारकै जन्मस्थान आसपासको स्थानभ्रमणसँग सम्बन्धित छ । यस नियात्रामा नियात्राकारले आफ्ना दाज्यूको छोरोको मृत्युमा खरसाड जाँदा बाटामा देखेका फूलहरूको नामसहित उल्लेख गरेका छन् । उनले आफ्नो ठाउँ बम-बस्ती प्राकृतिक सम्पदाको धनी रहेको, आफ्नो गाउँका मानिसहरू अन्नबालीको खेतीपाती साथै फूलको व्यवसायमा पनि अग्रस्थानमा रहेका उल्लेख गरेका छन् । पहाडका घरहरू फूलले सुसजित, स्वास्थ्य वातावरण र स्वागतयोग्य रहेको तथ्यको जानकारी गराएका छन् । यसरी नै उनले साथी विजय रोयको घरमुनितिरका डाँडा वरिपरि ठूलो नर्सरी, कोइरालाको रूख र दार्जीलिङ पुग्न अघि भेटिने ६ माइल पुग्ने बेलामा कोइरालाको बोट देख्दा हर्षित बन्न पुगेका छन् । दार्जीलिङ माल रोड वरिपरि फूलले लालीगुराँसभैँ कालेनपुङ्मा रातो फलेदो फुलेको देख्दा उनी रमाएका छन् । उनी कोइरालाको बोटलाई उनी कालेनपुङ्को चाँप, फलेदोको रूखलाई लाली गुराँसका रूपमा तुलना गर्न पुग्छन् जसबाट कालेनपुङ्को प्राकृतिक सुन्दरताको रमणीयता प्राप्त हुन्छ । टिस्टा, पेसोक चिया कमान, पी. डब्ल्यू. डी. बङ्गलो हुँदै अघि बढ्दा सुसज्जित साना घरहरूको अधिल्लिर रहेका पिटूनिया, सिल्भिया, गुलाफ, लालुपाते, इजलिया, हरियो बोट- विरूवाहरूले यात्रुहरूलाई आकर्षक गरेको दृश्यको वर्णनले प्रस्तुत नियात्राको जिवन्तता प्रकट हुन्छ । लप्चुमा केही बेरका निम्ति सवारी रोकिँदा विभिन्न जातका बिगूनिया फूलेको मनोहर दृश्यले नियात्राकारलाई मोहित तुल्याएको छ । कालेनपुङ्मा त्यो फूल फूलने मौसम अनुकूल नभएको कारण यो सहरको केही उँचाइमा रहेका होम्स, अलगडा, रेसेप,

लाभा आदि ठाउँमा हुने कुरा बताएका छन् । अतः नियान्त्राकार फूलहरूप्रति आकर्षित मात्र नरहेर उनलाई फूलको बारे धेरै कुरा जानकारी पनि भएको बुझिन्छ । लप्चुको उकालोमा ६ माइलतिर चिलाउने, मुसेकटुसका रूखहरूभन्दा बढी धूपी रहेको र एकाध ठाउँहरूमा लाप्चे काउलोका रूखहरू, निगालो, चाँपको रूख, तीन माइलमा गुराँसका फूलहरू, मालिङ्गो र ठोट्टनेका बोटहरू दख्खा पहाडी परिवेशको चित्र उतार्न पुग्छन् । यात्रापछि घर आइपुग्दा देउराली गाउँको कमल नामक व्यक्तिले तरकारी खानका लागि कोइराला फूल ल्याइदिएका छन् । प्रकृतिप्रेमी नियान्त्राकार यस फूलको तरकारी नखाएर आफ्नो बैठक कोठामा सजाउन पुग्छन् । यसबाट प्रत्येक फूलप्रेमी व्यक्ति प्रकृतिप्रेमी हुन्छ, भन्ने भनाइ सार्थक भएको अनुभव हुन्छ ।

४.२.२.समुद्रपारिका यात्रासँग सम्बन्धित नियान्त्राहरूको विश्लेषण

समुद्रपारिका यात्रासँग जोडिएका सलोन कार्थकका नियान्त्राहरू *विदेशतिर रिड्दै जाँदा* (१९९१), *पदयात्रा गाउँको फन्को विदेशको* (२०००) र *विश्व एउटा पल्लो गाउँ* (२०१३) शीर्षकका नियान्त्रा सङ्ग्रहहरूमा सङ्गृहीत छन् । यस प्रसङ्गमा प्रत्येक सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत विदेश भ्रमणसँग सम्बन्धित प्रतिनिधि नियान्त्राहरूको मात्र विश्लेषण गर्ने क्रममा सबभन्दा पहिले *विदेशतिर रिड्दै जाँदा*-भिन्नका प्रतिनिधि नियान्त्राहरूको विश्लेषणबाट प्रस्तुत अध्याय अधि बढेको छ ।

६१ पृष्ठमा आबद्ध *विदेशतिर रिड्दै जाँदा* नियान्त्रा समुद्रपारिका देशहरू अमेरिका, सिङ्गापुर, दक्षिण कोरिया र बाङ्गलादेशसित सम्बन्धित नियान्त्रा हुन् । उनका नियान्त्राहरू *पहाडको पर्यटक पेसेफिकको तटमा*, *डिस्नील्याण्डमा मार्था र म हलिउडमा एलिजाबेथसंग*, *फ्लोरिडा पेन्सकोलाको एक्लो भियटनामी*, *न्यूयोर्क नगरीको निफननाफन गरी* चारवटा

नियान्त्राहरू अमेरिका भ्रमणसित सम्बन्धित छन् । नियान्त्राकारले यी नियान्त्राहरूमा अमेरिकी जीवनशैली, पशु-पालनमा शौकिन अमेरिकीहरू, फूलले सज्जिएका घरहरू, अमेरिकी समाजका सकारात्मक र नकारात्मक पक्षहरू, त्यहाँको प्राविधिक विकास, पर्यावरण चेतना, अतिथि सत्कारका निमित्त विभिन्न सृजनात्मक तरिकाहरू आत्मसात् गरेका तथ्यहरूलाई रोचक ढङ्गमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

पहाडको पर्यटक पेसेफिकको तटमा शीर्षक नियान्त्रामा कालेनपुड पहाडबाट अमेरिकाको पेसेफिकमा पुगेको तथ्य शीर्षकले नै स्पष्ट गरेको छ । समयानुसार चल्ने अमेरिकीहरूको स्वभावलाई यथार्थ तुल्याउँदै उनी लेख्छन्- *यसैले चियाड भन्नुहुन्छ - कार्थकजी मेरो साथी गीलमर्ज आउछन् । उनले तपाईंलाई केही ठाउँ घुम्न लैजान्छन् । ठीक नौ बजी आफ्नो मोटर दिएर हामी कहाँ आइपुग्छन् ।*

विशालबजारमा विरालोहरूको निमित्त विक्रीमा राखेको खाद्य, बाबारा जूलोजिकल गार्डनमा विभिन्न देशबाट ल्याइएका पशु-पक्षीलाई जीवित राख्ने कृत्रिम जयवायु जस्ता कुराले त्यहाँको विकासलाई दर्शाएका छन् । त्यहाँको मोनो रेल देख्दा नियान्त्राकारले दार्जीलिङको सानो रेल सम्भन पुगेका छन् । त्यहाँको ट्रेन भारतीय ट्रेनको तुलनामा उच्चस्तरीय रहेको चित्रात्मक वर्णन पनि छ । स्वच्छन्द प्रविधिका अमेरिकी युगल जोडीहरू पेसेफिक महासमुद्रमा विभिन्न प्रेमलाप गरेको दृश्य उनको नैतिकताले स्वीकार नगरेका खण्डमा उनी असहज अनुभव गरेर लेख्छन् - *यिनीहरूलाई कति पनि लाज शरम भन्ने कुराकाहरूले छेकथुन गरेका छैनन् । हजारौं घुमन्तेहरूको क्षीण वास्ता र सरोकार ठ्याक्कै संभकेका छैनन् । यस नियान्त्रामा नियान्त्राकार धेरै नै इमानदारी पनि देखिएका छन् । त्यहाँको रेष्टुराँमा गीलले उनलाई के खाने भन्ने प्रश्नको*

जवाबमा उनले भनेका कुरा यसरी लेख्छन्- धेरै चर्चा सुनेको र तानाशर्माले आफ्नो नियन्त्रा बेलायततिर बरालिंदा-मा वर्णन गरेको 'हट डग'को सम्झना भवाट्टै आउँछ । म उत्साहित हुँदै भन्छु, 'हट डग' ।

विश्व साहित्य संघको निमन्त्रणामा अमेरिका आउँदा त्यहाँको वेस्ट वेस्ट्रन होटलमा बसेको जानकारी गराउँदै त्यहाँ डा. डेलसितको निकट सम्पर्कबाट प्राप्त सम्पूर्ण जानकारीको वर्णनले नियन्त्रालाई तथ्यात्मकता प्रदान गरेको छ । रेड पिपलको दयनीय अवस्थाले अमेरिकाको यथार्थ चित्रलाई उतारेको छ ।

डिस्नील्याण्डमा मार्था र म हलिउडमा एलिजाबेथसंग नामक नियन्त्राले विज्ञानले गरेको वैज्ञानिक-प्राविधिक विकासले विभिन्न मानिसहरूलाई आनन्द प्रदान गरेको यथार्थलाई प्रकाशमा ल्याएको छ । अमेरिकाको *डिस्नील्याण्डमा* भित्र अमेरिकीहरूले निर्माण गरेका विभिन्न कृत्रिम देशको अवलोकन गर्दा नियन्त्राकारले अनुभूत गरेका क्षणहरूको यथार्थ वर्णन यस नियन्त्रामा रहेको छ । सन्दर्भलाई सही ठाउँमा जोडने कला उनको एउटा नियन्त्रालेखनको विशेषता हो । कृत्रिम भूत भवन घुम्दा, उनी आफ्नो बाजेलाई खरसान् बस्तीमा भूतले दुःख दिएको संस्मरण गर्न पुग्छन् । तारामण्डलको यात्रामा गरेका व्यक्तिगत अनुभूतिहरूलाई उनले निजात्मक प्रकारले अभिव्यक्ति दिएका छन् । मनोरञ्जनप्रेमी मानिसहरूले सामुहिक नाचगान गरेको दृश्य र मेक्सिकन खाना खाएको घटनालाई जिवन्त रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । त्यहाँ कसैले पढिसिध्याएको पत्रिका अन्यले पनि पढोस् भन्न हेतुले त्यहीं छोडने गरेको सकरात्मक पक्ष अनुकरणीय भएको तथ्यको उद्घाटन गरेका छन् । लस एन्जलसमा हलिउडसित सम्बन्धित चर्चित व्यक्तिहरूको भवन, हलिउडको सनसेट बूलमरमा धेरै भीड रहेको दृश्य, त्यहाँको उत्तालो

पहिरण, युवा युवतीहरूले आफ्ना हातमा फिल्म कलाकारहरूको नाम, तारादि चित्र खोज्ने परम्परालाई उनले व्यक्तिपूजा, प्रतिभा पूजा ठानेका छन् । चक्र भैं घुम्ने पैतीस तल्ले बोन एडभेन्चर होटेलबाट सम्पूर्ण लस एन्जलेस अवलोकन गर्दा देखिने त्यहाँका रमाइला दृश्यहरूले त्यस ठाउँको प्राविधिक विकासको संकेत गरेका छन् ।

लफोरिडा पेन्सकोलाको एकलो भियतनामी नियत्रामा नियत्राकारको यात्राकाक्रममा भेटेका मानिसहरूको व्यक्तित्व, तिनीहरूको आनी-बानी, स्वभावको छाप नियत्राकारमा स्वाभाविक रूपमा पर्न गएको कारण उनले अमेरिकाको कालिफोर्नियामा भेटेका व्यक्तिहरूमध्ये डेनिस नामकी युवतीको शिष्ट व्यवहारको वर्णन गरेका छन् । सामाचारपत्रका सम्पादक आनसित भेट्दा आनन्दानुभूति गर्न पुगेका छन् । अमेरिकीहरू हप्ताको पाँचदिन कठोर परिश्रम गरेर छुट्टिको दुई दिन आनन्दसाथ बिताउने गरेका, आधुनिक कृत्रिम वैज्ञानिक युगदेखि थकित भएर प्रकृतिको नजिक हुन बसाइँ सरेको जीवनशैलीको जानप्रद कुराको उल्लेख गरेका छन् । त्यहाँको उच्चमाध्यमिक विद्यालयहरूमा एशियन, हेजपाइनिक्स, अमेरिकी विद्यार्थीहरू रहेको जानकारीले अमेरिकामा बहुसंस्कृति रहेको तथ्य पनि जान्न सकिन्छ । जोआनसित वृद्धा आश्रममा भौतिक सुविधा रहे तापनि पारिवारिक प्रेम प्राप्त गर्न असफल रहेका वृद्धहरू देखा उनी दुःखी बनेका छन् । उनलाई आफ्नो ठाउँको पारिवारिक आत्मीय सम्बन्धको गुणगान गर्दै लेख्छन्- *यो पृष्ठभूमिमा म मेरो, हाम्रो सामुहिक पारिवारिक प्रथा सागरमाथासरह श्रेष्ठ र उच्च पाउँछु ।* भियतनाममा क्रुर शासकहरूको हातबाट असहनीय वेदना भोग्न परेको कारण कतिपय भियतनामीहरू अन्य देशमा शरणार्थीको रूपमा पलायन हुन पुगेको राजनीतिक पक्षको पनि उद्घाटन गरेका छन् । यस नियत्रामा भियतनामी शिक्षक होड डेडसित नियत्राकारको साक्षात्कार हुन पुगेको र उनीबाट कम्युनिष्टहरूले भियतनामलाई उपनिवेश बनाएको कथा

सुन्छन् । त्यस भेयतनामीको आफ्नो देशप्रतिको मोह र राष्ट्रिय भाव देखेर नियान्नाकार प्रभावित भएका छन् । अतः प्रस्तुत नियान्ना नियान्नाकारले अमेरिकामा भेटेको एकलो, दुःखी र परिवारको जानकारीसम्म प्राप्त गर्न असक्षम रहेको एकजना भियतनामीसितको भेटघाटमा आधारित रहेको छ ।

न्यूयोर्क नगरीको निफननाफन नियान्नामा उनी लसएन्जलसबाट न्यूयोर्क आफ्नो अन्य र तिनका परिवारलाई भेटन आएको भेटघाटको बारेमा आधारित छ । नियान्नामा कुनै ठाउँको एकोहोरो विवरण भए त्यसले पाठकलाई उत्तेजित गर्न सक्दैन, त्यो निरस हुनपुग्छ । अतः नियान्नाकार सलोन कार्थकका नियान्नाहरूमा यान्नाको एकोहोरो विवरण मात्र छैन । उनले यान्नाक्रममा व्यक्तिगत अनुभूति पाठकसमक्ष प्रस्तुत गरेका छन् । बिरानो मुलुकमा आफ्नो निश्चित गन्तव्य पुग्ने की नपुग्ने डरका साथै आफ्नो मानिसलाई पाउँदाको अनुभव उनी यसरी व्यक्त गर्छन्-

मनमा आफन्तहरू भेट्ने ठूलो आकांक्षा एकातिर छ भने अर्कोतिर सानो शंका पनि छ कतै गन्तव्य ठाउँमा पुग्ने हो कि होइन । किनभने न्यूयोर्कको कुख्याती र आतंकबारे समय-समय सुन्ने र पढ्ने गरेथ्ये । . . . आँखाहरूले भाइ रिन्ड्रेन र भाइ वोडबुलाई स्वागतार्थ उभिरहेका देख्छन् । साह्रै ढक्कै लाग्छ . . . साह्रै । भाइहरू मलाई ढोग्छन् र मेरो सानो सूटकेस वोडबुले लिन्छन् ।

अतः : यस उद्धरणले विदेशिएका नेपालीहरू जहाँ रहे पनि आफ्नो ठूलाहरूलाई सम्मान गर्न आफ्नो शिर निहुराएर ढोग गर्ने परम्परालाई जीवन्त रहेको थाहा पाउन सकिन्छ । यस नियान्नामा न्यूयोर्कमा समय-समयमा हुने आतंकबारेको जानकारी पाइन्छ । न्यूयोर्कको जीवनदेखि

थकित भौतिक सुख प्राप्त गरेर आत्मीयताको अभावमा वेस्वादियो जीवन जीउन पुगेको वोडबुको संवादलाई उनी यसरी लेख्छन् - *दाजु, मचाहि यो देशमा बस्तिन् । दाजीलिडमा जस्तो यहाँका मानिसहरूमा आत्मीयता ठ्याक्कै छैन ।*

कार्ड प्रणालीद्वारा पैसा निकाल्न सकिने सुविधा, ढोका खोल्न सकिने तथ्यको सत्य जानकारी यस नियामा लेखिन अघिको १९९१ सालमा नै उनले पाठक समक्ष राखेका हुन् । आजको सन्दर्भलाई हेर्दा यतातिर ए. टि. एम को प्रयोग पछिबाट मात्र आएको तथ्यले तकनिकी प्रयोगमा अमेरिकीहरू हामीभन्दा धेरै अघि रहेका र साथै विज्ञानले सहज बनाएको जीवनका छवि तत्समय देखापरेको छ । अमेरिकामा विज्ञानको क्षेत्रलाई हेर्दा डारवीनले survival of the fittest भनेको कथन न्यूयोर्कको जनजीवनमा लागु भएको अनुभव गर्न सकिन्छ । उनी लेख्छन् - *भाइ वोडबु नब्बे /सय माइलको रफतारमा 'पार्क वे ' मा मोटर निर्भीकतासंग हाँक्छन् । 'विस्तारै हाँके यिनीहरूले हेप्छ ।' उनी आफ्नो नियामा विभिन्न ठाउँमा दृश्यावलोकन गर्दा देखेका ठाउँहरू र सडकहरूको पनि तुलना गर्न पुगेका छन् । उनको एकसय दस तल्ले दी ट्रेड सेन्टरको विवरण, उत्तोलक यन्त्र (Lift) मा चढेर ५८ सेकेण्डमा चौथाई माइल टुप्पामा आइपगेको अनि त्यहाँबाट नियामाकारले देखेका हडसन नदी, गार्डन स्टेट, स्टाच्यू अफ लिबर्टी, ब्रोकलीन ब्रीजको उल्लेख गरेका छन् । स्वतन्त्रको टापूमा रहेको स्वतन्त्रको प्रतिमाले उनलाई आकर्षित गरेको छ । स्वतन्त्रप्रेमी नियामाकार लेख्छन्- *स्वतन्त्रताको प्रतिमाले प्रेरित भएरै "समुद्रवारि समुद्रपारि" पुस्तकको (१९७६) मुखपृष्ठमा सोही चित्राङ्कन भानिज कार्थकलाई कोन लाएको थिएँ ।* कल्पनामा सोचेको स्थानमा आइपुग्दा उनी आवक बनेका छन् । त्यस प्रतिमाको विवरण दिनका साथै सन् १८८४ मा फ्रान्सले संयुक्त राज्य अमेरिकालाई मित्रताको चिनोस्वरूप*

र स्वतन्त्र सरकारअन्तर्गत नागरिकहरूलाई प्राप्त हुने स्वतन्त्रताको प्रतीकको रूपमा प्रदान गरिएको ऐतिहासिक पक्षलाई पनि यस नियात्रामा देखाइएको छ । चाइना टाउनमा चिनियांहरूको दोकानमा पदिना, धनिया, रायो दुडुदुड, सिमरायो देखा उनी आफ्नो ठाउँमा नै रहेको आनन्दमय अनुभव गरेर कालिम्पोंगका दाहालनी बज्यै, याङ्गी आदिलाई सम्भन पुगेकाले नियात्रालाई रोचक तुलाएका छन् । विभिन्न देश- विदेशमा भ्रमण गरेका नियात्राकार कार्थक विभिन्न ठाउँहरूको तुलना गर्न पुग्छन् । त्यहाँको स्ट्रीट नम्बर ४२ यौन क्रियाक्रीडासित सम्बन्धित रहेको देखा मानिसहरूले आफ्नो जीवनलाई आफैँ नाश गरिरहेको कुराप्रति व्यङ्ग्य गर्छन् ।

जमीनको भोको सिंहको शहर नियात्रामा नियात्राकार चौध दिनको सिङ्गापुर बसाइँक्रममा गरेको भ्रमणको वृत्तान्त छ । सिङ्गापुरको अन्तर्राष्ट्रीय विमानस्थल कुनै समय समुद्रको एक भाग रहेको र यसको निर्माणका निम्ति बाहिरबाट माटो थुपारेर निर्माण गरेको तथ्य केड कावबाट नियात्राकारले जान्न पाउँदा त्यहाँका मानिसहरूको लगनशीलतालाई चिनाएका छन् । सन् १९९९ सम्म प्रत्येक परिवारको आफ्नो निवास स्थानको सुविधा दिने सरकारको योजनाले त्यहाँको सरकारको जनताप्रतिको उत्तरदायित्वलाई दर्शाएको छ । सातौँ शताब्दीमा सिङ्गापुर समुद्रको नामले परिचित रहेको तथ्य प्रस्तुत गर्दै यो देश संसारको तेस्रो तेल प्रशोधन गर्ने स्थानका साथै संसारको व्यस्त बन्दरगाहको रूपमा परिचित रहेको बताएका छन् । नियात्राकारले त्यहाँको सवारी सम्बन्धि नियम पाठकसमक्ष पस्केर छक्क पारेका छन् । अफिसको समय शहर बीचमा सवारी रिक्तो चलाउन निषेद गरेका तथ्यलाई घटना र संवादसहित चित्रात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरेका छन् । उनलाई केड काव भन्छन्- 'तिस्रो देशमा

यात्रुले सवारीलाई बोलाई-बोलाई रोक्नुपर्छ होला तर यहाँ सवारी चालकले पर्खेर यात्रुहरूलाई आफ्ना कारमा चडाउनुपर्छ । यातायातका निम्ति बसको सुविधा, यात्रीहरूको शिष्ट व्यवहार, फराकिलो सडक, मौसम एकनास, गर्मी हुनेको जानकारी दिएको छ । डा. डेलसित माउण्ट भर्मन क्याम्पभिन्न नेपाली दाजु भाइहरूलाई भेट्न जाँदा भेट्न नसेका कारणमा दुःखी बनेका र कतिजना नेपाली र तिनीहरूको परिवारसितको भेटघाटमा सिङ्गापूर पनि आफ्नो गाउँ सरह पाएको नियन्त्राकार अनुभव गर्छन् । विश्वका विभिन्न मुलुकमा गोर्खा जाति इमानदारीको शिरपेच प्राप्त गर्न पुगेको जानकारी पनि यस नियन्त्रामा पाइन्छ । लिटल इण्डिया व्यावसायिक केन्द्रस्थलमा भारतीय मुसलमान, केरेलावासीहरूलाई भेट्न सकिने, यहाँ साडी इलेक्ट्रिक समानहरू सस्तो दाममा नै प्राप्त गर्न सकिने जानकारी दिइएको छ । त्यहाँका लिटल इण्डिया, चायना टाउन, अरब स्ट्रीटले बहुसांस्कृतिक सम्पदालाई प्रस्तुत गरेको उल्लेख छ । सिङ्गापूर आएपछि भ्रमण गर्न पर्ने रमणीय स्थल सेन्टोसा टापूमा उनी क्याथनी नामक गाइडसित पानी जहाजमा यात्रा गरेर पुगेका थिए । मोनो ट्रेनमा चढेर त्यहाँको प्राकृतिक सम्पदाको अवलोकन गरेको वर्णन छ । शताब्दी पुरानो सिलोसो किल्लाआदिको उल्लेख गरिएको छ । सिङ्गापूरको शाब्दिक अर्थ सिंहको सहर रहेको र यहाँ जमीन कम भएको कारण यसकै आधारमा शीर्षक चयन गरिएको छ ।

सोल शहरको सेलूनमा, चिप्ले किराको सूप र रेशम किराको भुटुवा र जेब्रा क्रसिडमा कुकुर र डोल्फिनको नमस्कार जस्ता तीनवटा नियन्त्राहरू दक्षिण कोरिया भ्रमणसित सम्बन्धित रहेका छन् । सोल शहरको सेलूनमा कोरियन भाषा नजानेको कारण कीम र अन्य व्यक्तिलाई सहज रूपले सम्प्रेषण गर्न असक्षम रहेका अनुभूतिको उद्घाटन हो । उनी लेख्छन् -टाउको निहुराउँछु र हात मिलाउँछु तर अरू कुनै प्रकारले म आफैलाई उनीहरूसँग व्यक्त गर्न असमर्थ

बन्धु / उनले रोचक प्रकारले कीम नामक व्यक्तिलाई अनुसरण गर्दै एउटा सुन्दर भवनमा भोजनका निमित्त लिएको ठान्दा पछिबाट मात्रै त्यो कुनै पारलर रहेको तथ्यको रहस्योद्घाटन पाठकसमक्ष गर्छन् । बीस एक्काइस वर्षीया तरुणीहरूले खुट्टा, शरीरको मालिस गरिदिएको र जवान युवाले केश काटिदिएको, रोचक अनुभूतिलाई चित्रात्मक शैलमा प्रस्तुत गर्न उनी पछि परेका छैनन् । उनको खुट्टा सफाइ गर्दा धुने क्रममा उनी पनि गूड फ्राइडेको दिन यिशूको अनुकरण गरेर शिक्षक साथीहरू कालिम्पोडमा नेत्रहीन विद्यार्थीहरूको खुट्टा धोएको स्मरण गर्न पुगेको तथ्यले उनको व्यक्तिगत आस्थालाई प्रष्ट पारेको छ । यो नियात्रा बढी संस्मरणात्मक देखापरे तापनि निजात्मक, रागात्मक अभिव्यक्तिको प्रस्तुतिले रोचक बन्नपुगेको छ ।

चिप्ले किरोको सूप र रेशम किरोको भुटुवामा इटेवोन शीर्षक नियात्रामा नियात्राकारले इटेवोन शहरको चित्रण गरेका छन् । त्यहाँ अमेरिकादेखि जापानसम्म र अफ्रिकाको दक्षिणी भागदेखि यूरोपको उत्तरी भागका लाखौं मानिसहरू आउने गरेको तथ्यको उल्लेख छ । मानवता हराएर मानिस आधुनिक संसारमा अन्धो बनेको, त्यहाँको रेष्टुराँमा मान्छेको मासु पाइने गरेको, अमेरिकी सैनिकको आवास नजिक रहेको कारण कोरियन केटीहरू देह व्यापारमा संलग्न रहेको, फेसनको केन्द्र रहेको, युवा युवतीको पहिरणको पनि उल्लेख गरेका छन् । त्यस शहरमा कोही लटरीको विज्ञानजन गरिरहेको, सङ्गीत प्रेमीहरू आफ्नो रेकर्ड बजाएर विज्ञापन गरिरहेको जस्ता वातावरणलाई प्रस्तुत गरिएको छ । पार्चीसित बूलगोगी खाएको घटनाबारे उनी लेख्छन् - मलाई असजिलो तर स्वादको फोहोर खाना खाइरहेको छु भन्ने भान हुन्छ । जे होस् खाना मलाई मीठो लाग्छ । सायद सोलमा भएको र सोलमा भेटेको साथीहरू र सोलवासीसरह हुन पर्ने आंशिक वाध्यताले पनि हो कि । नियात्राकारले विदेशमा रहँदा खानामा गर्न पर्ने सम्भौतालाई पनि यसरी व्यक्त गरेका छन् । भाषिक समस्याको कारणले सांकेतिक भाषामा

उनले अंग्रेजी नबुझ्ने दुई कोरियन महिलाको रेष्टुरांमा इण्डोनेसियाका साथीले खाइरहेका नूडल्स मगाएर खाँदा चिप्ले किराको खपटा भेटेको वर्णन गरिएको, भाषिक समस्याको कारणले चिप्ले किराको सूप खाएको वर्णनले पाठकको मनमा पनि घृणाको भाव जगाउँछ । यस सन्दर्भमा उनी न्यागाल्याण्डमा नागा साथीको घरमा प्रन्स भनेर रेशम किराको भुटुवा खान पुगेका कुरालाई सम्झन पुग्छन् । अतः नियान्त्राकार सन्दर्भ अनुसारको प्रसङ्गलाई जोड्ने उनको एउटा विशेषता हो । विभिन्न देश-विदेशको संस्कार-संस्कृतिमा ध्यान पुऱ्याएका नियान्त्राकारलाई साथी म्योड हीकी मामाको घरमा दिएको अतिथि सत्कार देखा उनी लेख्छन् - *घरमा आएका अतिथिहरूलाई शुरुमा फल-फलार टक्राएर स्वागत गर्नु पर्ने कोरियाली शिष्टचार हुन् कि होइनन् त्यो मलाई ज्ञात छैन तर यसरी फलफला मलाई अरू दुइवटा घरहरूमा केही दिन पहिले पनि स्वागत गरेका हुन्छन् । यही प्रसङ्गमा त्यहाँको बजारमा बेचन राखेका सप्रेको साग सब्जी देखा बाइबलको यहोशूले जितेका आशिषित भूमि कनान देशलाई सम्झन पुगेको तथ्यले उनको धार्मिक आस्थालाई झल्काएको छ । मूलतः कोरियाको भ्रमणमा उनले नयाँ नयाँ परिकारहरू खान पुगेका स्मरण उनको व्यक्तिगत अनुभूति हो । उनले त्यहाँ विभिन्न किसिमका समुद्रिक खाद्य प्राप्त हुने तथ्यले त्यहाँको व्यवसायको पक्षलाई पनि प्रस्तुत गरेका छन् । श्रीमती सीनले रात्री भोजनमा पकाएका परिकारहरूमध्ये गंगटाको स्वाद उनलाई रेली खोलाको भन्दा केही मात्रामा वेस्वादिलो लागेको अनुभव गरेका छन् । यी प्रसङ्गहरूले उनको आज्चलिक प्रवृत्तिका साथै स्थानिकताको सङ्केत गरेको छ ।*

जेब्रा कसिडमा कुकुर र डोल्फनको नमस्कार नामक नियान्त्रामा ओलम्पिक खेलका कारण सोल शहर उन्नतिको पदमा अग्रसर रहेको र त्यहाँको विकासलाई प्रस्तुत गरिएको छ । देशको राष्ट्रिय भवन, दुइवटा टेलिभिजन स्टेशन साथै सबैभन्दा बृहत संख्यामा सदस्यहरू रहेको

गिर्जाघर र सञ्चारकेन्द्र (media centre), धार्मिक एवम् सञ्चार माध्यमको विकासको पक्षलाई प्रकाशमा ल्याएका छन् । त्यहाँको हान नदीमा पहिले पहिले धान हुने गरेको तर समयानुक्रममा त्यहाँ लाखौं मानिसहरूको आवादी हुन थालेको तथ्यले त्यहाँको जनसंख्या वृद्धिलाई पनि प्रस्तुत गरेका छन् । येडो चौकमा विश्वलोक र भोजन उत्सवमा सामान्य कुरालाई पनि अत्याधुनिक प्रकारले राखेको जीडसीडको उल्लेख छ । त्यहाँको संस्कार, कन्फूसियुअसको प्रभाव, कोरियालीहरूको पर्यावरण चेतना, त्यहाँको हरियाली वातारणको उल्लेख छ । अर्याड् भन्ने ठाउँ जाँदा नियान्नाकारले देखेको ग्रामीण वातावरणको चित्र पनि प्रस्तुत गरेका छन् । कम्मरसम्म भुकेर स्वागत गर्ने चलनलाई प्रस्तुत गरिएको छ । त्यहाँ मानिसका साथै कुकुरपनि जेब्रा कसिडबाटै सडक पार गर्ने हास्यपद्ध तथ्यको उल्लेख, पार्कमा तालिम प्राप्त डोल्फिनको विभिन्न क्रीडाले मानिस र पशुको सम्बन्धलाई पनि जनाएको छ । अतः जेब्रा कसिडमा कुकुर र डोल्फिनले कार्यक्रमको अन्त्यमा खुट्टा जोडेर नमस्कार गरेको क्रियाकलापलाई आधार बनाएर प्रस्तुत नियान्नाको शीर्षक चयन गरिएको छ ।

जयवाङ्ला ज्याकेटदेखि बस टेलर्सको सूटसम्म नामक नियान्ना बाङ्लादेशको भ्रमणसित सम्बन्धित छ । त्यहाँको जनजीवन, त्यहाँ देखेका सडक, बजार आदिको वर्णन छ । नियान्नाकारले त्यहाँको सवारीबाहिरबाट आयत गरिएको टेक्सीलाई बेबी टेक्सी भनिने गरेको कुराको जानकारी दिएका छन् । उनी त्यहाँका विभिन्न ठाउँको तुलना गर्छन् । त्यहाँका चिटागोंग र कोक्सा बजार भारतका शहर जस्तै लागेको बताएका छन् । चिटागोंगको बजारभित्र पस्दा कलकत्ता सियालदहभित्रको बजारमा पाइने माछा पसलहरू जस्तै रहेको उल्लेख गरेका छन् । कलकत्ताको न्यूमार्केटमा रहेको मासु दोकानसँग तुलना गर्न पुगेका छन् । यो नियान्ना ज्ञानप्रद रहेको छ । त्यहाँ खानाका निमित्त बेचन राखेको दाल, भात, सब्जी आदि देख्दा उनलाई सिलगुठी

बागडोगराको हाटमा बेचन राखेभै लाग्छ । उनमा मानवताको भाव पूर्ण रूपमा रहेको पाइन्छ । त्यहाँको ३८ डिग्री चर्को घाममा कार्यरत रिक्सावाला, ठेलागाडीवाला देख्दा तिनीहरूको जीवनप्रति चिन्तित देखिन्छन् । अतः उनी लेख्छन्- *यी कामदारहरूको पक्षमा मलाई एउटा बिचारले चिर्थोछ - यिनीहरू काम गरेअनुसारको खाना खान पाउँछन् के ? परिश्रम पसिनाको जीवन बोकेका छन् तर के यिनीहरूले निम्न मान्छेले वास गर्न सक्ने सुविधा प्राप्य गरेका छन् ?* गंगा बन्दरगाहमा रहेका हजारौं यात्रीहरू बजार स्मीथद्वारा थ्री पीस सूट उपहार पाउँदा उनी सत्तरको दशकमा जयवाङ्लाको पाँच रूपियामा किनेको ज्याकेट चार वर्षसम्म लगाएर साथी विजयलाई दिएको सम्झना गर्छन् । अतः यस नियात्राको शीर्षकले नियात्राकारको जीवनको ७० दशकदेखि नब्बे दशकसम्मको अवधिमा आएको उनको जीवनको परिवर्तन हो ।

जम्मा ११० पृष्ठमा आबद्ध *पदयात्रा गाउँको फन्को विदेशको* नियात्रा सङ्ग्रहमा स्वदेश र विदेश भ्रमणका उन्नाइसवटा नियात्राहरू सङ्गृहीत छन् । यस नियात्रा सङ्ग्रहमा उनले कालेनपुडका विमिन्न गाउँहरूलगायत अमेरिकाका लसएन्जलस अमेरिका, शिकागो शहर, फ्लोरिडाको पेन्सकोला, आलाबामा, मिसिसिप्पी राज्य, तथा क्यानाडा, ब्रिटिस कोलोम्बियाको सरे शहर, म्यान्मार, स्कटल्याण्डको राजधानी एडिनबरा, लण्डनको सेफिल्ड, ह्वीट बी, बैकक, सिंगापुर, दक्षिण अफ्रिकाको राजधानी प्रिटोरिया, नर्वेको क्रिश्चियनसेण्ड, ओस्लो आदि ठाउँहरू भ्रमण गरेको यात्रासम्बन्धित वृतान्त छन् । यस नियात्रा सङ्ग्रहमा नियात्राकार सलोन कार्थकले आफ्नो पहिलो नियात्रा *स्वच्छ मौसमको मोज र पदयात्राको भोग र खोजबाहेक* अन्य अठारवटा नियात्राहरूमा विदेशको फन्को लगाएका छन् ।

हाय र म्याऊँको स्वागत शीर्षकको नियात्रामा घरदेखि आफ्नी पत्नीका साथ निस्केदेखि अमेरिकाको लसएन्जेलसमा रहेको क्यामिरो नामको सहरमा मार्थाको घरमा आइपुग्दासम्मका विभिन्न प्राकृतिक दृश्यहरू, मानिसहरू र विभिन्न हवाईयात्राले प्रदान गर्ने सेवा आदिको जानकारीमूलक तथ्यको उल्लेख गरिएको छ । विभिन्न देश-विदेश भ्रमणका अनुभूति बटुलेका नियात्राकारले सिंगापूरको हवाईस्थलमा बहुसंख्यकमा भारतीयहरू आफ्नो परिवारका निम्ति विदेशमा सङ्घर्ष गरिरहेको यथार्थ पक्षलाई प्रकाशमा ल्याएका छन् । उनी सूक्ष्म कुराहरूमाथि आफ्नो ध्यान पुऱ्याउँछन् । कहिले उनी सेता छालाले परिचित त्यस मुलुकमा लसएन्जलेस हवाईअड्डामा कार्यरत कर्मचारीहरू गोरा नरहेर गैर सेता छाला पाउँदा एशियावासी र श्यामवर्णका मध्यअमेरिकावासी ठहर गरेका हुन्छन् । प्राविधिक विकासका कारण एकै दिनमा उनी कहिले सिंगापुरदेखि अमेरिका पुग्न सकेको घटनाबाट विश्व खुम्चन पुगेको सत्यको उद्घाटन यस नियात्रामा गर्छन् ।

एटलान्ट शहरको सफर नामक नियात्रामा जर्जिया राज्यमा रहँदा उनी अमेरिकालाई जिम्मी कार्टर, मार्टिन लुथर, अभिनेत्री डिक्सीजस्ता व्यक्तित्वहरूसित जोडेर हेर्छन् । कोकोकोलाको केन्द्रविन्दु, विश्व प्रसिद्ध संचार सी. एन. एन.को प्रमुख स्टूडियो यस ठाउँलाई विश्वको एउटा शक्तिशाली राज्यको रूपमा देख्छन् । नियात्राकारले त्यहाँ धूपीको रूख देख्दा दार्जीलिङमा उनका दाजु एडोन रोङ्गोंगसित गाएको र साथी छविलाल शर्मासित कालेनपुडमा धूपीको रूखको फेदमा माध्यमिक परीक्षाका निम्ति तर्कशास्त्र अध्ययन गरेको सम्झन पुग्छन् । यी संस्मरणबाट उनमा आफ्नो ठाउँको मोह निकै भएको जानकारी प्राप्त हुन्छ । यस नियात्रामा काला अमेरिकीहरूको दयनीय जीवनशैली, पुरुषहरूको तुलनामा महिलाहरू परिश्रमी भएको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । घरेलु हिंसा, भ्रूणहत्या गर्न सामान्य ठान्ने गरेको र अमेरिकी परिवार

निराश र विचलित स्थितिमा रहेको पनि दर्शाएका छन् । अतः उनी लेख्छन् - *कहाँ छ यो मुलुकमा भौतिक सुख भोग्नेहरू मात्र । दुःख खप्ने र भोग्नेहरूको संख्या यहाँ लाखौं छन् ।*

हातभरिको अखबार : शिकागो ट्रिब्यून नामक नियत्रा अमेरिकाको शिकागो शहरसित सम्बन्धित छ । उनले त्यहाँको तापक्रम घटेर माइनस पैत्तीस सेल्सीयस पुगे पनि त्यहाँ कृत्रिम तापमानको प्रयोगमा ल्याएको उच्च जीवनशैलीलाई प्रस्तुत गर्दै उनी लेख्छन् - *हामी हाम्रो कठ्याङ्गको अथवा आत छिनिएला भै पानीले सफाई गछौं । यस्तो प्राकृतिक रमाइलो अनुभव यहाँका बासिन्दाहरूको लागि शून्य छ ।* त्यहाँ प्रायः कागजद्वारा निर्मत थाल, ग्लास आदिलाई प्रयोगमा ल्याएको पर्यावरणीय (eco friendly) वातावरणको जानकारी दिन्छन् र साथै त्यहाँको दैनिक पत्रिका नै तीन के. जी जति रहे पनि गुण स्तरीय नरहेको उल्लेख गर्छन् । त्यहाँको नव शिशु जन्मनुअघि गरिने बेबी सोअर नामक संस्कृतिबारे पनि नियत्राकारले अवगत गराएका छन् । त्यहाँ शिशु जन्मनअघि उसलाई चाहिने सम्पूर्ण कुरा जुटाउने चलनको उल्लेख छ ।

म्वाई खाइरहेको पाउँछु शीर्षकको नियत्रामा अमेरिकाको फ्लोरिडास्थित पेन्साकोलामा जोआनको घरको बगैँचामा लोखर्के र कुकुरका नाटकीय क्रीडाका उल्लेख गरेका छन् । यस नियत्रामा देशप्रतिको मोह, उपनिवेशको प्रसङ्गजस्ता विषयलाई समेटेका छन् । भारतका आदि नेपाली नियत्राकार शेरसिंह रानाले बेलायतका प्रशंसा गरे भै यी नियत्राकार पनि विश्वमा शहीदहरूलाई दिने श्रद्धाको भाव, सेरमन नामको मैदानमा लडाकु विमानखेलको प्रदर्शनी अवलोकन गरपछि र त्यहाँको तकनिकीको विकासको प्रशंसा गर्न पुगेका छन् । उद्धरणका निमित्त यस वाक्यलाई लिन सकिन्छ - *यो दृश्यपानमा मनमुग्ध भएर सुस्त भन्छु , 'विज्ञान र तकनिकीको चरममा पुगेको अमेरिका ! . . . एटलान्टा हवाई अड्डा विशाल भएको कारण यस*

ठाउँदेखि अन्य स्थानहरूतर्फ जानु पर्दा भूगर्भ रेलमा यात्रा गर्नु पर्ने तथ्य प्रस्तुत गरेका छन् । हवाई यात्रा गर्दा देखिने डम्म लागेको कुहिरोको प्राकृतिक सौन्दर्यले उनलाई स्वदेश पुऱ्याएको छ । हृदयमा आफ्नो ठाउँलाई समेट्न पुगेका नियान्नाकार कार्थक लेख्छन् - *म कही बेरको निमित्त घुमेर घूम र दार्जीलडमा आइपुगछु । म आनन्दमा यति डुब्छु ।* यसरी हवाईयात्रा गर्दा जहाजमा फूस्सफूस्स कपाससरह हिउँका टुकाहरूले हवाई जहाजका भ्यालको वाह्य शिशासंग म्वाइँ खाइरहेको मनमोहक दृश्यको वर्णन अत्यन्तै चित्ताकर्षकको छ । यस दृश्यमाथि केन्द्रित रहेरै नियान्नाकारले यस नियान्नाको शीर्षक चयन गरिएको हो । लसएन्जलसदेखि सल्टलेक सिटी, डेन्भर आदि ठाउँहरू एक स्थानदेखि अर्को स्थानसम्म टाढाको दूरीमा अवस्थित रहे तापनि पचास डलर प्रति क्षेत्र पर्ने यू. एस. भ्रमण हवाई टिकट किनेपछि अमेरिकी डेल्टा हवाई कम्पनीले अमेरिका घुमाई दिने तथ्यको जानकारीमूलक सन्देश यस नियान्नामा पाइन्छ । अभ्र डेन्भर हवाई जहाजले उनको सुटकेश सुरक्षित नराखेको हुनाले साथी विल्सनको सहयोगमा डेल्टा हवाई कम्पनीबाट उनले ७० डलरको चेक प्राप्त गरेको घटनालाई पनि उनले यस नियान्नामा समावेश गरेको हुनाले पनि यो नियान्ना रोचक बन्न पुगेको छ ।

आदिवासीहरूको राज्य - मिसिसिप्पी राज्य शीर्षक नियान्ना पहिले अमेरिका भ्रमणमा रहँदा भेटेको उनै आनसितको दोस्रो भेटसंग सम्बन्धित छ । यस नियान्नामा ती आदिवासीहरूले अतिथि सत्कारका निमित्त विभिन्न सृजनात्मक विधिहरू अपनाएको तथ्यको रोचक वर्णन छ । आनको घरमा स्वागत गरिएको घटनालाई उनी यसरी प्रस्तुत गर्छन् - *ढोकाको बैठक कोठामा प्रवेश गर्न साथ टेबलमा मेरा दुईवटा किताबहरू- 'बिहानको तारा' र 'विदेशतिर रिड्दै जाँदा'मा मेरा आँखाहरू पुग्छन् । . . . त्यति मात्र होइन नेपालमा आउँदा काठमाडौँको*

पश्चिममा अवस्थित प्रसिद्ध पर्यटकीय स्थल ककनीको डाँडामा उ आफैले मेरो छोराको फोटो खिचेको जसलाई एउटा ठूलो चित्र फ्रेममा सजाएर देख्ने ठाउँमा राखेकी रहिछन् ।

मिसिसिपीमा नियात्राकार र उनकी धर्मपत्नी रिबिका आनको घरमा बस्दा आनका श्रीमान् विलियम्सले घरायसी कार्यमा सक्रिय रहेको देख्दा उनलाई सन् १९९१ मा बेलायतमा हुँदाको क्षणको स्मरण हुन्छ । बेलायतमा डा. टोनी सार्जन चुल्हाको कामकाजमा आफ्नी श्रमितीभन्दा निपुण रहेको नियात्राकार सम्भन्छन् । त्यस्तै स्वभावका लोग्नेमानिसहरूमा कोलोराडोका रीक आर्चबाल्ड र श्रीमान् विलियम्सलाई उनी पाउँछन् । यसरी अमेरिकी पुरुषहरूको जीवनशैलीलाई पनि चित्रण गरेका छन् । पूर्वीय समाजमा नारीहरूले भान्सा सम्हाल्ने चलन रहेको तर अमेरिकामा पुरुषहरू पनि नारीसह चुल्हाचौकाको काममा सक्रिय रहेको सुन्दर वर्णनले यस नियात्रामा दुई भिन्नै साँस्कृतिक पृष्ठभूमिका समाजको परिचय दिइएको छ । मिसिसिपीमा यूरोपबाट फ्रेञ्च, स्पेनिस, अङ्ग्रेजहरूको आगमन भएपछि त्यहाँका आदिवासीहरूले यूरोपको उपनिवेशमा आफ्नो अस्तित्व गुमाएको प्रसङ्गबाट उनी दुःखी बनेका छन् । नियात्राकार स्वयम् पनि आदिवासी नै भएको नाताले तिनीहरूप्रति उनको भावानात्मक समन्वयता, सहानुभूति र माया प्रकट हुन्छ । यस नियात्रामा आदिवासीहरूको अस्तित्वको चिन्हारी, प्रकृतिको वर्णन र विचारआदिलाई सहज तरिकाले प्रस्तुत गरेका छन् । अमेरिकीहरू खेलप्रेमी र प्रकृतिप्रेमी पनि भएको तथ्यलाई उनी लेख्छन् - हरियो सफा गल्फ खेल्ने स्थलहरू, टेनिस, बास्केटबल खेल्नेहरूको निमित्त क्रीडा स्थलहरू, दगुर्ने र साईकल चढ्नेहरूको भीडभाड . . . आँखामा अटाउन सक्छ । खुला प्रकृतिमा रंगिन पालहरू टांगेर विदाका दिनहरू बिताउने अमेरिकीहरूसँगको भेटभाटले उनलाई नयाँ ज्ञान दिएको अनुभव हुन्छ । प्रस्तुत नियात्रा कुनै

समय मिसिसिप्पीमा नितान्त रूपमा आदिवासीहरू मात्र रहेको ऐतिहासिकतासँग सन्दर्भित रहेको छ ।

वाह ! दार्जीलिङ टी नियत्रा क्यानाडा भ्रमणसित सम्बन्धित छ । चिया खेतीको कारणले गर्दा उहिलेदेखिको दार्जीलिङ विश्वसँग परिचित छ । यसै सन्दर्भमा नियत्राकार क्यानाडा प्रवेश गर्ने क्रममा आफ्नो राहदानी प्रस्तुत गर्दा त्यहाँ कार्यरत एकजना सुरक्षाकर्मीले उनको जन्मस्थान दार्जीलिङ देखा उसको प्रतिक्रियालाई नियत्राकार यसरी व्यक्त गर्छन्- *भट्टै छोटो तर महत्त्वपूर्ण वाक्य मेरो कानमा आउँछ* , 'वाह ! दार्जीलिङ टी ।' विदेशीहरूको यस किसिमको अभिव्यक्तिले उनी आफ्नो ठाउँको गौरव बढेको अनुभव गर्छन् । विश्वभरि नै दार्जीलिङलाई चियासित प्रसिद्ध गराउन पुगेका यस क्षेत्रका व्यक्तिहरूको कठिन परिश्रमप्रति उनी कृतज्ञ बन्न पुग्छन् । विश्वको सोचाई आज साघुरो संकीर्ण पर्खालबाट उन्मुक्त भएको कारण अन्तर्जातीय विवाहलाई स्विकारेको तथ्य पनि यहाँ प्रस्तुत छ । दार्जीलिङका करूणा राई क्यानाडामा अन्तरिक्षका एकजना वैज्ञानिक डा. सुरेश जैनसित विवाह बन्धनमा बाधिएपछि करूणा जैन हुन पुगेकी छन् । उनमा आफ्नो मानिसप्रति मोह रहेको कारण उनीहरूको प्रगतिमा खुसी र आनन्दित रहेका छन् । करूणा राईले मोटर चलाएको देखा गर्वबोध गर्न पुगेका छन् । उनी क्यानाडामा रहँदा पनि करूणा जैनका परिवारको साथ चर्च गएका तथ्यले उनमा रहेको ईश्वरप्रतिको धार्मिक आस्थालाई दर्शाएका छन् । उनी त्यहाँ अध्ययनको उद्देश्यले गाएको व्यक्तिगत जानकारी पनि दिएका छन् । ग्रान्डीभिलमा संगीतको एक वरिष्ठ प्राध्यापक डाक्टर बेन जेफरी, श्रीमान् डग र श्रीमति गेल, उनका प्रोफेसर ऐडनी जस्ता व्यक्तिहरूसँगको भेटवार्ताले यस नियत्रालाई सत्यान्मुख तुल्याएको छ । श्रीमान् डग र श्रीमति गेलका कान्छा

ज्वाइँ एक अमेरिकी आदिवासी भएको हुनाले ती आदिवासीहरूलाई उपनिवेशवादीहरूले दमन र शोषण गरेकै कारण उनीहरूको स्वभाव सधैं क्रुर र आक्रोशित देखिने मनोवैज्ञानिक सत्य पक्षप्रति पनि संकेत गरेका छन् । उनीहरू स्वभावैले चेतनशील, जुभारू र उन्नतशील जाति हुनाले आफ्नो जातीय अस्तित्वप्रति सचेत देखिन्छन् । क्यानाडाको भ्यानकूभर भन्ने ठाउँमा हिउँ परेको मनमोहक दृश्यले नियानाकारलाई दार्जीलिङको चोक बजारमा हिउँ परेको र साथै दुई वर्षपूर्व अमेरिकाको कोलोराडो स्पीडमा अनुभव गरेको हिउँभन्दा धेरै मात्रामा बाक्लो र मनमोहक रहेको अनुभव गराउँछ । यसरी प्रकृतिको हरेक थोकमा उनको तुलना बेजोड ढङ्गमा रहेको देखिन्छ । अल्टा तालमा पाइने माछाको भुटुवाभन्दा रेली र च्याडे खोलाका माछाकै भुटुवा स्वादिलो भएको तुलना गर्छन् । वीस्टलर पहाडको नैसर्गिक प्राकृतिक सौन्दर्यलाई दार्जीलिङको प्राकृतिक सौन्दर्यसँग तुलना गर्दै पर्यावरण सचेतताको बारेमा आफ्नो धारणा व्यक्त गर्छन् । उनका अनुसार त्यहाँको प्रकृति वनसम्पदाले भरिभराउ छ भने दार्जीलिङका वन-जङ्गल विनासको कारणले कुरूप बनेका छन् । वीस्टलर पहाडसित जोडिएको कालो काँग्यो नामको पहाड स्की खेलको थलो रहेको र हिउँबाट पनि डलर आर्जन गरेको आर्थिक पक्षका साथै तिनीहरूमा रहेको विभिन्न खेलप्रतिको रुची, जाडो मौसममा पनि त्यहाँका सडक, पेटी र वनतिर पैदल यात्रु र साइकल यात्रुहरूको भीड भेटिने वर्णन पाइन्छ । अभि समुद्रमा डुङ्गा लिएर साथीहरूसित हप्ताका केही दिनहरू एकान्त सामुद्रिक तटमा बिताउने गरेको कार्यक्रमबाट उत्तर अमेरिकीहरूमा प्रकृतिको नजिक रहने प्रवृत्ति भएको र सबै कामलाई एकै ठान्ने र कुनै पनि कार्य गर्न तत्पर रहने उनीहरूको स्वभावलाई यस नियानामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बाबुको कहानी भएको नेपाल डायस्पोरिक भाव भएको नियाना हो । बर्माको यागौँ (पूर्व रंगून) को दस माइलस्थित गोर्खाली टोलमा बर्मेली नागरिक शंकर राईले नियानाकारका साथ

काठमाडौंकी दानमीत शर्मा र अमेरिकी डा. पेरीलाई लगेर त्यस टोलका निवासी नरबहादुर गुरूड, कान्छी गुरूडनी, गोपालबहादुर राई आदिसित भेट गराएको घटनाबाट यस नियत्राको प्रारम्भ हुन्छ । त्यस भेटघाटको क्रममा तिनीहरूले विभिन्न राजनीतिक, सामाजिक पक्षमाथि चर्चा परिचर्चा गर्छन् । त्यस चर्चाबाट ती गोर्खालीहरू नेपालबाट यागौंमा आई विदेशमा विस्थापित जीवन बिताएको मार्मिक कथाको इतिवृत्तात्मक जानकारी पाइन्छ । शंकर राईले भनेको संवादलाई नियत्राकार यसरी लेख्छन् - *दाजु मलाई नेपाल मनपर्छ ... तर के गर्नु ... यहाँ भत्वा जस्तो भएर बसेका छौं . . .* । यस नियत्रामा अर्काको भूमिमा अवहेलित भई दोस्रो नागरिकको रूपमा जीउन परेका नेपालीहरूको विडम्बनापूर्ण जीवनको व्यथा डायस्पोरिक भावमा अभिव्यक्त भएको छ । बाबुको देश अर्थात् पितृभूमि नेपालको माटोसित उनीहरूको जीवनको कथा जोडिएको तथ्यलाई आत्मसात् गरेर यस नियत्राको शीर्षक चयन गरिएको छ र विषयगत रूपले शीर्षक सार्थक पनि छ । चौध गोर्खाली धूरी भएको त्यस गाउँमा नियत्राकारले एउटा मादल प्राप्त गरेको तथ्यले त्यहाँ पनि नेपाली लोकवाद्य सुरक्षित रहेको र ती गोर्खालीहरूको आफ्नो लोक संस्कृतिप्रति मोह भएको स्पष्ट हुन आउँछ ।

रेल यात्रामा ब्रम्हको देश नियत्रामा वर्माको उत्तरतिरको रेलमार्गबाट नियत्राकार यात्रा गरिरहँदा उनको मेचिना निवासी रामबहादुर थापा, सिख समुदायी गुरजीत सिंग, माया क्षेत्री र शान्ति आदिसित भेट एवम् परिचय हुन्छ । आपसी वार्तालापमा नियत्राकारले ती गोर्खाली पुरुषहरू वर्मेलीहरूको तुलनामा मेहनती देखिएका र सयौं गोर्खाली महिलाहरू चाहिँ बैंकका गल्ली र सडकहरूतिर देह व्यापार गर्न पुगेका कुराले उनी चिन्तित बन्न पुग्छन् । शोधार्थी कुमार लिम्बुको शोधका आधारमा लगभग पाँच हजार नेपालीहरू बैंकका गल्ली र सडकहरूमा वैध- अवैध प्रकारले धन आर्जन गर्ने गरेको उल्लेख छ । गायक थानबहादुर थापा र

हेनरी पौसाले गाएका गीतहरूमा नेपाली चेलीहरूले धनका लागि देहव्यापार गरेको र नेपालदेखि वर्मा बसाइँ सरी आएका पितापुर्खाको कथा अङ्कित छ, जसले नेपाली डायस्पोरा चिनाएको छ । त्यहाँ गोर्खालीहरूले आरा काट्ने काम, डोको, नाम्लो, थुन्चे, नाड्लो आदि पनि बुन्ने नगरेको तथ्यको जानकारी दिएका छन् । पर्यावरण चेतना रहेका नियान्नाकार गौशालाका गोर्खालीहरू कछुवाको शिकार खेल्न चीन मुलुकका सिमानासम्म जाने गरेका र मौकामा दश बाह्रवटासम्म मारेर हजारौँ रूपिया कमाउने गरेका कुराहरूले उनलाई दुःखी तुलाएको छ । यस नियान्नामा अभाव, अशिक्षित र आर्थिक पक्ष दुर्बल रहेको कारण देशान्तरण हुने नेपालहरूको दयनीय गाथाको उल्लेख छ । म्यामाको सोह्र दिनसम्मको बसाइँमा उनले नारीहरू सक्रिय रूपमा स्वतन्त्र भई पसल, खेतबारी, व्यापार केन्द्र आदिमा लागेको प्रत्येक जातिको जनजीवनलाई चिनाउने प्रयास गरेका छन् ।

म्यामामा बटुलेका लोक र आधुनिक गीतका टुक्राहरू नियान्नामा नियान्नाकार लोक संस्कृतिप्रेमी र अनुसन्धानकर्ताका रूपमा देखापरेका छन् । उनी कहिले कचिनका कलाकार पौसा गैरनेपाली भए तापनि उसका सिर्जनशील साहित्यिक रचनाहरू, कलाकृतिहरू र गीतहरूको मुग्ध कण्ठले प्रशंसा गर्छन् भने कहिले तिनमा नेपाली आत्मा भएको बताउँछन्, किनभने ऊ त्यहाँका गोर्खालीहरूको निम्ति दौरा सुरुवाल सिलाउने एक मात्र सूचिकार पनि हो । कहिले चाहिँ उनले त्यहाँका धनमाया लिम्बूलाई गाउने निवेदन गरी लिम्बू लोकलयका गीतहरू सङ्कलन गर्न पुग्छन् र ती लोकलयका गीत अति नै मूल्यवान रहेको ठहर गर्दै नियान्नाकार लेख्छन् - *यी प्राप्य केही टुक्राहरू मेरो लागि म्यामामा प्राप्य बहुमूल्य पत्थरहरूभन्दा मूल्यवान ठहर हुन्छ । तम्मर खोला तरेर वर्मा आएका सुसे लिम्बू, टेकबहादुर लिम्बू र नरबहादुर लिम्बूलाई भेटेर उनले तिनीहरूको व्यक्तिगत कुराहरूको सूक्ष्म निरीक्षण गर्दै उनी लेख्छन्- यी*

तीन लिम्बु महानुभवहरू आधा शताब्दीभन्दा पूर्व तम्मर खोला (नेपाल) तरेर यता आएपछि स्थानीय कचिन पुरूषहरूकै रुपरंग, रहन सहनमा रुपान्तरित भएको भेट्छु । कतिपय ठाउँमा नेपाली भाषा सही ढङ्गमा बोलिने गरे तापनि अधिकांश वर्तमान पिढी सही भाषा बोल्नु र सिक्नुबाट बञ्चित रहेको जानकारी पनि उनले दिएका छन् । त्यहाँ वर्तमान गोर्खाली पुस्ताले रचेका र गाउने गीतहरूमा रहेका हिन्दी पश्चिमेली प्रभावलाई यस नियत्राले दर्शाएका छन् । धनमायाको घरमा सिक्नुवामा सबैजना बसेको ग्रामीण वातावरणको झलक पनि यस नियत्रामा दिइएको छ । यस नियत्रामा उनी स्वदेश-विदेश दुवै भूमिमा बसोबास गर्ने आफ्नो जातिको हाल-खबर लिन पुगे जस्तो पाठकवर्गलाई भान हुन्छ । मेम्यूको भील बस्तीस्थित दुईसय घरहरूमध्ये धेरैजसो घर गोर्खालीहरूकै भएको तथ्यलाई पनि उल्लेख गरेका छन् । त्यहाँ भेटेका मुखिया मुसरे लामासितको वार्तालाप, सुसे लिम्बुले उनलाई अंग्रेजी-नेपाली र नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोष पठाई मागेको अनुरोधजस्तो कुराले नियत्रालाई पत्यारिलो बनाएको छ । म्यामाको उत्तरी भागमा रहेका मेचिनामा गोर्खालीहरू बढी संख्यामा रहनका साथै त्यहाँ बोलिने गोर्खाली भाषा म्यामाको अन्य ठाउँमा बोलिने भाषाभन्दा स्पष्ट र मीठो रहेको उल्लेखबाट उनमा स्वजाति र भाषाप्रति गहिरो प्रेम रहेको तथ्यको पुष्टि हुन आउँछ ।

रोबर्ट लूइ स्टेभेन्सनले पुतली खेप्ने उद्यानमा केही क्षण ! नियत्रा उपन्यासकार र नियत्राकार रोबर्ट लूइ स्टेभेन्सनले बिताएको बाल्यकालका रमाइला क्षणहरू र स्कटल्याण्डको राजधानी एडिनबराको वातारणसित सम्बन्धित छ । नियत्राकारले रोबर्ट लूइ स्टेभेन्सनले त्यहाँको पहाड अति मनपराउने गरेको र त्यहाँको उद्यानमा उसले रंगीविरंगी पुतली खेप्ने आफ्ना शैशवकाल बिताएका रमाइला क्षणहरूको वर्णन गर्दै त्यही आधारमा यस नियत्राको

शीर्षक पनि चयन गरेका छन् । यसका साथै यस नियात्रामा स्कटल्याण्डको उत्पतिको बारेमा चर्चा गर्दै त्यहाँका भौगलिक पक्ष, एडिबराको पुरानो सहरको वास्तुकला, त्यहाँका ऐतिहासिक भवन, रोएल म्यूजियम अफ् स्कटल्याण्ड, होलरुड हाउस् दरवार, सेन्ट जर्ज चर्च, सांसद भवन, रोएल माइल म्यूजियम, प्रिन्सेस स्ट्रीट आदिको वर्णनबाट त्यस ठाउँका धार्मिक, राजनीतिक, ऐतिहासिक पक्षले स्कटल्याण्डलाई धनी देशको रूपमा चिन्न सकिन्छ । पाठकलाई एडिनबरा सहरको यातायातबारे जानकारी दिन हेतु उनले यस सहरलाई विभिन्न दिशाबाट जोडने जर्ज चौथो पूल, दक्षिण पूल, उत्तर पूल र रिजन्ट पूल आदि मुख्य रहेको उल्लेख गरेका छन् । तनावग्रस्त युवा-युवतीहरू औषधिसेवन गरेर कुकार्यमा संलग्न रहेको, घरबारविहीन भएका युवाहरूको नकारात्मक पक्षलाई पनि प्रस्तुत गरेका छन् । त्यहाँ प्राय युवा-युवतीहरूले कालो वस्त्र लगाउने गरेको, हिमाली तन्दुरी रेष्टुराँमा विभिन्न परिकारका भोजन खाएको र त्यस रेष्टुराँमा हिन्दी गीत पनि बजेको उनी उल्लेख गर्छन् । स्कटल्याण्डका उपन्यासकार वाल्टर स्कटका समयमा पूर्वका एथेन्स भनेर चिनिएका एडिनबराको जनसंख्याबारे पनि जानकारी दिइएको छ । विदेशमा आफ्नो जातिको उपस्थिति देख्दा रमाउने नियात्राकारलाई त्यहाँ बसेका वीरेन्द्र रोगोंग र उनका परिवारले उनलाई अतिथि सत्कार गर्दा उनी आफ्नै गाउँ घर र परिवारसित रहेको अनुभव गर्छन् । उनले वीरेन्द्र रोगोंगको साहित्यिक जगत्मा भएको योगदानको चर्चा गर्दै सत्तरीको दशकमा वीरेन्द्रले कालेनपुडबाट *भिलिमिलि* नामको बाल-पत्रिकाका कति अंकहरू प्रकाशित गरेका र साथै उनी एकजना कुशल तर अपरिचित संगीतकार पनि हुन् भनी चिनाएका छन् । उनलाई विरेन्द्रले एडिनबरामा आफ्नै गाउँठाउँमा जस्तो दालभात तरकारी खुवाएका छन् । रिजन्ट रोडमा हिँड्दा कालेनपुडको मेनरोडमा हिडेका दिनहरूको सम्झना गर्छन् । त्यहाँ नेत्रहीन अर्धवैश महिलाहरूलाई कुकुरले डोराएर बसमा चढाएको

दृश्यको उल्लेखले पाठकलाई छक्क पारेको छन् । ग्लासगो शहरको भ्रमण, त्यहाँको मौसम, गोराहरू माझ भइरहेको जातीय अन्तरकलहको पनि उल्लेख गर्दै त्यहाँ पर्खालमा लेखिएको कुरालाई उनी यसरी लेख्छन्- *ईंगलिश गो होम -(अंग्रेज देश छोड्)*, *'फ्री स्कटल्याण्ड'* । यस्ता बुलन्द नाराको पोस्टरले गोराहरूमाझ पनि जातीय कलह रहेछ भन्ने थाहा लाग्छ । छ लाख जनसंख्या भएको एडिनबराका मानिसको जीवनशैली, त्यहाँका भव्य राजदरवार-किल्लाहरूले तत्कालीन राजा-रानीहरूको शौखिन जीवनशैली र ऐतिहासिक पक्षलाई यस नियात्रामा दर्शाइएको छ भने साहित्यप्रेमी नियात्राकार कार्थक त्यस भूमिलाई साहित्य, दर्शन, कलाद्वारा अधि बढाउने वाल्टर स्कट, रामसे, रोबर्ट एडम, डेविड हेयूमजस्ता महान् विभूतिहरूका विषयमा केही जानकारी प्राप्त गर्न असमर्थ रहेको कारण दुःखी पनि बनेका छन् । समुच्चयमा भन्न खोज्दा यस नियात्राले स्कटल्याण्डका विविध पक्षको उद्घाटन गरेको छ ।

लण्डनभित्र र लण्डनबाहिरको विवरणिका नियात्रा सामुएल जोन्सनले भनेको कथनबाट शुरू गरिएको छ । लण्डनको शब्दार्थ प्रस्तुत गर्दै उनले यस नियात्रामा शीर्षक अनुसार लण्डनबाहिर भन्नाले हेनरी द्वितीयले शिकार खेल्ने गरेका हाइडी पार्कका साथै बन क्लक, टावर अफ लण्डनका टावर, सेफिल्ड, वर्थिङ, स्कयारवर, मानचेस्टर, ह्वीट बी, टेम्स नदी आदिलाई इंगित गरिएको छ भने लण्डनभित्र भन्नाले विश्वप्रसिद्ध चित्रकारहरूका उच्चकोटीका कृतिहरूको संग्रालय- द नेशनल ग्यालरीमा रहेका कृतिहरूको उल्लेख गर्दै उनी लियोनार्डो भिन्सी, माइकल एन्जेलोका अप्राप्य कृतिहरू अवलोकन गर्न पुगेका छन् । यस संग्रालयको अधिकारी ऐलन सर्कीसँग भेटेर उसको सर्वश्रेष्ठ कृति पिल्ग्रिम्स प्रोग्रेस दुइ सय भाषामा अनुवाद हुनका साथै नेपाली भाषामा चारवटा विभिन्न शीर्षकमा अनुवाद भएको जानकारीले उत्साहित कार्थकले

१९५७ मा नेपाली साहित्य समितिबाट प्रकाशित श्री र श्रीमती टी मनेनका अनुवादित **जययात्रा** नामक पुस्तक देख्दा गर्व बोध गर्न पग्छन् । यस कुरोले नियात्राकारमा अन्तर्निहित नेपाली साहित्यप्रतिको मोहलाई दर्शाएको छ । उनी लण्डनका कवि जोन मिल्टन, नाटककार जर्ज बर्नाड सँ, कवि-थोमस हार्डी, चार्ल्स डिकन्सको घर-संग्रहालयमा पुगेर उनीका उत्कृष्ट पुस्तक, निजी प्रयोगमा आएको वस्तुहरूको रोचक वर्णन गर्दै तिनीहरूका जीवन शैलीलाई पनि निहाले प्रयास गरेका छन् । नाटककार सेकसपियरका ठाउँ स्ट्राटफोर्ड जाने उत्कट इच्छा पूर्ण नहुँदा दुःखी पनि बन्न पुगेका छन् । प्रकृतिको वर्णन गर्ने कार्थक त्यहाँका भरना, वृक्ष देखेर अनि रानीचरीको स्वरमा आनन्दविभोर बनेका छन् भने भेडा, गाई, घोडा चरिरहेको, खरको कलात्मक घर दृश्यलाई अवलोकन गर्न पनि पछि परेका छैनन् । बेलायतको सेफिल्ड, वर्थिड, स्कारबर, मानचेस्टर घुम्नेक्रममा उनी ह्वीट बीको प्राकृतिक सुन्दरतालाई कप्तन कूक र ह्वेल माछाले विश्वप्रख्यात बनाउन पुगेको चर्चा गर्दै, कप्तन कूकले इन्डेभर नाउँको जहाज ह्वीट बीमा निर्माण गरेर न्यूजील्याण्ड, अस्ट्रेलियाको पूर्व तटआदिको पत्तो लगाएको साहसिक ऐतिहासिक पक्षको जानकारी दिएका छन् । यसरी नै क्याप्टन विलियमले आफ्नो तीसवटा समुद्रिक यात्रामा ५३३ वटा ह्वेल माछाको शिकार गरेको साहसिक यात्राको उल्लेख छ । तत्समय ह्वीटबीमा बिजुली, ग्यास आदिको चलन नरहेका प्राविधिक विकास चरमावस्थामा नपुगेको, त्यस बेलाका बासिन्दाहरूको निम्ति ह्वेल माछाको तेल अति उपयोगी रहेको र त्यहाँ स्थित ह्वेल माछाको हाडबाट बनिएका अग्लो धनु आकारको स्तम्भको फेदमा बसेर आफ्नो गाउँ-ठाउँलाई याद गर्दै कवि कीप्लीडको कविताशंबाट आफ्नो भावलाई व्यक्त गर्ने नियात्राकारले यस नियात्रामा पूर्व र पश्चिमको विचार, प्रगतिमा देखापरेको पार्थक्यलाई संकेत गरेका छन् ।

सेता परेवाहरू ओस्लोको आकाशमा नर्वेली समाजमा प्रचलित पारपाचुके परम्परा, विवाहपूर्व परीक्षणकालका लागि पुरुष-महिलाहरूसँगै बस्ने प्रथाजस्ता सामाजिक संस्कारलाई रोचक ढङ्गमा दर्शाएको छ । उनले त्यहाँ भेटेका हायन, हेरी वाल्डीजस्ताको जीवनमा पारिवारिक प्रेमको कमीमा देखा परेको भयावह र तनावग्रस्त जीवनलाई यथार्थमा प्रस्तुत गर्दै त्यहाँको नकारात्मक पक्षलाई दर्शाएका छन् । त्यति मात्र नभई उनले नर्वेमा देखिएको हप्तन र टालिसको जस्तो आर्दश दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक प्रेमको झलक पनि प्रस्तुत गरेका छन् । यस नियानामा पाकिस्तानी नाजीरले हायन नामक व्यक्तिलाई पारिवारिक तथा दाम्पत्य जीवनसम्बन्धी सोधिएको प्रश्नले अफठ्यारो वातावरण सृजना गरेको घटनाले पश्चिमी मूलका व्यक्तिहरूलाई गरिने व्यक्तिगत प्रश्नहरूमा होसियारी रहनु पर्ने शिक्षा दिइएको छ । ओस्लो सहरमा देखेका प्रकृति, शिल्पकारिता, राजदरवारको उद्यान, सांसद भवन, पुराना चर्च भवन र द नोबल इन्स्टीट्यूट भवनको वर्णनले पाठकलाई त्यहीँ पुगेको अनुभव हुन्छ । यस इन्स्टीट्यूटमा डायनामाइट आविष्कार गर्ने सीगरीड एल्फ्रेडको जीवनीलाई पनि प्रकाशमा ल्याइएको छ । उनी ताना शर्माले बेलायतमा विभिन्न देशहरूको झण्डाहरूको माझ आफ्नो भूमि नेपालको झण्डा प्राप्त गर्न असमर्थ हुँदा खेद प्रकट गरेभैँ नोबल शान्ति पुरस्कारद्वारा सम्मानित विभिन्न व्यक्तित्वहरूका बीचमा गान्धीको चित्र नदेख्दा दुःखी बनेका छन् । यहाँबाट निस्केर बाहिर जाँदा ओस्लोको आकाशमा एकजोडी परेवाले फन्को लाएको दृश्यलाई नै नियानाको शीर्षक चयन गरिएको हुनाले विषयगत रूपमा यस नियानाको शीर्षक सार्थक सिद्ध भएको छ ।

५ पृष्ठमा आवद्ध *डाइनोसोरस घुम्ने डाँडाहरूमा डुल्मिलिँदा* नियाना अमेरिका भ्रमणसित सम्बन्धित छ । उनले अमेरिकास्थित कोलोराडो स्पीड्सलाई क्रिश्चियन ल्याण्डद्वारा सम्बोधन गरिएको धार्मिक पक्षको उद्घाटन गरेका छन् । त्यहाँ मानिसहरू केवल घुम्न मात्र नआएर

त्यही बसाइँ सने योजनासमेत बनाएका हुन्छन् । यस सहरको प्राकृतिक सौन्दर्य, मौसम, प्राकृतिक स्रोत-संपदा धनी भएको जानकारी पाइन्छ । तेह्र सय पचास ऐकरको जमीनमा रहेको देवहरूको बगैँचा (Garden of the gods) त्यहाँको प्रमुख पर्यटकीय स्थल हो । बलौटे हल्का रातो विराट ढुंगाहरू एउटामाथि अर्को खप्तेर भव्यतासँग तीन करोड पूर्वकालदेखि अडेर रहेको देवहरूको बगैँचाले प्राकृतिक सौन्दर्यको आभास दिएको छ । टाढाबाट ती ढुंगाहरूको आकार धारिलो पहाड जस्तै प्रष्ट रूपमा देख्न सकिने तीमध्ये तीनवटा पहाडहरू - म्वाइ खाइरहेका उँट, जमल्याहा बच्चा र सन्तुलित चट्टान आदि नाउँ आकारानुसार नामाकरण गरिएको वर्णन छ । उनले केवल ठाउँको विवरण मात्र नदिएर त्यहाँको भ्रमणमा विभिन्न ठाउँबाट आउने पर्यटकहरू आधुनिकतासित थकित बनेर प्रकृतिको नजिक हुन पैदल अथवा साइकल, घोडाजस्ता विभिन्न सवारी-साधनमा आउने गर्छन् भन्दै उनीहरूको घुम्कड प्रवृत्तिलाई पनि प्रष्ट पारेका छन् । उनी डाक्टर डेल्लोनको सवारीमा घुम्दा त्यहाँका डाँडा-चट्टानहरू र धूपीहरूले कहिले उनलाई आकर्षित पार्छन् भने कहिले ठाउँ-ठाउँमा बनभोज खाइरहेका साना-साना समूहहरू, अफ्ठयारा चट्टानमा चढने चेष्टा गरिरहेका स्वच्छन्द, प्रकृतिको भोगविलासी मानिसहरूको क्रियाकलाप निहाल्न पुग्छन् । यस नियात्रामा मूलतः नियात्राकारले कोलोराडो स्पीड्सको प्राकृतिक सौन्दर्य र त्यहाँको सुन्दर शिखर पाइकपीक्समा पर्यटकहरू पुग्न सकेको श्रेय पेनरोस नामक व्यक्तिका बौद्धिक चिन्तन र पारदर्शीका कारण सम्भव भएको तथ्य बताउँछन् । त्यस क्षेत्रका आर्थिक तथा ऐतिहासिक पक्षसित सम्बन्धित तथ्यहरूलाई पनि अघि सारेका छन् । त्यस ठाउँको गर्भमा रहेका सुनको अपार भण्डारको उत्खनन सन् १८१९ मा सुरु भएको र त्यस समयदेखि यो ठाउँ चर्चाको विषय बन्न पुगेको, देश-विदेशबाट पर्यटकहरू आउन थालेको, त्यहाँको जीवनशैली उभोगतितर्फ उन्मुख हुन पुगेको, देश-विदेशका

व्यापारीहरूको व्यापारिक केन्द्र बनेको त्यस ठाउँले कम समयमा नै आर्थिक धरातल बलियो बनाएको, आवासगृहहरूको सुव्यवस्थित प्रबन्धको कारण स्थानीय बासिन्दहरूले लाखौं सम्पत्ति आर्जन गरेका विविध कुराहरूको उल्लेख गर्ने वर्णन शैलीले नियामाकारको नियामाकारिताको विशेषता भल्काउँछ । समयानुक्रममा त्यहाँका आदिवासी र आप्रवासीहरूका बीच भएको शीत युद्धले सामाजिक वातावरणमा असन्तुलन ल्याएको र सहरको व्यापार-व्यवसायमा असर परेको तत्कालीन स्थितिलाई पनि प्रकाशमा ल्याएका छन् । त्यस्तो मन्द आर्थिक स्थितिमा पनि पेनरोस नामक व्यक्तिले सुन व्यापारको विकल्पमा नयाँ उपायहरू खोजेर आफूले कमाएको सम्पत्तिलाई जग्गाजमीन र सवारी साधनको किन-बेचमा लगाएर जोखिमपूर्ण कदम उठाई हजारौं पर्यटकहरूको आगमनलाई आकर्षण गरिराख्न सहरदेखि १४,१०० फीटमाथि स्थित हिउँले ढाकेका ती चुचुरा, भिरालो, उकालो, घुमौरो, साँधुरो, चिप्लो ठाउँमा रहेको पाइकपीकस्सम्म डुलाउने उसको विचार सन् १८९५ मा सफल बनेको थियो । त्यस दिनदेखि लाखौं पर्यटकहरू कोलोराडो स्पीडस्को सुन्दर शिखरमा आनन्दानुभूतिका निमित्त प्रत्येक दिन आउने गरेको सत्य तथ्यलाई पेनरोसको सत्य साहसिक गाथासँग जोडेर उल्लेख गरेको पाइन्छ । नियामाकार आफ्नो साथी सेर्लीको सवारीमा त्यस ठाउँ घुम्न गएको र परापूर्वकालमा डाइनोसर्स हिडडुल गर्ने गरेको त्यस ठाउँबाट तल सहरमाथि अवलोकन गरेको वर्णनले प्रस्तुत नियामालाई अभिजिवन्त बनाएको छ । त्यस ठाउँमा दुइ सय यात्रु बोक्न सक्ने क्षमता भएको रेलद्वारा पर्यटकहरूलाई ल्याउने व्यवस्था गरिएको जानकारी पनि दिइएको छ । किवंदन्तिनुसार आदिवासी रेड इण्डियनहरू मानीटाऊ नाऊँ भएको ईश्वरको पूजा गर्न त्यस ठाउँमा आउने गरेको, मानीटाऊले साधरण पानीलाई औषधियुक्त पानीमा परिवर्तन गरेको कारण त्यहाँ रोगी विरामीहरूले स्नान गरेपछि स्वास्थ्य लाभ गर्ने हुनाले वर्षेनी लाखौं पर्यटकहरू त्यहाँको प्राकृतिक

तातो पानीमा स्नान गर्न आउने गरेको धार्मिक आस्थालाई पनि दर्शाइएको छ । यसरी त्यस शहरका विविध पक्षको उल्लेख गर्दै नियन्त्राकारले पाठकलाई सत्यानुभूति गराएका छन् ।

भ्रमित दृश्य र दीर्घायु सडकसंग साक्षात्कार नियन्त्रामा नियन्त्राकार र उनकी धर्मपत्नी पारिवारिक मित्र इञ्जिनियर फ्रेडीको निम्तोमा स्वीट्जर्ल्याण्ड आउँदा बाटामा ज्यूरीक पुग्न लाग्दाको एउटा दृश्य आफ्नो घरको बैठक चित्रमा रहेको चित्रसित मेल खान पुगेको रोचक चित्रात्मक वर्णनकै आधारमा शीर्षक चयन गरिएको छ । दस लाख शिक्षित नागरिकहरू बसोबासो गर्ने त्यस भूमिका प्राकृतिक, बौद्धिक, आर्थिक, ऐतिहासिक क्षेत्रमा धेरै उन्नति भएको जानकारी दिएका छन् । स्वीसहरू आफ्नो मूल नाउँ कायम गर्ने पक्षमा कटिबद्ध र समर्पित रहेका र मूल नाउँको सम्बोधनमा आफ्नो अलग्गै अस्तित्व र विशिष्टता अनुभव गर्न चाहेका देखिन्छन् । तिनीहरू आफ्नो राजधानीलाई जूरी भन्नुमा सम्मान ठान्ने गरेका र मूल नाम नै कायम गर्ने पक्षमा रहेका तिनीहरूको भूमिप्रतिको प्रेम देख्दा दार्जीलिङको मूल नाउँ दार्ज्यूल्याङले सम्बोधन गर्न सकिने, स्थानको मौलिक नाउँ संरक्षण गर्नु पर्ने स्वतन्त्र विचार अघि सारेका छन् । जुरीको सडक र सवारी-साधनको वर्णन तथा त्यहाँका मानिसहरू सडक नियमप्रतिको सचेत रहको रोचक घटना प्रस्तुत गर्नमा उनी सफल देखिएका छन् । सौम्यसँग बग्ने लीमात नदीभएर फ्रेडीसित नौ शताब्दीभन्दा पहिले निर्माण भएको सेन्ट पिटर्स गिर्जाघर पुग्दा त्यहाँबाट ज्यूरीक ताल र स्वीस आल्पस पहाडको प्राकृतिक सौन्दर्य देखेर रमाउने कार्थक आफ्नी श्रीमतीसित ज्यूरीक तालमा एक घण्टासम्म डुंगामा सवारी गर्न पुगेको वर्णन छ । त्यहाँका पुराना शहर र आधुनिक भवनहरूले मध्यकालीन र आधुनिक युगका दुई काल खण्डलाई दर्शाएका छन् । त्यहाँ प्राय भवन र पसलहरूमा राष्ट्रिय झण्डा देख्न पाइने तथ्यले स्वीसहरूको राष्ट्रियताप्रतिको मोहलाई इंकित गरेको छ । उनले मध्ययुगीन कालमा बनिएका त्यहाँका माछा

माने घरहरू अहिले आएर समयको मागअनुसार फेशन घर, क्यूरियो दोकान, काफी घर, चेस घरहरूमा परिवर्तन भएको दर्शाएका छन् । त्यहाँ धेरै गिर्जा घरहरूसित जोडिएका सयौं घण्टीहरूका कारण जुरीलाई घण्टीको शहर भनी सम्बोधन गरिएको र प्रत्येक घण्टाको समय दिने नयाँ जानकारीले विदेश नपुगेका पाठकका निम्ति प्रस्तुत नियात्रा ज्ञानप्रद रहेको छ । ज्यूरीका पुरानो गिर्जा घर, संग्रालयहरू, नाँच घरहरू, सांस्कृतिक केन्द्र, स्वच्छ प्रदूषणमुक्त विश्वभरिका शहरहरूमध्ये बसोबास गर्नका निम्ति शीर्ष स्थानमा रहेको कुरा नियात्राकारले प्रस्तुत गरेका छन् । उनी बारीट्सवीलको शहरमा फ्रेडीसित घुम्न जाँदा सडक निर्माण कार्यमा कार्यरत पोर्तूगलबासीलाई देख्दा यूरोपियनहरूका निम्ति त्यस ठाउँका सिमानाहरू खुल्ला रहेको पाउँदा नियात्राकारले त्यस देशको राजनीतिक-कूटनीतिक नीतिको प्रशंसा गर्छन् । त्यहाँको सडक निर्माणको कार्य हेरेर कम्तीमा अर्को चालीस वर्ष बनाउनु नपर्ने कुराले त्यहाँका मानिसहरूको लगनशीलता र उच्च विचारप्रति संकेत गरेका छन् । यस सन्दर्भमा उनी आफ्नो ठाउँमा रातभरि पानी परेर भत्केका सडकहरू चालीस घण्टाभित्रै दबेको र भत्केको कुराको स्मरण गर्छन् र आफ्नो ठाउँका प्रशासन र ठेकेदारहरूको कमजोरीप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गर्छन् ।

६ पृष्ठमा आबद्ध *घोडाको मासु, अक्टोपसको भुटुवा र एउटा नर्सिङ होम* नियात्रा इटली भ्रमणसित सम्बन्धित रहेको छ । नियात्राकारले एटना ज्वालामुखीलाई मञ्चको पृष्ठभूमि बनाएर निर्माण गरिएको विशाल दुइ तल्ले एटनापोलिस डिपार्टमेन्टलको वर्णन गर्दै त्यहाँ चारबजे किनमेल गर्ने मानिसहरूका घुँइचो देख्दा धनीदेश रहेको अनुभव गरेका छन् । त्यहाँका मानिसहरूलाई जे नयाँ आकर्षक र भिन्न वस्तु देखे सोही किनिहाल्ने गरेका खाँचो नभए पनि किनमेल गरेर बटुल्ने होडमा किन्ने गरेका र महिनाको अन्त्यमा बिलहरूको भुक्तानी गर्न नसकेर ऋणमा डुबेर आत्माहत्यासम्म गर्ने निष्कर्षमा पुग्ने भैतिक चाहनाको अन्धोपनले

जकडिएको जीवनशैलीलाई यस नियात्राले प्रस्तुत गरेको छ । हालमा इटलीको बेरोजगारी समस्या दस प्रतिशतमा उकलेको, यहाँ संस्कर अनुसार एक-अर्कासित भेटघाट गर्दा अभिवादन स्वरूप हात मात्र नमिलाएर गाला-गाला जोडेर चुम्बन गरेर आत्मीयता प्रकट गर्ने जानकारी स्थानीय डाभिडोवाट थाहा पाएका छन् । यस प्रसङ्गमा उनकी श्रीमती रिबिकाले उनलाई दाही नकाटेका मानिसहरूसित गाला जोड्दा-जोड्दा गाला घोचिरहेको हास्यस्पद संवादले पाठकलाई हसाउन पुग्छ । उनी कहिले पश्चिमीहरूको तुलनामा हामी निकै कम खाने गरेका कुरालाई विचार गर्न पुग्छन् त कहिले धेरैपल्ट अन्य ठाउँमा बाठो नभई अरूबाट सिक्न पर्ने कुराहरूलाई पनि दर्शाउन खोजेर आफ्नो इमारदारी प्रस्तुत गर्छन् । नियात्राबाट नियात्रकारका रूचि र अरूचि तथा उनको व्यक्तिगत पक्ष पनि छर्लङ्ग हुन आउँछ । अतः यस नियात्राले उनलाई समयको मूल्य बुझ्ने र रकमको सदुपयोग गर्ने नियात्रकारको व्यक्तिगत पक्षलाई पनि दर्शाएको छ । आश्चर्यजनक घटनाले पनि नियात्रालाई गति प्रदान गरेको हुन्छ । यस नियात्रामा उनी एलिसो नामक त्यहाँकै एकजना व्यापारी कहाँ बेलुकीको खानामा इटालियन परिकारहरूका साथमा धोडाको मासुको तरकारी खाएको रोचक र चित्रात्मक वर्णन छ । अक्टोपसको मासु खाएको स्वाद पाठकलाई बाढ्नका साथै नागाहरूले कुरुर, बिरालो खाएभैं इटली र फ्रान्समा घोडाको मासु जातीय भोजनको रूपमा खाने प्रचलन रहेको विषयलाई पनि प्रकाशमा ल्याएका छन् । दक्षिण इटलीको कोरेटो सहरस्थित एबनेजर पाहुना घरमा दुइदिनको बसाइँक्रममा उनी त्यस पहुना घरसँगै रहेको एउटा वृद्धाश्रमका वृद्धहरूको स्वभाव र मानसिक स्थितिलाई अध्ययन गर्न पुगेका छन् । उनीहरूको हेरचारका निमित्त नर्स र अरू कर्मचारीहरू कार्यरत रहेको तथ्यको उल्लेख छ । उनी त्यहाँको सुन्दर वातावरणमा फुलेका विविध फूलहरू र पौधाहरूको नामसहित वर्णन गर्छन् र साथै अनेकौं चराचुरूङ्गीहरूले अलौकिक प्राकृतिक संगीतको सिर्जना गरेको

क्षणमा आफूलाई विलिन भएको पाउँछन् । मावन हृहयको भवनालाई केलाउन पुगेका सलोन कार्थक एकजना वृद्ध आमालाई आफ्नी छोरी भेट्न आउँदा धेरै दिनदेखि हराएको हर्षका भावहरू अनुहारमा देखापरेका क्षणहरूमा उनी पनि रमाएका छन् । उनले त्यस आश्रममा सत्तरी वर्ष जतिको एकलो वृद्धको पहिरणसहित बिहान र दिउँसो फत्फताउँदै चर्को सोरमा कराउँदै हिंडिरहेको करणको निक्क्योलमा पुग्न सकेका छैनन् । यस नियात्राले इटाली समाजमा आत्मीय, पारिवारिक प्रेमको सौभाग्य प्राप्तबाट वन्चित वृद्धाश्रममा रहेका अभिभावकहरूलाई व्यस्त जीवन-शैलीका कारण क्षणिक समयावधिमा पनि आफ्नो कुकुर बिरामी हुँदा घरका निम्ति प्रस्थान गर्न पुगेका त्यहाँको समाजको यथार्थ चित्रणलाई घटनानुसार प्रस्तुत गरेका छन् । अतः उनी आफ्नो जातिमा रहेको पारिवारिक प्रेम र वृद्धहरूलाई सम्मान गर्ने संस्कारप्रति सन्तुष्ट व्यक्त गर्दै उनी लेख्छन् - *हाम्रा वृद्धवृद्धाहरूको लागि छोरा-छोरीको सानो घर आँगन नै सानो स्वर्गको अनुभूति गर्ने पृथ्वीको अन्तिम घर रहेछन् ।* यस नियात्राको शीर्षकले उनको नैलो स्वादको भोजन र यहाँको समाजमा रहेको वृद्धहरूको स्थानलाई समेटेका कारण विषयसित सम्बन्धित रहेका कारण सार्थक रहेको छ ।

गोर्खा गूड ! नेपाली नो गूड !! नियात्रामा चिनियाँहरूको मानसिकतामा गोर्खा र नेपालीका माझमा देखा परेको पार्थकतालाई नियात्रारकार कार्थकले गम्भीरतापूर्वक केलाएर हेरेका छन् । गोर्खाहरू इमानदार, कर्तव्यनिष्ठ, सरल र मिलनसारजस्ता गुणहरूले सुशोभित भएका र त्यसको प्रतिकूल नेपालीहरू बेइमानी, ठगी, शंकास्पद चरित्रको हुन्छन् भन्ने कुरो पाठकलाई अवगत गरएका छन् । यस पृष्ठमूमिमा उनी हङ्कङ् आइपुग्दा आफैलाई गोर्खा, नेपाली, भारतीय के भनी चिनाउने भन्ने असमञ्जस्यमा रहेनको भाव व्यक्त गरेका छन् ।

हङ्कङ्बाट ब्रिटिस गोर्खा सेना हटिसकेपछि नेपालका गोर्खा सन्तानहरू त्यहीँको नागरिकता प्राप्त गरी विभिन्न सरकारी अवसरहरू उपयोग गर्न समर्थ रहेको तथ्यले तत्कालीन बेलायतको उपनिवेश बन्न पुगेको हङ्कङ्मा भित्रिएको गोर्खा सेनाको ऐतिहासिक र राजनीतिक पक्षको पनि यस नियन्त्राले उद्घाटन गरेको छ । बेलायतमा पनि गोर्खेहरू वैधानिक रूपमा बसोबासो गर्न सक्षम रहेका कारण नेपाल भित्रिने गोर्खालीहरूको ठूलो पूंजी आफ्नो देशमा लगानी हुनबाट बञ्चित रहेको तथ्यको उल्लेख गरेका छन् । त्यहाँ कुनै समयमा सम्पन्न परिवारका ब्रिटिस गोर्खा सेनाका सन्तानहरूको वर्तमान मार्मिक अवस्थालाई पनि यथार्थ रूपमा दर्शाएका छन् । उनले त्यहाँ लगभग साठी हजारजति नेपाली युवा युवतीहरू दयनीय स्थितिमा रहेको तथ्यले पाठकलाई पनि निराशा तुल्याएको छ । लागु औषधि सेवनमा फेसेका परिवारविहीन ती नेपाली युवा युवतीहरूको जमातलाई छोस्ल्याड अथवा सडकसंज्ञा प्राप्त भएको जानकारी पनि दिइएको छ । त्यो जमात नाथान रोडस्थित सोह्र तल्ले चुङ्किङ् भवनमा देह व्यापार, लागु औषधि ओसारपसार जस्ता अपराधजन्य कार्यमा फँसेको देख्दा नियन्त्राकार कार्थक दुःखी बनेका छन् । उनी त्यहीँका शंकर नामको भाइसित घुम्न जाँदा शंकरले ती नेपालीहरूको दशा देखाउन त्यस भवनको तल्लो भागमा लैजान्छ । त्यस भागमा फोहोर फाल्ने डवाङ्गहरू हुन्छन् । त्यही डवाङ्गहरूमा नशाको मातमा भावहीन, शक्तिहीन, जीवनहीन रूपमा तिनीहरू सुत्ने गरेको देख्दा नियन्त्राकार नरमाइलो मान्दै धिक्कार प्रकट गर्छन् । नेपालीहरूको यस्तो बेहाल अवस्थाले अवश्यै हङ्कङ्मा नेपालीहरूको अवस्था राम्रो छैन भन्ने तर्क बलियो भएको उनी अनुभव गर्छन् । यस तथ्यको आधारमा प्रस्तुत नियन्त्राको शीर्षक पनि चयन गरिएको छ । दक्षिण पूर्वी देशहरूको भ्रमण गर्दा नियन्त्राकारले नेपालीहरू आफ्नै जात-भाइसित रोजगारीको मुद्दामा फँसेका, नाङ्गिएका घटनाहरू हङ्कङ्का घटनाहरूसँग मिलेको अनुभव गर्छन् । उदाहरणका

लागि त्यहाँ उनले धनबहादुर नामक व्यक्ति आफ्नै साथीबाट सात लाख रूपियाँ ठगिएको र हाल शारीरिक, मानसिक, भावनात्मक रूपमा असन्तुलन भएर हङ्कङमा भौतारिरहेको भेटेका छन् । त्यहाँ जिउनको निम्ति अंग्रजी र क्यान्टोनीज चाइनीज भाषा जान्नु अनिवार्य रहको सूचना पनि दिएका छन् । विभिन्न औपचारिक कार्यका निम्ति दोभाषीको खोजीमा कसरत गर्नु पर्ने र साथै हालमा नेपाली नागरिकहरूका निम्ति प्रवेशाज्ञा नियम, रोजगारी नियम, शैक्षिक नियमहरूमा त्यहाँको सरकारले निकै कठोरता अर्पण गरेको हुनाले अप्रत्यक्ष रूपमा त्यहाँ बस्ने नेपालीहरू अपहेलित नै भएर जीवन धान्न परेको, स्वदेशमा कहिले नगर्ने काम-काज त्यहाँ गर्न बाध्य भएको तथ्यले पाठकलाई विदेशिएका नेपालीहरूको दयनीय अवस्थाप्रति सचेत गराउँछ । हङ्कङमा विदेशिएका नेपालीहरूको दूर्दशालाई नजिकबाट अवलोकन गर्ने नियन्त्राकार सलोन कार्थकले अझै पनि हङ्कङ प्रवेश गर्न आतुरिएका ती अनभिज्ञ नेपालीहरूका बारेमा टिप्पणी पनि गरेका छन् । यस नियन्त्राको मूल उद्देश्य नै हङ्कङमा कार्यरत विभिन्न नेपालीहरूको अवस्थाको चित्रण गर्नु हो ।

४.३. सलोन कार्थकका नियन्त्राहरूमा प्रयुक्त भाषा

सलोन कार्थकले आफ्ना नियन्त्राहरूमा सरल, सहज र साथै बौद्धिक पाठकदेखि साधारण पाठकसम्मले बुझ्ने भाषाको प्रयोग गरेका छन् । उनी संस्कृतनिष्ठ क्लिष्ट भाषाको प्रयोग गर्दैनन् । बोलचालको भाषासँगै उखान, तुक्का, वाग्धारा आदिको प्रयोग गरी पाठकलाई आफ्नो लेखनप्रति आकर्षित गराउँछन् । उनका नियन्त्रामा आलङ्कारिक भाषासँगै विषय सुहाउँदो भाषाको पनि प्रयोग पाइन्छ । पाठभित्र विषय प्रस्तुत गर्दा घुमाउरो भाषामा नभई सोभो सम्प्रेषणीय भाषामा प्रस्तुत गर्छन्, त्यसको तात्पर्य उनका कृतिमा भाषिक सौन्दर्य छैन भन्ने

होइन । सामान्य भाषाको प्रयोगले नै उनका नियामाहरूमा विशिष्टता प्रदान गरेको हुन्छ । वस्तुतः साहित्यलाई रोचक, सौन्दर्यमय र उत्कृष्ट बनाउने तत्त्व नै भाषा हो । यसको कलात्मक प्रयोगले पाठ वा कृति उत्तम बन्दछ । स्रष्टाले भाषाको उचित, कलात्मक, सौन्दर्यात्मक प्रयोग गर्न सकेन भने पाठले आफ्नो अर्थ वा सौन्दर्य दिन सक्तैन । त्यसैले भाषा त्यो तत्त्व हो जसको माध्यमले पाठ आफ्नो पराकाष्ठमा पुग्दछ । यसैद्वारा पाठकले पनि पठनमा आनन्दानुभूति प्राप्त गर्दछ । सलोन कार्थकले आफ्ना नियामा उखान, तुक्काको प्रयोग गरेको हुनाले उनका नियामाहरू रोचक र रसिला छन् । ऐतिहासिक प्रसङ्ग, धार्मिक, सामाजिक र सांस्कृतिक प्रसङ्गमा आधारित उनका नियामाहरूमा पनि वस्तुकेन्द्रित भाषाको प्रयोग पाइन्छ । सलोन कार्थकका सम्पूर्ण नियामाहरूमा प्रयुक्त भाषालाई विभिन्न प्रयुक्तिका आधारमा हेर्न सकिन्छ । ती प्रयुक्ति तल प्रस्तुत छ ।

४.३.१ उखान, तुक्काको प्रयुक्ति

उनका नियामाहरू उखान, तुक्काले भरिएका नभए पनि लाक्षणिक अर्थ बुझाउनका लागि ठाउँ ठाउँमा उखान, तुक्काको प्रयोग भने भेटिन्छ । नियामाकारले कुनै खास कुराको स्पष्ट अर्थ प्रदान गर्नका लागि यस्ता उखान, तुक्काहरूलाई आफ्ना नियामाहरूमा प्रयोग गरेका छन् । अवश्यै उखान तुक्काको प्रयोगले भाषालाई रोचक र गतिशील मात्र नबनाई साहित्यको माधुर्यसमेत बढाउने हुँदा कार्थकका नियामालेखनमा त्यो विशेषता देखिएको छ ।

सलोन कार्थकले आफ्ना नियामा उखान र तुक्काको प्रयोग गरेका छन् । सामान्यदेखि विशिष्टसम्मको कथनलाई अधिक गहकिलो बनाउनका लागि उनी उखान तुक्का आदिका प्रयोग गर्छन् । अथवा विषयलाई खुम्चाएर प्रयोगात्मक बनाउनका लागि उनी उखानको सहारा

लिन्छन् । विदेशका घटना वा प्रसङ्गलाई नेपालीपन दिँदै वा नेपाली मनले पनि त्यसको रस चाख सकोस् भन्ने उद्देश्यले नै उनी नियन्त्रालेखनको भाषामा उखानको प्रयोग गर्छन् । पाठकले क्लिष्ट वा घुमाउरो भनाइभन्दा उखान र तुक्काद्वारा दिएको अर्थ सजिलोसित बुझ्न सकिन्छ भन्ने धारणा सलोन कार्थकको छ । त्यसैले देश-विदेशबाट प्राप्त अनुभवलाई आफ्नो अभिव्यक्ति दिँदा उनी उखान र तुक्काको प्रयोगबाट आफ्ना नियन्त्रालहरूमा नेपालीपन वा नेपाली सुगन्ध भर्न चाहन्छन् । उनले प्रयोग गरेका उखान र तुक्काहरूका केही नमुना यस प्रकार छन् - जहाँ इच्छा त्यहाँ उपाय, जस्तो देश उस्तै भेष, छोरोको जात रणमा मर्नु कि वनमा, कसैलाई काखा, कसैलाई पाखा, घरका न घाटका, तारा देख्नु इत्यादि । त्यसैले उनका नियन्त्रालमा उखान, तुक्का र आलाङ्कारिक भाषाको प्रयोग भेटिने हुनाले ती नियन्त्रालहरू सरल, सहज र पठनीय छन् ।

४.३.२ आलाङ्कारिक भाषाको प्रयोग

सलोन कार्थक आफ्ना नियन्त्रालमा आलाङ्कारिक भाषाको प्रयोग गर्दै पाठमा रोचकता थप्छन् । आलाङ्कारिक भाषा भन्नाले शास्त्रीय नियमको भाषा नभएर सौन्दर्य निर्वाहका लागि प्रयोग गरिने भाषा हुनाले उनी आफ्नो अनुभूतिलाई व्यक्त गर्न आलाङ्कारिक शब्दहरूको प्रयोग गर्छन् ।

गान्तोक संस्मरण नियन्त्रालमा उनी कञ्चनजङ्गाको वर्णन गर्दै स्थानीयताको रंग भर्छन् । उनी लेख्छन् - *म, हामी मक्ख पछौं सिक्किमको सुन्तला सरह सुन्तले रंगमा लजाई लजाई कञ्चनजङ्गा यो विहानीमा हामीलाई दिनभरीको निमित्त शुभकामना दिइरहेकी भैं मलाई लाग्छ ।* यस कथनले सिक्किम र कञ्चनजङ्गाको आदिम सम्बन्धबारे पनि सङ्केत गरेको छ । अभिधा

अर्थमा कञ्चनजङ्गाको शृङ्गार वा त्यसको सुन्दरताको वर्णन देखिए तापनि व्यङ्ग्यार्थमा यसले सिक्किमको इतिहास पुरानो हो भन्ने पनि सङ्केत गरेको बुझिन्छ ।

४.३.३ द्विरुक्ति/पुनरुक्तिको प्रयुक्ति

व्याकरणका नियमअनुसार कुनै कुनै शब्द वा वर्ण दोहोरिने प्रक्रियालाई द्विरुक्ति भनिन्छ । वाक्यमा प्रयुक्त कुनैकुनै पदमा विशेष अर्थ दिनका लागि स्रष्टाले द्विरुक्तिको प्रयोग गर्ने गर्छन् । यस सन्दर्भमा कार्थकको भाषामा यसको प्रयुक्तिलाई हेर्न सकिन्छ । जस्तै, आलोपालो, भाटभूट, बातचीत, वेष-भूषा, झार-पात, देशी-विदेशी, आमने-सामने, मिल्दोजुल्दो, भीडभाड, झिलकमिलक, आ-आफ्नो, ठाडो-ठाडो, अग्ला- अग्ला, औधिऔधि, काँच काँचै, नचाह-नचाही, मुरमुरी, बेलाबेलामा, काँधकाँधमा, भक्त-भक्ता, उसै-उसै, पर-पर, बडे-बडे, भित्र-भित्र, हेर्दो-हेर्दो, स-साना, अग्ला-अग्ला, दगुर्दा-दगुर्दा, केलाउँदा-केलाउँदै, बगरै-बगर, जोड-जोडले, टेक्दैटेक्दै, भरी-भरी, भित्र-भित्र, धेरै-धेरै, उसै-उसै, टुलुटुलु , मरीमरी, कुनाकुनामा, हतार-हतार, स्याऊँस्याऊँ, स- साना, पक्कापक्की, पटकपटक, सुन्सुन्, चिप्लो-चिप्लो, चट्चट, पट्पट, लाऊँ लाऊँ, खाऊँ खाऊँ, जिरिड जिरिड, थरी थरी, ठूला ठूला, फुत्त-फुत्त, फूस्स-फूस्स, टिड टिड, इत्यादि ।

४.३.४ अनुकरणात्मक प्रयुक्ति

प्राणीको बोली वा वस्तुको आवाजको नकलबाट उत्पत्ति हुने शब्द अनुकरणात्मक शब्द हो । यस्ता शब्दको प्रयुक्तिले भाषालाई सम्प्रेषणीय बनाउनमा थप बल प्रदान गर्ने र भाषालाई जातीय गुणयुक्त बनाउने हुँदा कार्थकको भाषामा यसको प्रयुक्ति पर्याप्त मात्रामा भएको पाइन्छ । उदाहरणका लागि अनुकरणात्मक प्रयुक्तिलाई हेर्नु सान्दर्भिक हुनेछ - झल्झल्ती,

लटरम्मै, सररर, छड्छड, ट्वाल्, डिच्च, भ्याम्म, टवाड्लड् टवाड्लड्, छड्छड, टल्लक, भ्वाट, फ्वाँक, खुसुक्कै, घ्याच्च, हुर्हुर, जस्ता अनेक किसिमका अनुकरणात्मक शब्दहरूको प्रयोग कार्थकका नियान्त्राहरूमा भेटिन्छ ।

४.३.५ निपातको प्रयुक्ति

भाषामा निपात एकाक्षरी पदको रूपमा चिनिन्छ । यसले वाक्यमा अर्थलाई स्पष्ट पार्ने र वाक्यलाई सुन्दर र सरल बनाउने काम गर्दछ । कार्थकका नियान्त्राहरूमा र, न, नै, ए, के जस्ता थुप्रै निपातहरूको प्रयुक्ति पाइन्छ । उदाहरणका लागि यी वाक्यहरूमा प्रयुक्त निपातलाई हेर्न सकिन्छ - तर आजको रातमा निद्रा कहाँ छ' र, तर शरीर न हो (मन्दिर-मन्दिरको शहरमा घुम्दै जाँदा), माछा मीठो नै लाग्छ, लाप्चेको छोरोलाई . . . (चिप्ले किरोको सूप र रेशम किरोको भुटुवा) इत्यादि ।

४.३.६ विशेषणको प्रयोग

सलोन कार्थकका नियान्त्राहरूमा विशेषणको प्रयोग धेरै मात्रामा रहेका छन् । ती यस प्रकार छन् - ढकमक्क फूलेका, सेतो बालुवा, हल्का काला, गहिरो नीला, छिर्केमिर्के-धोडाहरू, तप-तप पसिना, मगमग वासना, फूसफूस कपास, टाटेपाडाग्रे कुकुर, चमचम चम्किने, टलटल टल्किने, रमरम रिमभिम, धपक्क बोलेका आदि विशेषणहरूको प्रयोगले कार्थकका यिान्त्राको भाषामा सौन्दर्य भरेका छन् ।

४.३.७ शब्दस्रोतका आधारमा कार्थकका नियान्त्राको भाषामा शब्दचयन

कार्थकका नियान्त्रामा प्रयुक्त शब्दहरू मूलतः तीनवटा शब्दस्रोतहरू लिइएका छन् - (अ) मौलिक (संस्कृत) शब्दस्रोत, (आ) आगन्तुक शब्दस्रोत र (इ) देशज (भर्रा) शब्दस्रोत । संस्कृतलाई नेपाली भाषाको मौलिक शब्दस्रोत मान्दै स्रोबाट आएका तत्सम र तद्भव शब्दहरू नै मौलिक स्रोतका शब्दहरू हुन् । उनको भाषामा प्रयुक्त शब्दचयनप्रक्रियालाई हेर्दा उनका नियान्त्राहरूमा मौलिक स्रोतका शब्दहरूको प्रयुक्ति भेटिन्छ । जस्तै, प्राणान्त, संञ्चालित, प्रबन्ध, वृद्धाश्रम, परिसर, भूमि, कार्यरत, पंचीकृत, पुष्प, परामर्शदाता, उद्धृत इत्यादि । यिनै मौलिक शब्दहरूको परिष्कृत र विशिष्ट प्रयोगद्वारा कार्थकले आफ्ना नियान्त्राको भाषालाई स्तरीकरण र परिष्कार गर्दै सम्प्रेषणीयसमेत बनाएका छन् ।

नियान्त्राकार कार्थकका नियान्त्राहरूमा प्रयुक्त आगन्तुक शब्दहरूको सन्दर्भमा चर्चा गर्दा नेपाली भाषामा आगन्तुक शब्दस्रोतका तीनवटा उपस्रोतहरू (भारतीयवर्ग, पश्चिम-एशियालीवर्ग र यूरोपीयवर्ग) रहेका छन् र यी तीन वर्गका आगन्तुक शब्दस्रोतबाटै नियान्त्राकारले आफ्ना नियान्त्राहरूमा शब्दहरू चयन गरेका छन्, जसमा आफिस, सिग्रेट, प्रोफेसर, फाइनल, ओलम्पिक, स्टेशन, स्टार्ट, डायरी, पिज्जा, स्टूडियो, पुलिस, कार्टुन, इञ्जिनियर, रोमान्टिक, फोटो, इन्सटिट्यूसन, लेक्चरर, ओरियन्टेसन, टिकट, फुटबल, टीम, फोटो, क्यामेरा, ब्याकप्याक, बैंक, आफिस, रेष्टुरा, फेम, मिनिस्कर्ट, ओभरकोट, ज्याकेट- स्कर्ट, फाइटिङ्ग, चोन योन सीडर कोरियन पेय, डिजिटल,मशिन, स्टमिर, होटल, एपार्टमेन्ट, ब्रिटिश, गर्ल फ्रेंड, नम्बर, क्यानटीन, ड्राभर, हिवस्की, ब्राण्डी, नाइट ड्यूटी, रेस्टुराँ, उमेर, दलाल, सरकार, कानुन, इज्जत, किल्ला, हजम, काफी, आलमारी, किनारा, गमला आदि शब्दहरूको प्रयोग भेटिन्छ ।

यसै गरी देशज शब्दभण्डारअन्तर्गतका शब्दलाई भर्रा वा स्वदेशी शब्द पनि भनिन्छ । यस्ता देशज अथवा जातीय स्रोतबाट आएका शब्दहरू पनि उनका नियामाहरूमा प्रचुर मात्रामा भेटिन्छन् । उदाहरणार्थ, दौरा, जाँड, थुम्पा, पाला, मोमो, बुइनीहरू, फप्लेटिन्छु, तर्कना, भोलागुन्ठा, भल्यास्स, चानचुन सिक्काहरू, करेसो बारी, हाँक, सलगै, चिटिक्क, टक्टकिन्छु, हाँक, भिटीगुन्ठा, खामरी, लस् लस्, जस्ता देशज (भर्रा) शब्दहरूको सुनियोजित प्रयोगले उनका नियामाहरूको भाषालाई सरल, सहज, स्वाभाविक र अर्थ सम्प्रेषणीय बनाएको छ । वास्तवमा माथि चर्चा गरिएका तीनवटै शब्दस्रोत (मौलिक, आगन्तुक र देशज शब्दस्रोत) बाट कार्थकका नियामा चयन गरिएका शब्दहरूको कलात्मक भाषिक प्रयुक्तिले नेपाली नियामालेखनमा परिष्कृत भाषाको सङ्केत गर्दछ ।

४.४ सलोन कार्थकको नियामाहरूमा प्रयुक्त शैली

नियामाकार कार्थक सर्वदर्शी कथक भएकाले उनका नियामाहरूमा अधिकांश व्यक्तिको चारित्रिक चित्रण, घटनाहरूको विवरण तथा प्राकृतिक दृश्यावलीको वर्णन स्वयम् कथकले नै गरेका छन् । उदाहरणार्थ,

. . . मेरो दौतरी र आफन्त, गाउँले, लेप्चा कालेनपुड कालेज पढ्दा पढ्दै एक दिन ब्रिटिस गोर्खा सेनामा भर्ना हुन्छ । ऊ सेना मात्र हुन चाहँदैन तर सेनाभन्दाको परको दुनियाँलाई हाँक दिन अधि बढ्छ । हङ्क् सैनिक जीवन बिताउँदा ऊ मार्सल आर्टस् ताइकोन्डोको प्रशिक्षण लिनु पुग्छ । . . . यो क्षेत्रमा नाउ कमाउँछ र यो खेलको निर्णायक भएर देश-विदेश पुग्छ । (मिसिसौगा क्यानाडाबाट इसा रोटीवालाको गोस्पप सम्भिँदा)

स्वयम् नियान्नाकार कार्थक प्रकृतिप्रेमी स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्तिका भएकाले र उनका नियान्नाहरूका केन्द्रीय विषयवस्तु पनि प्राकृतिक चित्रण, राष्ट्र एवम् जातीय प्रेम तथा विगतप्रतिको मोह र वर्तमानप्रतिको चिन्ता आदि नै भएको कारण उनको गद्यशैली स्वच्छन्दतावादी भावधारामा प्रवाहित कतै कवितात्मक, व्यङ्ग्यात्मक-प्रतीकात्मक र कतै कल्पनात्मक पनि देखिनु स्वाभाविकै हो । यिनै शैलीगत विशेषताहरू नै उनका नियान्नाहरूमा प्रयुक्त शैलीको व्यक्तिपक्ष अथवा साहित्यिक शैली हो ।

प्रत्येक सर्जकको विचारलाई भाषाका माध्यमबाट व्यक्त गर्ने आ-आफ्नै तरिका हुन्छ, जसलाई शैली भन्दछन् । नियान्नाकार सलोन कार्थकको पनि आफ्नो प्रकारको अभिव्यक्ति शैली रहेको छ । सलोन कार्थक निगमनात्मक शैली प्रयोगकर्ताका रूपमा पनि देखा परेका छन् । घनश्याम नेपालका अनुसार नियान्नाकार कार्थकले पहिले आफ्नो कथ्य प्रस्तुत गर्नका निम्ति भूमिका बाँधिवरी पाठकको मानस-जगत्मा आवश्यक परिवेश वा भाव परिमण्डलको सिर्जना गर्दछ, अनि त्यसपछि आफूसित भएका विभिन्न दसी, श्रोत, सूत्र र छनकहरू अघि सारेर प्रमाणहरूले पुष्ट तुल्याएपछि मात्र कथ्य प्रस्तुत गर्दछन् ।^१ उदाहरणका लागि तलको उद्धृतांशलाई अघि सार्न सकिन्छ -

. . . हाम्रो घरको बैठक कोठाको एउटा भित्तामा सपनाको स्वीट्जर्ल्याण्डको एउटा गाउँ छ । त्यसको मुन्तिर उभेका गोरूको जुरा जस्ता डाँडाकाँडाहरू र सलहका बोटहरू स्वस्थवर्द्धक र शानसंग उभेका छन् । सबैभन्दा तल विशाल

^१ घनश्याम नेपाल, **निबन्ध -नन्दन**, (१९९२), सिक्किम : जनपक्ष प्रकाशन, पृ २१६ ।

हरिया तृणभूमि त्यतिकै लोभलाग्दा र उर्वर भूमिको परिचय प्रदान गर्दै बसेको लाग्छ । त्यहाँ बसौबसौ र प्रियेसंग हातमा हात राखी मनका खुशीहरू बाँटोबाँटौं लाग्छ । त्यसको एउटा भागमा काठले निर्मित एउटा निवास छ, जुन हाम्रा वन विभागमा कार्यरत हाम्रा पहाडमा हुने रेन्ज्जरहरूको क्वार्टर भैँ छ । त्यसतर्फ चारवटा घोडाहरूले आआफ्ना खुट्टाहरूलाई बेगसंग फट्का मारेर दगुरिरहेका देखिन्छ ।

. . . यही तस्वीरको हुबहु दृश्य हामी न्यूरीक पुग्न लाग्दा ट्रेनबाट अकस्मात् अवलोकन गर्न भियाएका हुन्छौं । . . . रिबिका निश्चयतामा भन्छिन्, ‘हाम्रो बैठक कोठामा भएको गाउँ नै हो . . . ।’ (भ्रमित दृश्य र दीर्घायु सडकसंग साक्षात्कार)

उपर्युक्त उदाहरणमा नियात्राकारले फ्रेडी नामक व्यक्तिको निम्तोमा आफ्नी श्रीमतीसित स्वीट्जर्ल्याण्ड जाउँदा उनी आफ्नो बैठक कोठामा रहेको स्वीट्जर्ल्याण्डको चित्रलाई पृष्ठभूमिका रूपमा प्रस्तुत गरेर उनीहरूले रेल यात्रामा देखेका स्थल त्यही बैठक कोठामा रहेको स्थल जस्तै हो भनी पुष्टी दिनका लागि प्रारम्भमा नै चित्रकलामा रहेका विभिन्न दृश्यहरूले मेल खाएको आफ्नो तर्क अघि सार्दै यसपछि अन्त्यमा गएर त्यो स्थल र बैठकमा रहेको स्थल उस्तै नै हो भनी स्वीकृति दिएको कुरालाई पनि अघि सारेका छन् ।

४.५ सलोन कार्थकका नियात्राहरूका प्रमुख विशेषताहरू

सलोन कार्थकका नियात्राहरूमा पाइने मुख्य मुख्य विशेषताहरूको मात्र तल चर्चा गरिनेछ ।

४.५.१ पर्यावरण चेतना

सलोन कार्थकको नियात्रामा पर्यावरण वा प्रकृतिप्रतिको सचेतता पाइन्छ । उनी प्रकृति प्रेमी नियात्राकार हुनाले प्रकृतिप्रति आकर्षित र मोहित हुने मानवीय गुण भने उनमा पाइन्छ । व्यक्ति प्रकृतिदेखि टाढा रहन सक्तैन । त्यसमा यदि ऊ स्रष्टा हुने हो भने प्रकृतिको विपरीत उसको कलम जाँदैन । कार्थकले पनि प्रकृतिको सुन्दर वर्णन र चित्रण गरेका छन् । साथै परिवर्तित जलवायुमा उनी चिन्तित पनि देखिन्छन् ।

उनको *फ्लोरिडा पेन्सकोलाको एकलो भियटनामी* शीर्षक नियात्रामा अमेरिकीहरू प्रकृतिसित नजिक रहेका कारण मानिस कृत्रिम वस्तुदेखि वाक्क बनेर फेरि प्रकृतिमा नै फर्कन चाहेको तथ्यलाई उनले प्रस्तुत गरेका छन् । अत्याधुनिक वा यान्त्रिक आविष्कारबाट वाक्क बनेका अमेरिकीहरूलाई अब प्रकृतिको कमि महसुस भइरहेको र साथै पर्यावरणप्रति आएको सचेतता यस नियात्रामा देखिन्छ ।

उनको अर्को नियात्रा *आदिवासीहरूको राज्य - मिसिसिप्पी राज्य*मा प्रकृति संरक्षण र त्यसको सुरक्षाप्रति अमेरिकीहरू सचेत बनेको लेख पाइन्छ । विलियम्स र आन नामका लोग्नेस्वास्नी दुवै चराको प्रेमी भएकाले घरबाहिर चराहरूको निम्ति पानी पिउनलाई डुङ्गा आकारमा काठका भाँडाहरूमार्फत चराहरूलाई चिनी हालेको पानी राखिदिएको तथ्यबाट

माथिको भनाई स्पष्ट हुन्छ । मिसिसिप्पीमा आफ्नो आँगनसित यदि सरकारी वन जोडिएको छ भने वनको संरक्षण गर्ने उत्तरदायित्वप्रति उनीहरू सचेत रहेको तथ्यबाट ती अमेरिकीहरू प्रकृति र पशु-पक्षीहरूप्रति कतिका संवेदनशील रहेछन् भन्ने यथार्थलाई पनि नियान्नाकारले दर्शाएका छन् ।

सलोन कार्थक प्रकृतिको नजिक पुगेर विषय प्रस्तुत गर्छन् । उनले आफ्नो नियान्नामा प्रकृतिको वर्णन र चित्रण मात्र नगरेर त्यसमा भइरहेको प्रदुषण र असन्तुलनमाथि पनि चिन्ता व्यक्त गरिरहेका हुन्छन् । प्रकृति र मानिसका बिच नैसर्गिक सम्बन्ध हुन्छ, त्यसैले प्रकृति र मानिस एक अर्कामा परिपूरक हुन्छन् । प्रकृति र मानिसका बिचको सम्बन्ध कार्थकका नियान्नामा प्रशस्त पाइन्छ । यसर्थ कार्थकका नियान्नाहरूमा पर्यावरण चेतना स्पष्ट रूपमा झल्किएको पाइन्छ ।

४.५.२ जातीय प्रेम

नियान्नाकार सलोन कार्थकका नियान्नामा आफ्नो जाति, संस्कृति, भाषाप्रतिका मोह र झुकाउ देखापरेका छन् । उनी स्वच्छ मौसमको मोज पदयात्राको भोग र खोज नियान्नामा पेमलिङमा भएका टिन र खरले छापेका लेप्चावासीहरूका घरका अवलोकन गर्दा त्यहाँ एउटा पनि प्राचीन लेप्चा घर (दकेमू ली) बाँकी नरहेको कुरा मणिकनबाट सुन्न पुग्दा उनी आत्मग्लानिबाट निस्सासिको अनुभव गर्छन् । पदयात्रा गर्दा वरिपरि अवस्थित रहेका सबुङ्ग, दलपचन, वीगा, निमबड, डब्लीङ, पचोक, रम्बी, पाक्रेवम छाडेर आएको च्योनटार, गिदाड आदि गाउँका शोचनीय स्थितिप्रति र यात्राका क्रममा भेटेका ओडमित, निमकित, बार्गे, छयोङ्ग, दावा, दोमितहरूको न्यून शिक्षा आर्जनप्रति दुःखी बनेका छन् । अतः उनी शिक्षा र यसको महत्त्वप्रति

आफ्ना जातिलाई सचेत गराउन चाहन्छन् । उनी आफ्ना चेली-बेटीमाथि अन्य जातिबाट भएको कुदृष्टिमाथि पनि आक्रोस व्यक्त गर्छन् ।

विदेश भ्रमणमा पनि आफ्नो मानिसलाई भेटने उत्कट इच्छा राख्ने सलोन कार्थकलाई फेडरिक नामक व्यक्तिले उनलाई अमेरिका शहर सियाटलको साना तटकीय शहर टाउनसेन्डमा कालेनपुड १० माइलका एकजना टिबेटन टासी भूटियाको पसलमा जाने प्रस्तावना राख्दा उनी सहर्ष तत्पर हुन्छन् । मानिस आफ्नो समुदयमा नै रमाउने गर्दछ । ऊ विरानो मुलुकमा आफैलाई एकलो पाउने गर्दछ । सलोन कार्थक अमेरिका हुँदा न्यूयोर्कमा रहेको आफ्नो भाइ रिन्डेनसित फोनद्वारा सम्पर्क गर्न पाउँदा आनन्दको सास फेर्न पुगेका छन् ।

गोर्खा गूड ! नेपाली नो गूड ! नियानामा जब उनी हड्कड् भ्रमणमा थिए त्यस बेला धातक नसालु औषधिको सेवन र देह व्यापरासित संलग्न नेपालीहरूलाई चुङ्किड् भवनमा देख्दा उनी लेख्छन् - *यहाँ म मेरा सुन्दर नेपाली युवा-युवतीहरूलाई नशाको मातमा भावहीन, शक्तिहीन, जीवनहीन रूपमा पाउँदा अति अति खिन्न हुन्छु । नरमाइलो अनुभूति गर्छु । भित्र पेटमा सकसता जन्म हुन्छ, पेट पोल्छ र मुखको थुक सुकेर आउँछ ।* नियानाकार आफ्नो जाति अनैतिक कार्यमा सङ्लग्न रहेको देख्दा अत्यन्तै दुःखी भएका छन् । यस प्रकार उनका नियानाहरूमा जातीय प्रेम प्रकट भएको पाइन्छ ।

४.५.२.१ जातीय भोजन

क्यानाडामा नियानाकारका साथी सुइवा लेप्चाका श्रीमती रीताले घरमा तयार पार्नु भएको बेलुकीको भोजनमा भात, कालो दाल, कुखुराको मासु, गोलभेडाको अचार, पापड आदि

खान पाउँदा विदेशमा पनि नेपालीहरूले आफ्ना खान-पानलाई जोगाएर राखेका जीवन्त नमूनाहरू उनका नियात्राले प्रस्तुत गरेका छन् । यसै गरी *रोबर्ट लूइ स्टेभेन्सनले पुतली खेदने उद्यानमा केही क्षण !* शीर्षक नियात्रामा स्कटल्याण्डको राजधानी एडिनबरामा वीरेन्द्र रोगोगका परिवारका साथमा स्वदेशी अथवा नेपाली खाना खाएको वर्णनले विदेशमा रहेका नेपालीहरूले आफ्नो जातीय भोजनलाई जीवन्त राखेको तथ्यको उल्लेख पाइन्छ । यसबाट नियात्राकारमा जातीय भोजनप्रति निकै चासो र मोह रहेको अनुभव हुन्छ ।

४.५.२.२ नेपाली भाषाप्रतिको मोह

नियात्राकारले आफ्नो नेपाली भाषालाई माया गरेको कारण म्यामामा रहेको यसको विकृत अवस्थाप्रति चिन्तित बनेका छन् । उनको नियात्रा *म्यामामा बटुलेका लोक र आधुनिक गीतका टुक्राहरूमा* म्यान्मारमा नेपाली भाषाको विकृत स्थितिप्रति यागौं र पियनबूमा भेटेका उमा क्षेत्री, इसुदास र पूर्णमाया लिम्बू, बिनोद र शंकर राईमध्ये कतिजनाले बेलेका संवादलाई नियात्रामा प्रस्तुत गर्दै नेपाली भाषाको चिन्तनीय अवस्थाप्रति सङ्केत गरेका छन् । परिस्थितिका कारण आफ्नो जाति, भाषा, संस्कृतिदेखि अलग रहन परे तापनि जातीय भाषाप्रतिको माया र पुनःजागरण र विकासजस्ता कुराहरू जीवन्त राख्नु पर्छ भन्ने सुसे लिम्बूको विचारसित नियात्राकार आफ्नो सहमती दिँदै अत्यन्त गर्वित र खुशी बनेका छन् । अतः नियात्राकार आफ्नो जाति, भाषा, संस्कृति आदिलाई मोह गर्ने एकजना सचेत व्यक्ति हुन् भन्न सकिन्छ ।

४.५.३ सूक्ष्म अवलोकन क्षमता

नियात्राकार सलोन कार्थक आफ्ना नियात्राहरूमा स्वदेश र विदेशका विभिन्न ठाउँहरूमा भ्रमण गर्दा त्यहाँ देखेका, भेटेका स्थान, प्रकृति, मानिस आदिको सूक्ष्म अवलोकन गर्नमा पनि उनी पछि परेका छैनन् । *गान्तोक संस्मरण* नियात्रामा पाल्देन थोन्डूप काटेज इन्ड्रस्ट्रिजमा बनिएका गुडियाहरूले गान्तोकका स्थानीय जातिहरूको प्रतिनिधि गरेको कुराको सूक्ष्म अवलोकन गर्न पुगेका छन् । *पेसेफिकको तटमा* नियात्रामा उनी अमेरिका भ्रमणमा रहँदा त्यहाँका घरहरूको उल्लेख मात्र नगरेर घरभित्रको सज्जावटलाई राम्ररी विचार गरेर त्यहाँका होटल, घरहरूको भूइमा बाक्लो कार्पेटले ढाक्ने गरेको तथ्यको पनि उनले अवलोकन गरेका छन् । *लफोरिडा पेन्सकोलाको एकलो भेटनामी* नियात्रामा हप्ताभरि कठोर परिश्रम गरेर छुट्टिका दुइ दिन आनन्दसाथ बिताउने त्यहाँको जीवन शैलीलाई आत्मसात् गरेकी एउटी युवतीले पेन्सकोला जाने हवाई जहाज छुटिन पुग्दा यात्राक्रमलाई अघि बढाउने कि घरै फर्कने भन्ने दोसाँधमा परेको बखत उसको रिसाएको भावलाई पनि राम्ररी अवलोकन गर्न पुगेका छन् । *चिप्ले किराको सूप र रेशम किराको भुटुवा* नियात्रामा थोरै मात्र अंग्रेजी बोल्न सक्षम रहेका कोरियन पसलेहरू पसलका सामग्री विक्री गर्ने कार्यमा निपुण रहेको सूक्ष्म कुराको जानकारी उनी पाठकलाई दिन्छन् । *जयवाइला ज्याकेटदेखि बस टेलर्सको सूटसम्म* नियात्रामा उनी त्यहाँका टेक्सीहरूलाई मालिक तथा चालकहरूले आफ्नो लगानीबाट पच्चीस अथवा तीस प्रतिशत जति टेक्सीको सिंगारमा नै खर्च गर्ने तथ्यले त्यहाँका बङ्गाली कलाकृतिको एउटा भलक प्रस्तुत गरेका छन् । साधारण विषयको पनि सूक्ष्म उल्लेखद्वारा उनी बाङ्गलादेशमा टेक्सीलाई सजाउने गरेको त्यहाँको विशेषतालाई प्रस्तुत गर्न पुगेका छन् । *छिरिङ्ग टासी र तोपगोलाई थुजी*

नियात्रामा कालेनपुडका टासीले क्यानाडामा भिन्जु टिबेटन कार्पेट नामक दोकान खोलेर त्यहाँ विक्रीका निम्ति राखेका भूटिया पोषाक, नेपाली पोषाक, जुत्ता, कार्पेट, थाङ्का आदिको अवलोकनले त्यस पसलमा बौद्ध धर्ममा परिवर्तन भएका अमेरिकीहरू र हिमाली क्षेत्रप्रति अभिरूची राख्नेहरूले मात्र किन्ने गरेको तथ्यको उल्लेख गरेका छन् । *हिमालमा स्थित अर्को सिंगापुर* नियात्रामा उनी समयको वास्ता गरेर नयाँ कुरा सिक्नका निम्ति सदैव तत्पर रहने सिंगापुरवासीहरूको स्वभावको पनि अध्ययन गर्छन् । *लण्डन धरहरा र गोर्खा म्यूजियमको परिक्रमा* नियात्रामा उनी लण्डनको गोर्खा म्यूजियममा कोहिनुर हिरालाई निहाल्दै त्यो भारतबाट त्यहाँ पुराएको हो कि भन्ने विचार गरेका छन् । कुनै समय बेलायतको उपनिवेश बनेको भारतको इतिहासलाई सम्झन पुग्छन् र त्यो कोहिनुर हिरा भारतमा नै फिर्ता हुनु पर्ने हुन् कि भन्ने तथ्यको उल्लेख गर्छन् । *पेरिसको पर्याय नोटरीडेम र आइफल टावर* नियात्रामा उनी नोटरीडेम चोक र त्यहाँका पुराना नोटरीडेम गिर्जाघर पर्यायका रूपमा रहेको उल्लेख गर्दै त्यस गिर्जाघरले तत्कालीन गोथिक सभ्यता र कलाकारितालाई दर्शाएका छन् । *सीसीलीदेखि ज्यूरीकसम्मको यूरोट्रेन यात्रा* नियात्रामा ज्यूरीक ट्रेन यात्रामा एउटी केटीले कुकुरलाई सुम्सुम्याएर पछि कुकुरको मुखमा आफ्नो मुख जोडेर म्वाइँ खाएको दृश्यको अवलोकनले त्यहाँका मानिसहरूको पशुप्रति रहेको प्रेम र निकटताको भाव आदिलाई दर्शाइएको छ । *गोर्खा गूड ! नेपाली नो गूड !!* नियात्रामा एक थरीका बहुसंख्यक नेपालीहरू विभिन्न कम्पनी, कारखाना, होटल, रेष्टुराँ आदि र चिनियाँ, भारतीय र अन्य विदेशीहरूका घरहरूमा घरेलु कार्यमा कार्यरत नारीहरू आफ्नो परिवारका निम्ति त्यहाँ मालिकहरूको हृदयलाई रूझाएर धेरै परिश्रम गर्ने गरेको, आइतबारका दिन हप्ताभरिको कठोर परिश्रमलाई भूलेर सहरका मूल ठाउँहरूमा स्थानीय पहिरणमै हातमा मोबाइल बोकी घुम्न गएका सूक्ष्म तथ्यहरूमा

नियात्राकारले आफ्नो ध्यान पुराएका छन् । *खरायो वर्षको मुहूर्तमा हड्कड्* नियात्रामा उनी चिनियाँहरूले रातो रंगमा असल भाग्य रहेको तिनीहरूको विश्वास र आस्थालाई निहाल पुग्छन् । *म्यानमारीहरू थानाका भैं कोमल छन्* नियात्रामा उनी म्यानमारका मानिसहरू रंगीचंगी पोसाकभन्दा सादा रंगको लुगा पहिरिने गरेको सूक्ष्म कुरामाथि उनले ध्यान दिएका छन् । *ट्राफिक बत्ती नभएको राज्यधानी थिम्पू* नियात्रा थिम्पूमा वर्तमान युवा पिढीहरूमा परेको पाश्च्यात प्रभावका कारण त्यहाँ डुम्पा, डोमाहरू हलिहूडको ब्रीटनी अनि लाक्पा, लेन्डूपहरू चाहिँ लियोनार्डो जस्तो भएकोमा त्यो युवा पिढीमा अत्याधुनिक पश्चिमी फेशनको प्रभाव परेको भने त्यहाँका गाउँ-घरको जनजीवनमा त्यस्ता प्रभाव नरहेको कुरो बताउँदै ग्रामीण वातावरणको पनि सूक्ष्म अवलोकन गरेका छन् । अतः नियात्राकार सलोन कार्थकका नियात्राहरूले उनमा रहेको सूक्ष्म अवलोकनको क्षमतालाई पाठकसमक्ष प्रदर्शित गरेका छन् ।

४.५.४ तुलनात्मक क्षमता

सलोन कार्थकका नियात्राहरूमा पाइने एउटा विशेषता उनको लेखनमा रहेको तुलनात्मक क्षमता पनि हो । उनले स्वदेश र विदेशका भ्रमणहरूमा अवलोकन गरेका विभिन्न वस्तु, तथ्यहरूको तुलनात्मक भलक पाठकलाई दिएका छन् । अमेरिका भ्रमणमा त्यहाँको ट्रेन भारतीय ट्रेनको तुलनामा व्यवस्था र सुविधाको दृष्टिले उत्कृष्ट रहेको उल्लेख गरेका छन् । *डिस्नील्याण्डमा मार्था र म* नियात्रामा उनी मार्था नामक गाइडसित तारामण्डलको कृत्रिम यात्रालाई कलकत्ताको नक्षत्रशालासित तुलना गर्न पुग्छन् । उनले लसएन्जलेसमा स्पेनीस भाषाका पत्र-पत्रिकाहरू अंग्रेजी भाषाका पत्र-पत्रिकाको तुलनामा बराबरी नरहे पनि संख्यामा बढी मात्रामा नै रहेको बताउँछन् । *न्यूयोर्क नगरीको निफननाफन* नियात्रामा उनी न्यूयोर्कका

सडकहरू क्यालिफोर्निया र न्यूजर्सीका सडकहरूको तुलनामा कम स्तरीय र साधारण पाएका छन् । *जेब्रा कसिडमा कुकुर र डोल्फिनको नमस्कार* नियात्रामा दक्षिण कोरियाको भ्रमणमा त्यहाँका मानिसहरू परिश्रमी, लगनशील रहेका कारण यस प्रसङ्गमा *वाशिंगटन टाइम्स*का संवाददाता माइक ब्रीनको भनाइलाई अघि सार्दै उनी त्यहाँको जनजीवन लण्डन र न्यूयोर्कको तुलनामा अघि नै देखापरेको उल्लेख गर्छन् । *जयवाङ्ला ज्याकेटदेखि बस टेलर्सको सूटसम्म* नियात्रामा उनी बाङ्गलादेशका शहरहरू -ढाका, कोक्सा बजारलाई भारतका शहरसरह रहेको तुलना गर्न पुग्छन् । त्यहाँका मानिसहरूको शारीरिक संरचना पनि भारतीय सरह पाएका छन् । उनी चिटागोगंको एउटा बजारभित्र पस्दा उनी कलकत्ता सियालदहभित्र पाइने माछा दोकानमा पसे जस्तै अनुभव गर्छन् । त्यहाँ मुसलमानहरूले गोरूको सिङ्गै फिलाहरू बेच्ने गरेको तथ्यले त्यस ठाउँलाई उनले कलकत्ताको न्यूमार्केटसित तुलना गरेका छन् । त्यहाँ दाल, चामल, विभिन्न तरकारी बनाएर बेचबिखनका निमित्त राखेको दृश्यले उनी सिलगुढीको बागडोगरा हाटमा खाना बेच्न राखेको दृश्यसँग तुलना गर्छन् । *एटलान्टा शहरको सफर* नियात्रामा उनी अमेरिकीहरूको तुलनामा काला अमेरिकीहरूको बसोबासको ठाउँ फोहोर, विपन्न रहेको बताउँछन् । तिनीहरू अन्य जातिको तुलनामा कम शिक्षित रहेका र साथै पुरुषको तुलनामा नारीहरू परिश्रमी रहेको पनि उल्लेख गर्छन् । उनले दक्षिण अफ्रिकाको प्रीटोरिया शहरका घर पसल, राजमार्गमा रहेका स्थलहरूसित उत्तर अमेरिका र यूरोपका घर पसलहरू एकै प्रकारका पाएका छन् । *सेता परेवाहरू ओस्लोको आकासमा* नियात्रामा पूर्वी समाजमा पारिवारिक हाल-खबरबारे सोधिने प्रश्न शिष्टचारभित्र नै रहेको हुन्छ भने त्यसको तुलनामा पश्चिमी समाजमा व्यक्तिगत प्रश्नहरू घातक हुने गरेको उल्लेख गरेका छन् । *सीसीलीदेखि ज्यूरिकसम्मको रेलयात्रा* नियात्रामा दक्षिण इटलीभन्दा उत्तर इटाली धनी रहेको र साथै त्यहाँका शहर बारीभन्दा मिलान शहर धनी, महँगो

र सुविधाजनक रहेको तुलना गरेका छन् । एटना ज्वालामुखी पर्वतमा एकछिन् नियात्रामा उनी इटलीमा रहेको एटना ज्वालामुखी पर्वतलाई विश्वभरि रहेका अन्य ज्वालामुखी पर्वतहरूभन्दा सारा विश्वभरि नै चर्चित र प्रसिद्ध रहेको तुलनात्मक तथ्यको उल्लेख गर्छन् । *वार्दलीमा बसेर बटुलेको कोसेली* नियात्रामा उनी इटालीबासीहरूले आफ्नो वार्दलीमा फूल सजाउने र उनीहरूले फूल फुलाउने पक्षको तुलनामा सिक्किम र दार्जीलिङका पहाडबासी पनि उनीहरूको हारहारीमा आउने गरेको तुलना गरेका छन् । त्यहाँका सवारीहरू भारत र नेपालमा भैं बाँयावाट नभएर सडकको दाहिने भएर कुदाउनु पर्ने नियमको उल्लेख गरेका छन् । त्यहाँ यताको सरह ध्वनि प्रदूषण हुने गरेको कुराको तुलना गर्न पुगेका छन् । *सपनाको शहरभन्दा शिखर नै सुन्दर* नियात्रामा उनी दार्जीलिङको सानो रेल गर्व गर्ने कुरा भएभैं हड्कडको द पीक ट्राम पनि गर्व गर्ने कुरा भएको तथ्यलाई तुलना गरेका छन् । दार्जीलिङको सानो रेलले सुकुनादेखि उकालो लाग्दा पर्यटकहरूलाई रोमाञ्च प्रदान गरे भैं द पीक ट्रामले पनि पहिलो पटक चढ्ने यात्रुहरूलाई रमाइलो, रोमाञ्चक अनुभव गराउने तुलना गरेका छन् । *ट्राफिक बत्ती नभएको राजधानी थिम्पू* नियात्रामा उनी नेपाली महिलाहरूलाई पेट्रोल पम्पमा देख्दा न्यूयोर्कको पेट्रोल पम्पमा कार्यरत महिलाहरूको तुलना गर्न पुग्छन् । यस प्रकार नियात्राकार कार्यकले ठाउँका चलन, संस्कृति, व्यवस्था, नियम-कानून आदिको यथार्थ ढङ्गमा तुलना गरी पाठकलाई इमान्दारीपूर्वक सठीक जानकारी दिएका छन् । यस सन्दर्भमा उनको तुलनात्मक क्षमता प्रशंसनीय देखिएको छ ।

४.६ उपसंहार

७० को दशकदेखि नियात्रालाई निरन्तरता दिँदै आएका नियात्राकार सलोन कार्थकका नियात्राहरू स्वच्छन्द प्रवृत्तिका छन् । स्वदेश र विदेश भ्रमणसित सम्बन्धित उनका नियात्राहरू आफ्नै किसिमको मिठासका छन् । *समुद्रवारि समुद्रपारि*मा रहेका सलोन कार्थकका दुईवटा नियात्राहरू *मन्दिर-मन्दिरको सहर घुम्दै जाँदा* र *गान्तोक संस्मरण* सत्तरको दशकमा जम्मा ९ र १६ पृष्ठमा आवद्ध नियात्राहरू हुन् । यी नियात्राहरूमा विशेष गरी ऐतिहासिक, धार्मिक, सामाजिक, राजनीतिक पक्ष प्रबल रूपमा रहेका छन् ।

६१ पृष्ठमा आवद्ध *विदेशतिर रिड्दै जाँदा*-मा सङ्गृहीत नौवटा नियात्राहरू विदेश भ्रमणसित सम्बन्धित छन् । नियात्राहरू प्रायः ६ देखि ९ पृष्ठसम्मका छन् । उनका नियात्राका शीर्षकहरू विषयगत रूपमा सार्थक रहेका छन् । *फ्लोरिडा पेन्सकोलाको एकलो भियटनामी* जस्ता शीर्षकले प्रतीकात्मक अर्थ बोध गरेको छ । नियात्राकारले विदेशको प्रशंसा मात्र नगरेर त्यहाँका कमजोरी पक्षलाई पनि प्रस्तुत गरेका छन् । अतः उनको नियात्रामा मानव समाजका दुवै नकारात्मक पक्ष र नकारात्मक पक्षलाई समेटेका छन् । उनले आफ्ना नियात्राहरूमा विभिन्न ठाउँका ऐतिहासिक, राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक आदि पक्षको इमानदारीपूर्वक चित्रण गरेका छन् र साथै विशेष स्वभावका व्यक्तिहरूसितको भेटवार्तालाई पनि संवादका माध्यमबाट प्रस्तुत गरी नियात्रालाई रोचक र पत्यारिलो बनाएका छन् । यस नियात्रासम्म आईपुग्दा नियात्राकारका आफ्नो जातिप्रतिको मोह, लोक-संस्कृतिप्रतिको भुकाउ जस्ता भाव उग्र रूपमा प्रकट भएको पाइन्छ । नियात्राकारप्रति रहेको पर्यायारण चेतना, जातीय- भाषाप्रतिको मोह र चिन्तन उनका नियात्रामा पाइने मुख्य विशेषता हुन् । *म्यामामा*

बटुलेका लोक र आधुनिक गीतका टुक्राहरू आदि नियात्रामा उनी अनुसन्धानकर्ताको रूपमा पनि देखा परेका छन् । छिरिङ्ग, टासी र तोपगोलाई थुजी से, बाबुको कहानी भएको नेपाल जस्ता नियात्राहरू डायस्पोरिक भाव व्यक्त भएका नियात्राहरू हुन् ।

१६२ पृष्ठमा आबद्ध पच्चीसवटा नियात्राहरूको सङ्कलन *विश्व एउटा पल्लो गाउँ* मा ३ देखि ११ पृष्ठसम्ममा आबद्ध रहेका नियात्राहरू छन् । उनले आफ्ना नियात्राहरूमा प्रस्तुत गरिएका प्रेम भाव, विदेशिएका नेपालीहरूको वर्तमान अवस्था, तिनीहरूसितको भेटघाटलाई आफ्नो भ्रमणको महत्त्वपूर्ण पक्ष मानेका छन् । लाचार नेपालीहरू र पारिवारिक प्रेमको अतृप्तमा रहेका पश्चिमी जीवनशैलीलाई हेर्ने दृष्टिकोण उनको भिन्न देखिएको छ ।

स्वदेश र विदेशका विभिन्न ठाउँहरूमा भ्रमण गर्न पुगेका नियात्राकारले तुलनात्मक रूपमा विभिन्न स्थानहरूको चित्रात्मक वर्णन गर्दै इमानदारीपूर्वक ज्ञानबद्धक सन्देशहरू सम्प्रेषण गरेका छन् । समग्रमा आकारका दृष्टिले छोटो र मझौला आकारका देखिएका उनका नियात्राहरू स्वदेश भ्रमणभन्दा पनि बढी विदेश भ्रमणसित सम्बन्धित देखिएका छन् ।

पाँचौँ अध्याय

५. उपसंहार तथा निष्कर्ष

५.१. उपसंहार

यस लघुशोधप्रबन्ध सलोन कार्थकका नियान्त्राहरूको अध्ययन गर्ने क्रममा यस विषयसित सम्बन्धित समालोचक, प्राध्यापक, शोधार्थी आदिसँग भेटवार्ता गरी र अन्तर्वार्ता लिई आवश्यक सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । प्रस्तुत लघुशोधप्रबन्ध सिङ्गे नेपाली नियान्त्राको विकासपरम्पराको अध्ययन नभई केवल सलोन कार्थकका नियान्त्राहरूको अध्ययनमा केन्द्रित रही तयार पारिएको लघुशोधप्रबन्ध हो ।

प्रस्तुत शोधकार्यको पहिलो अध्यायमा शोधविषयको परिचय, शोधको औचित्य, समस्या र उद्देश्य, पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा, शोधका औचित्य र सीमाङ्कन, शोधका विधि र ढाँचा तथा शोधको सङ्गठनप्रक्रिया आदि समाविष्ट छन् ।

दोस्रो अध्यायमा नियान्त्राको सैद्धान्तिक पक्षको अध्ययन गरी त्यस आधारमा यसका परिभाषा, स्वरूप, तत्त्वहरूको चर्चा गर्दै नेपाली नियान्त्रालेखनमा नियान्त्राकार सलोन कार्थकको आगमनलाई देखाउने कार्य भएको छ । यस परिच्छेदमा सिङ्गे नेपाली नियान्त्रालेखनको विकास परम्परालाई देखाउने प्रयास नगरी केवल सलोन कार्थकको आगमन (१९७६) सम्मका नियान्त्राकारहरूको सर्वेक्षणत्मक अध्ययन गरिएको छ ।

तेस्रो अध्यायमा सलोन कार्थकका सामान्य जीवनी, कृतित्व र साहित्यिक व्यक्तित्वको प्रकाश पाउँ उनका साहित्यिक व्यक्तित्वहरूमध्ये विशेष गरी उनका नियात्राहरूको अध्ययन गरी नियात्राकार व्यक्तित्वलाई चिनाउने कार्य गरिएको छ ।

चौथो अध्यायमा उनका प्रकाशित चारवटा नियात्रा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत जम्मा पच्पन्नवटा नियात्राहरूलाई स्वदेश र विदेश भ्रमणका आधारमा विभाजन गरी प्रतिनिधि नियात्राहरूको विश्लेषण गरी उनका नियात्राकारितालाई दर्शाइएको छ ।

५.२. निष्कर्ष

विविध साहित्यिक व्यक्तित्वका धनी सलोन कार्थकले नेपाली नियात्रा साहित्यको विकासमा दिएको योगदानलाई ध्यानमा राखी तयार पारिएको प्रस्तुत लघुशोधप्रबन्धमा सलोन कार्थकको आगमनसम्मको नेपाली नियात्राको विकासपरम्पराको स्थितिको सर्वेक्षणात्मक अध्ययन गरी उनका चारवटा प्रकाशित नियात्रा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत सैद्धान्तिक आधारमा विशिष्ट ठहरिएका प्रतिनिधि नियात्राहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

सृष्टिको आरम्भदेखि नै मानिसमा घुमन्ते प्रवृत्ति नैसर्गिक रूपमा रहिआएको पाइन्छ । बाइबलका कथाहरूमा मानिस ईश्वरसँग घुमेका कथाहरू पाइन्छन् । मानिसको उत्पत्ति ईश्वरको एउटा अंगको रूपमा भएकोले ऊभित्र ईश्वरीय तत्त्व लुकेको हुन्छ । यही एउटा तत्त्व वा प्रवृत्तिले पनि उसलाई धार्मिकस्थल आदितिर आकर्षित गर्छ अनि घुमन्ते प्रवृत्तिले उसलाई यात्रामा निकाल्छ । यात्रामा निस्किएर भेटेका थोकहरू, विषयहरू, घटना र इतिहासहरूलाई भाषाको कलात्मक अभिव्यक्तिमा प्रकट गर्दा नियात्राको जन्म हुन्छ । मानिसले आदिकालदेखि नै यात्रा गर्ने क्रममा भेटिएका विषयहरू मौखिक रूपमा सम्प्रेषण गर्दै आएका हुन् तर यसलाई

लिखित रूप दिने परम्परा धेरै पछिबाट मात्र बसेको हो । विभिन्न देश तथा राज्यको स्थापना र मैत्रिक सम्बन्ध कायम गर्नका लागि विदेशी भूमिमा आउने-जानेक्रममा यात्रा गरिएका, नयाँ स्थानमा देखेका विविध पक्षहरू जस्तै सामाजिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, धार्मिक पक्षहरूको दस्तावेजीकरण गरेका तथ्यहरू भेटिन्छन् ।

नियात्रालाई विभिन्न विद्वानहरूले आ-आफ्नो प्रकारले परिभाषित गरेका छन् । तिनीहरूमध्ये कतिले यसलाई स्वतन्त्र विधा, कतिले निबन्धान्तर्गतकै उपविधा मानेका छन् । राजकीय शासकहरूले यात्रा गरिएका तथ्यहरूलाई यात्रादलका कर्मचारीहरूद्वारा लेखिने परम्पराबाट नेपाली साहित्यमा नियात्रालेखनको थालनी भएको हो । माध्यमिककालको उत्तरार्द्धमा विस्तारै स्वयम् यात्रुले गरेका यात्राहरूलाई निजात्मक शैलीका माध्यमबाट रचना गरिएको नियात्रामा स्वयम् लेखकको उपस्थिति महत्त्वपूर्ण रहन गएको देखिन्छ । ताना शर्माको *बेलायततिर बरालिँदा* नामक नियात्रा सङ्ग्रह पुस्तकसम्म आइपुग्दा त्यस पुस्तकको भूमिकामा सर्वप्रथम बालकृष्ण पोखरेलले नियात्रा शब्द प्रयोग गरेका हुन् । अतः निबन्धको परिधिभित्र रहेर विकसित भएको नियात्रामा निबन्धकै गुणहरू रहेका हुन्छन् । निबन्ध र नियात्रामा असमानताभन्दा समानता धेरै देखिन्छ । नियात्रामा निबन्धकै तत्त्वहरू रहेका हुन्छन् । निबन्धमा हुने कल्पनात्मकता, भावनात्मकताजस्ता गुणहरू नियात्रामा देखापरे तापनि नियात्रामा यी गुणहरूको उचित समन्वय हुनु आवश्यक छ । नियात्राका निमित्त यात्रा विवरण, यात्रा वृत्तान्त, यात्रा संस्मरण, यात्रा भ्रमणजस्ता पर्यायवाची शब्दहरू प्रयोग भए तापनि यी दुईका बीच सूक्ष्म अन्तर रहेको छ । यात्रा गरिएको विषयलाई कोरा रूपमा वर्णन गर्दैमा मात्र नियात्रा हुँदैन । यात्रामा भेटिएका विविध विषयहरूको संस्मरण, व्यक्तिगत अनुभूति, स्वच्छन्द भावधारा, निजात्मक शैलीको माध्यबाट साहित्यिक अभिव्यक्ति प्रस्तुत गर्नु नै नियात्रा हो । भ्रमण नियात्राको अभिन्न अङ्ग हो । नियात्रामा

यथार्थ पक्षको पनि उद्घाटन भएको हुन्छ । यथार्थमा मात्र केन्द्रित भए यसले आफ्नो साहित्यिक गुणलाई बाधा पुराउँदछ । नियान्त्रा र निबन्धको कतिपय गुणहरूमा पार्थक्य देखापरे तापनि नियान्त्रा निबन्धबाटै विकसित भएको हो । नियान्त्रालाई विधागत रूपमा उभ्याउने कुनै ठोस आधार निर्माण भएको छैन । अतः नियान्त्रालाई निबन्धको एउटा भेद मान्न सकिन्छ । परापूर्वकालमा काल्पनिक यात्रा गरेका वर्णनहरू पाए तापनि त्यसलाई नियान्त्रा मान्न सकिँदैन, कारण नियान्त्राले सत्यको चित्रण गरेको हुनुपर्दछ । हिन्दी साहित्यमा नियान्त्रा शब्द प्रचलनमा रहेको छैन । हिन्दी साहित्यमा यसलाई यात्रावृत्त, यात्रावृत्तान्त, यात्रासंस्मरण भनिन्छ । अतः नेपाली साहित्यमा प्रचलनमा आएको नियान्त्रालाई स्वतन्त्र विधा मान्ने हो भने नियान्त्रा, यात्रा वृत्त, यात्रावृत्तान्त, यात्रा संस्मरणमा रहेका सूक्ष्म पार्थक्यको आधारमा यसलाई पनि छुट्टै विधा मान्न पर्ने स्थिति देखापर्न आउँछ । नियान्त्रामा कल्पनात्मकता बढी भए भ्रमण गरिएका स्थलहरूको सही चित्र उतार्नमा यो विफल रहनेछ । अतः नियान्त्रामा भावना, कल्पना, संस्मरण साथै यथार्थ पक्ष अनिवार्य रूपमा रहिआएका हुन्छन् । यसर्थ नियान्त्रालाई निबन्धकै भेद मान्न सकिन्छ । समयको परिधिलाई हेरेर भन्न पर्दा यात्रा दुई प्रकारका हुन्छन् - समयबद्ध र समयमुक्त । समयमुक्त भएर गरिएको यात्रामा नियान्त्राकारले विभिन्न स्थानको सांस्कृतिक, सामाजिक आदि पक्षलाई त्यहाँ बसेर अध्ययन अवलोकन गरेर साँचो चित्र उतार्न सफल हुन्छन् ।

सलोन कार्यक आफै मात्र घुम्ने र आनन्दानुभूतिका चाहनाले मात्र स्वदेश विदेशको भ्रमण गर्ने गरेका छैनन् । त्यहाँका भौतिक वस्तुदेखि लिएर जन-जीवनका विभिन्न पक्षको पनि अवलोकन गर्नका साथै आफ्नो व्यक्तिगत विचारसहित पाठकसमक्ष सत्य तथ्यलाई प्रस्तुत गर्नमा सक्षम रहेका छन् । उनी प्राकृतिक सौन्दर्यलाई कलात्मक वर्णनका साथ चित्रात्मक ढङ्गमा उतार्नमा सफल देखिन्छन् । नियान्त्राहरूमा उनले भ्रमण गरेका स्वदेश र विदेशका विभिन्न

सामाजिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक पक्षहरू समेटेका छन् । उनका नियात्राहरूमा देखिने एउटा प्रमुख विशेषता सामाजिक यथार्थको चित्रण पनि हो । उनी आफ्ना नियात्राहरूलाई इमान्दारीका साथ सत्यनिष्ठ ढङ्गमा प्रस्तुत गर्छन् । यात्राक्रममा भेटिएका विभिन्न व्यक्ति, वस्तुहरूको नाम, संवादसहितको रोचक वर्णन-विवरणले गर्दा उनका नियात्राहरू यथार्थ र पत्यारिलो छन् । उनलाई जाति प्रेमी नियात्राकार पनि मान्न सकिन्छ । आफ्नो जातिप्रतिको प्रेम उनका *विदेशतिर रिङ्दै जाँदा, पदयात्रा गाउँको फन्को विदेशको र विश्व एउटा पल्लो गाउँ* नियात्रा सङ्ग्रहमा प्रगाढ रूपमा देखिन्छ । नेपाली जातिप्रतिको माया, संस्कार-संस्कृतिका पक्षधरका रूपमा देखा परेका कार्थक विदेशमा स्वदेशप्रतिको सम्झना गर्दै नोस्टेलजिकसमेत बन्न पुगेका छन् । उनको साहित्यिक गुण उनका नियात्राहरूमा पूर्ण रूपले झल्किएको पाइन्छ । डायस्पोरिक भाव, अन्तर-जातीय संस्कृति, खान-पानमा पश्चिमी सम्यताको प्रभाव वा औपनिवेशिक जीवन आदि उनका नियात्रामा देखापरेका छन् । उनको नियात्रालेखनमा स्वदेश र विदेशका विभिन्न स्थानहरूको वर्णन, पर्यावरण, राजनीतिक परिवेश, इतिहास, भाषा, खाद्य-संस्कारजस्ता पक्षहरू मूल रूपमा प्रतिबिम्बित भएका छन् । उनका नियात्रा पढ्दा आँखाअघि त्यस ठाउँका चित्रहरू पाठकका आँखामा एकाएक चित्रित हुँदै जान्छन् । यसको तात्पर्य हो उनका भाषामा चित्रात्मकता पाइन्छ । यसका साथै कार्थकका नियात्राहरू शिक्षाप्रद, सूचनामूलक, तथ्यमूलक पनि रहेका छन् । उनले आफ्ना नियात्रामा विश्वका प्रसिद्ध साहित्यकार, वैज्ञानिक, रचनाकारहरूका कार्य, रचना र तिनीहरूसित सम्बन्धित निजी कुराहरूको पनि उल्लेख गरेका छन् । भ्रमणका अनुभवहरू निजात्मक शैलीमा रोचक प्रकारले प्रस्तुत गर्नु उनको विशेषता हो । उनी धेरै ठाउँ भावुक र संवदनशील पनि देखापरेका छन् । यात्राक्रममा भेटेका, मानिसहरूसितको संवाद, कुराकानी पाठकहरूलाई रोचक प्रकारले सुनाउँछन् । पाठकहरू पनि नियात्राकारको कुरा

एकचित्त भएर पढ्छन्, कारण उनका नियात्रा जीवन्त र पत्यार लाग्दा किसिमको छन् । उनी स्वच्छन्दवादी, सामाजिक यर्थाथवादी नियात्राकार हुन् । स्वदेश र विदेशको तुलनात्मक वर्णनमा उनी इमानदार रहेका छन् । *राजा गगनीराजको यात्रामा* बेलायतको प्रशंसा बढी मात्रामा रहेका छन् भने उनको नियात्राले विदेशको नकारात्मक पक्षलाई पनि खुट्याएका छन् । भारतीय नेपाली नियात्रालेखनमा सलोन कार्थकका पूर्ववर्ती नियात्राकार एलीसा राजमती प्रधानको *स्कोट्लेडको बखान* (१९२९) नियात्रामा उनले जिब्राल्टार हुँदै सामुद्रिक यात्रा गरेर एक रात प्लीमाउथको रेल बाड केन्सिच होटलमा बसेर १४६ Queens street bible house मा डाक्टर किलगौर र उनकी पत्नीसितको भेटमा रमाएका निजात्मक पक्ष र साथै त्यहाँका मौसम, प्राकृतिक दृश्य, होटल, सडकको नाम पनि उल्लेख गरेका छन् । त्यसरी नै नियात्राकार सलोन कार्थकले पनि आफ्ना नियात्राहरूमा भ्रमण गरिएका स्थान, सडक, व्यक्ति, समय आदिको उल्लेख रोचक ढङ्गमा प्रस्तुत गरेका छन् । पारसमणि प्रधानको *मेरो काठमाडौं यात्रा* (१९७५) लेखमा साहित्यिक भ्रमणको विवरण पाइन्छ । नियात्रागत विशेषताहरू औसत रूपमा रहे पनि यसको छुट्टै विशेषताको रहेको छ । यसमा उखानको प्रयोग एक ठाउँ मात्र गरिएको छ भने नियात्राकार सलोन कार्थक आफ्ना भावहरूलाई उखान टुक्काको प्रयोगद्वारा कलात्मक ढङ्गमा व्यक्त गर्न अधि सक्छन् । उनका नियात्राका शीर्षकहरूले प्रतीकात्मक, व्याङ्ग्यात्मक अर्थबोध गरेका छन् । अतः उनी शीर्षक चयन गर्नमा पनि सक्षम छन् । उनका नियात्राहरू तीनदेखि सोह्र पृष्ठसम्ममा आवद्ध रहेका छन्, जसमा अधिकतर नियात्राहरू मझौला आकारका छन् । एउटै देशमा भ्रमण गरिएका नियात्राहरूलाई क्रमबद्ध रूपमा प्रस्तुत गर्दै भिन्न भिन्न उपशीर्षक राखी त्यसअनुरूप नियात्रामा नयाँ नयाँ विषयलाई समेटेका छन् । समग्रमा भन्नु पर्दा भारतीय नेपाली नियात्रालेखनमा सलोन कार्थक एक

अब्बल नियात्राकारका रूपमा देखापरेका छन् र सिङ्गो नेपाली नियात्रा साहित्यमा पनि उनको स्थान उच्च रहेको छ ।

परिशिष्ट-(क)

नियात्राकार सलोन कार्थकका कृतिहरू सङ्कलन गर्दै उनीसितको भेटवार्ता ।

स्थान : मितज्यू रेष्टुरा कालेनपुङ्गु समय : १:३० बजी दिउँसो दिनाङ्क : २१/११/२०१४

परिशिष्ट-(ख)

लिखित अन्तर्वार्ता

- १ तपाईंको जन्म कहिले औ कहाँ भएको हो ?
२. तपाईंको बाल्यकालीन हुर्काइको वातावरण के – कस्तो रहेको थियो ?
- ३ तपाईंको औपचारिक शिक्षा ? स्कूल, कलेज तथा यूनिभर्सिटीमा अध्ययन गर्नु भएको भए सोको विवरण दिनु हुन अनुरोध छ ।
- ४ तपाईं साहित्यमो कुन विधाका माध्यमबाट प्रवेश गर्नु भएको हा ? (तपाईंको पहिलो रचना कुन हो र कुन पत्रिका, कहिले प्रकाशित भएको थियो ? कति वर्षको उमेरदेखी लेख्न थाल्नु भएको हो ?)
- ५ नियान्त्रा साहित्यलेखनतर्फ तपाईं कसरी आकर्षित हुनु भयो ? त्यसको प्रेरक तत्त्व के हुन सक्ला ?
- ६ तपाईं आफ्नो जीवनमा कुन साहित्यिक संस्थासित संलग्न हुनुहुन्थ्यो र अझ हुनुहुन्छ ?
- ७ तपाईंको जीविका उपार्जनको मूल पेसा र अन्य व्यवसायबारे संक्षेपमा जानकारी दिनु होला ।
- ८ तपाईंको दाम्पत्य जीवन एवम् पारिवारिक पृष्ठभूमिसम्बन्धी जानकारी दिनहुन आग्रह गर्दछु ।
- ९ तपाईंका साहित्यिक कृतित्वको विधागत विवरण निम्नलिखित फर्म्याटमा दिनु हुन अनुरोध छ ।

क्र. सं.	लेखक (एकल/सहलेखन)	पुस्तक (विधासहित)	प्रकाशन स्थान	प्रकाशक	प्रकाशन वर्ष
१					
२					
३					

कृपया उत्तर आफ्नै हातले लेखिदिनु हुन अनुरोध छ ।

शोधार्थी

मार्था राई

सिक्किम विश्वविद्यालय

No.

Date

१ - २४ मार्च १९४६ । रिपब्लिक दाजीलिङ ।

२ - विधवा आमा को निगरानीमा म र मेरा चार
भाइबनी हरसंग संगी उपलको बमबस्तीमा हुक्यौ ।
गाउँको बम प्राथमिक पाठशालामा शिला आर्जन
गर्क्यौ । खेतकापान, चाँस-दाउरा चरायसी
कामहरु गर्दै हुक्यौ । साधारण गाउँको जीवन-
वाट जीवनको यात्रा सुरु गर्क्यौ ।

३ - उत्तर माध्यमिक - एस. यू. एम. आई.

स्नातक - कालेनपुः कालेज

स्नाकोत्तर - एम. ए. (नेपाली - एन. बी. यू.)

एम. ए. (शिला - नेटू)

४ - जीवन-ज्ञान लेख । १९६० को अन्ततिर ।
पत्रिका - संगति । बीस एकाइसदेखि ।

५ - पाठ्यपुस्तक हरमा केही यात्रा सार्व-धी लेखहरा
पढ्न पर्थ्यौ । पढ्दा रोमाञ्चक हुन्थे । सायद
नियात्रा लेखनको आत्मी वि-दुको संकेत थियो ।

No.

Date

पुस्तकको आकारमा गालिमरको यात्रा-ले
निकै आकर्षित भएको थिए। स्वदेश विदेशको
संस्मरणहरू बढी रचिसँग पढ्ये। यही समयमा
मैले लेनसिड वाइदेलको युरोपको चिठी,
स्पेनको सम्माना, रोमको एउटा फूल र प्यारिसको
एउटा काँडा कृतिहरू विभिन्न समयमा पढ्ने मौका
पाएँ। धेरैपछि भारतीय लेखक रघुशिव-न सिंह
को यात्रा सम्बन्धी लेखहरू 'द इलस्ट्रेटेड वीकली'
मा पढेर यात्रा संस्मरणहरू प्रति अप्रमादको
लाग्न थाल्यो। तर जब नानाशामीको 'बेलायततिक
बराहिका' पढे, यो विधा प्रति अचानक नयाँ
अभिरुचि जन्मियो। भारतीय-नेपाली साहित्यमा निकै
पछि परेको यो विधामा केही योगदान थप्ने अभिप्रेरणा
जन्मियो।

६ 'भरना परिवार' बमबस्ती। हालमा केन।

७ कालेजको प्राध्यापन हुँदा अन्तर्राष्ट्रिय
खोलेट्यान संस्थानसँग संलग्न भएँ र हुँ। यही
-सँग मेरो जीविका उपाजन अहोको छ।

No.

Date

ट मेरी श्रीमती रिविका काथक । छोरी कारिसमा काथक लेखा र छोरो रामउंड काथक लेखा । हाथी चारनाको सानो सुरिवको रक्षित्य परिवार छ ।

उ

एकल/सह पुस्तक प्रकाशन स्थान प्रकाशक प. वर्ष

१ एकल - विद्याको वारा (उपमास) - दार्जिलिङ - जीवन ज्योति प्रकाशन १५६०

२ एकल - उडरी चुम्बन र पुस्तक (कथा संकलन) दार्जिलिङ, जीवन ज्योति प्रकाशन १५६३

३ एकल - जीवनको केका दिन-दोहरा (उपमास) दार्जिलिङ, जीवन ज्योति प्रकाशन १५६६

४ सहलेखन - समुद्रवारि समुद्रवारि (निमात्र) दार्जिलिङ, जीवन ज्योति प्रकाशन १५६६

५ एकल - विदेशीर रिद्धि जोडा (निमात्र) काठेनपुड, सरिकार प्रकाशन, १५६९

६ एकल - हस्तान्तरण (कथा संग्रह) काठेनपुड, सरिकार प्रकाशन, १५७६

७ एकल - पदमात्रा गाउँको फालो विदेशको (निमात्र) काठेनपुड, सरिकार प्रकाशन, २०००

८ एकल - पादरी गंगाप्रसादको जीवनवखान (जीवनी) काठेनपुड, सरिकार प्रकाशन, २००१

९ एकल - पादरी गंगाप्रसादको उल्लेखी स्थानावली

(संकलन) सिलगढी, एकताबुक हाउस, २००६

१० एकल - विद्या उडरी पल्लो गाउँ (निमात्र) काठेनपुड, सरिकार प्रकाशन, २०१३

२२/०६/२०१३

परिशिष्ट -(ग)

लिखित अन्तर्वार्ता

- १ तपाईंले कथा, कविता पनि लेख्नु भएको छ तर नियत्रालाई नै विशेष ध्यान लेखनक्षेत्र किन चयन गर्नु भयो ?
- २ नेपालीमा नियत्राको सैद्धान्तिक आधार के हुन सक्छ ?
- ३ निबन्ध र नियत्रामा के- कति फरक छ ?
- ४ नियत्रामा हुन पर्ने विशेषताहरू के-के हुन् ?
- ५ भारतीय नेपाली नियत्राको स्थितिबारे यहाँको विचार के-कस्तो रहेको छ ?
- ६ नियत्रा र यात्रासाहित्यजस्ता दुइवटा शब्द समानान्तर रूपमा प्रयोगमा आएका छन्, तपाईंको विचारमा कुन सठीक शब्द हुन सक्छ?
- ७ नियत्रालाई विविध भेदमा छुट्टाएर हेर्न मिल्छ कि मिल्दैन ?
- ८ भावी लेखकहरूलाई तपाईंको सुझाउ के -कस्तो रहेको छ ?
- ९ यहाँले साहित्यप्रति गर्नु भएको योगदान वापत विभूषित हुनु भएका पुरस्कार र सम्मानबारे केही जानकारी दिनु हुन अनुरोध गर्दछु (साल, के -को निमित्त) ।

शोधार्थी

मिति : ०६-१२-२०१५

मार्था राई

एम. फिल (२०१४ - २०१५)

सिक्किम विश्वविद्यालय

आफ्नै हस्ताक्षरमा लेखि पठाइदिनु हुन अनुरोध छ ।

१

उत्तर - हा, कथा-कविता वाचनेने लेखक आत्मत आत्मसह गेले ।

रवासागरी कथा, काव्य जीवनी परि लेखकातुं हें ।

कथागीतों दक्षिणमा ते पाली भाषा र साहित्य का लेखना ५६५
कारणे कि हाथी ते पाली निम्नता विद्या विद्युत्तुं - यथायथा यो
विद्युत्तुं रवेला वल । अ वेलासतुं मीले अज्ञानी भाषामा अता
काव्य-यमा लेखिलेला जेही उरुतुं पुस्तकलेख परि पदनापदनी
विद्युं । नी पदल आतावादे म निम्न आणुतुं र उपाविनं मलेको
विद्युं । यत अत्रवि वरिपरि ते पाली भाषामा लेखिलेला; वाचनेको
रीमको उरुतुं पुस्तक र साहित्यको वाचने । मा अत्रेप पुस्तक
परि एकदिन पुस्तक, लेखक शीत आशा उभावेको विद्युं । एषको
पुस्तक-पदिक एव नाताशर्माको ' वेलासतुं वरिपरि ' वदनापद-
मीले निम्नता लेखनापदिक उरुतुं यथा उरुतुं र उरुतुं यथा उरुतुं ।
यसरी साहित्य लेखनाको वाचनेने निम्नता लेखनाको योने उभासतुं ।

निम्नता लेखन काठमा लेखक जेही लेखन उभासतुं निम्न
विद्युं रवेला यो विद्या काठे जेही दक्षिण पदिकुं गते, र मादनीय
ते पाली निम्नताकाठे संवत्सर, यही, लेखनापदिक गराउन निम्न,
लेखने अभासतुं निम्न-पदिक दिने देलुले यथा गते अज्ञानी मरे ।

२

उत्तर - निम्नताको सैद्धांतिक आधार लेखकले निम्न गराउन लेखनाका
आत्मिक हुरपदिक । यत निम्न-पदिक दक्षिण हुनाले परि यो लेख
हनाले उभासतुं ।

३

उत्तर - निम्न-पदिक लेखनाको उरुतुं वदनापदिक निम्नता हो । यो आत्मिक
र दक्षिण निम्न-पदिकमा लेखना गरी-दल । एषको मनेको

← वक्ष-वनी, को रूपाको व्याख्यान दु-द । निआता निव-प को जगमा
उभेको दु-द । अछोर निआता निव-प को एक रूप नै हो भनी मन्त्र
सकि-य । अन्तमि निआता साहित्य अत्रा संज्ञा संज्ञा रहेको दु-द । अत्रामा
जसका भेट भएका साधारण जनमानसको जीवन, निरीहताको श्वाभन र
जोसति जोसहराकाई अनुभूत गर्दै, निआताको लक्षको आधिकार गर्ने
उत्साह गर्दैछन् । सिमानाको यो उठ्ठा मुक्त विचरण नै हो ।

प्रश्न ४

उत्तर - निआतामा लेखकको गरिमापत्र र आफ्नै पृथक शैली हुन्छ । श्री
रोमान्, रोमान्को अनुभूतिमा उल्टीकरण हुन्छ । अर्को शब्द र कथु
वाक्यमा भावको लक्ष र रूपरेखा हुन्छ । श्री लक्ष्मण सुन्दर, सही,
रुम्भारा को किर्त शब्दहराके साथै वाक्य संयोजन हुन्छ । त्यसरी
गहन भएका वाक्यको मर्मको बहुविधता रूपमा गर्दै लक्ष्मण शब्द-
पदको ।
निआताको शैलीको आकर्षक, र लेखनित्त मनोविज्ञान, भावी, उच्च
उच्चताका पक्षहरा निहित हुन्छ ।

प्रश्न ५

उत्तर - यहाँ सभ्य आहूतको भारतीय निआता साहित्य उद्यम जसको उत्तरार्द्ध
को विद्यतिमा आहूतको लक्ष । जो विद्यति अन अर्को लेखक-
हराके कथम-मन्त्रन शक्ति लक्षेका हुन् । जो विद्यति नै पाली
भाषा र साहित्यको विद्यतिगत नै मुल्यमन्त्रन मुल गरेका हुन् । यहाँ
काठमा नि भारतीय नै पाली निआताको विद्यति विद्यतिको धामजसोद ।

प्रश्न ६

उत्तर - श्री सुभे आ-आपना-परिचल र अन्तिका उभेका हुन् । साधाम-न
हुन् नर निआता लेखनमा मन्त्रिक पक्ष बढी शैली हुन्छ । विद्यति
मात्र लेखिद सके अत्रा साहित्य दु-द । जो धारमा लेखिदको साहित्य-

આંદે નિઆત્રા કાદિઅ મન્ગ મનાંદે સરોવર લાગેલું ।

૩૨૧ ૬

૩૨૧ - નિઆત્રા કાદિઅનો મુન વત્તે માન કિલ્લિ ૬ - એ ઉગાન ગારિલુઓ
૩૨૧ નો ૩૨૬ રલોલુન વચ્ચે સદન નહોતો । નિઆત્રાનો નિલ્લ
આત્રા અપરિહાર્ય મલકા દુતલે દામી વિવિધનાનો ૩ સુઝા
અસલાંદે આત્રા વિવરણ, આત્રા સંદમરણ, પ્રમણ સંદમરણ, પ્રમણ નિલ-૫
૩ મુરિમા પતિ તેને સમવદ્યો । અપ કાનિલે અસલાંદે પત્રામલકા વા
પાપરી રોમી મા પતિ લેલોને ગોદેલ ।

૩૨૧ ૮

૩૨૧ - લેરવ લેરલેર ને લેરવલ દોરવેલ । અસોર નવ લો કોહી લેરવલ, અવિ
પતિ આત્રા વા પ્રમણ મા દુ-દલ - કો આત્રામા દેલેલો, ખોગોલો,
અગ્ર મુરિ વલેલોલો ને અગ્રિ જુરાદા વાંડેલ, ની સ્ત્રોભાંદે લેરવે
અન્યાસ ગોર, ૬ કો કાચેડાનિ અગ્રુભાસિન મલ ૩૧લે અવિલ્યામા
અવલ નિઆત્રા લેલન સમદલ મને મેરો સ્ત્રાનો અપ્રાવ ૬ । લેરવ-
નાંદે સનરીઅનાંદેલ લેલેલન અલઅચનનો ઓંચિઅ ન કોલે સકિન ।
જો જુને લેરવલ પતિ લગાન રીલેના ૬ અલઅચન રીલે મલ અગ્રવિચ્ય
- મા લલ સ-નુર, સમલ લેરવલ દુનેલેલ મને જુરોમા મનમોર
દેલ ।

૩૨૧ ૫

૩૨૧ - ૧. કુબા પુસ્તકાલ (પરિચય સિદ્ધિ) ૧૯૫૨
૨. પાલસાળી પ્રથમ પુસ્તકાલ (પોલેન પ્ર.) ૨૦૧૧

૨૧/૧૨/૧૫

सन्दर्भग्रन्थ सूची

क. नेपाली पुस्तक

१. कार्थक, सलोन (सन् २०००), पदयात्रा गाउँको फन्को विदेशको, कालेनपुङ्गु : सरिकार प्रकाशन ।
२. कार्थक, सलोन (सन् १९९१), विदेशतिर रिङ्दै जाँदा, कालेनपुङ्गु : सरिकार प्रकाशन ।
३. कार्थक, सलोन (सन् २०१३), विश्व एउटा पल्लो गाउँ, कालेनपुङ्गु : सरिकार प्रकाशन ।
४. कार्थक,सलोन (सम्पा. सन् १९७३), समुन्द्रवारि - समुन्द्रपारि, दार्जीलिङ : जीवन ज्योति प्रकाशन ।
५. छेत्री, राजकुमार (सन् २०१३), कृति आलोकन, कालेबुङ : उपमा प्रकाशन ।
६. तिवारी, दीपक (सन् २०१३), सिक्किमको नेपाली साहित्यिक इतिहास परम्परा स्वरूप र प्रवृत्ति, सिक्किम : श्रीमती रमा तिवारी प्रकाशन ।
७. नेपाल, घनश्याम (सन् २००९), नेपाली साहित्यको परिचयात्मक इतिहास, सिलगढी : एकता बुक हाउस ।
८. नेपाल, घनश्याम (सन् १९९२), निबन्ध-नन्दन, सिक्किम : जनपक्ष प्रकाशन ।
९. पौड्याल, नवीन (सन् २०१४), साहित्य अनुशीलन, कालेबुङ : उपमा प्रकाशन ।
१०. प्रधान, गुप्त (सन् २००८), धूमिल पृष्ठहरू, (दो.सं), दार्जीलिङ : गामा प्रकाशन ।
११. प्रधान, प्रमोद (सन् २००९), नेपाली निबन्धको इतिहास, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
१२. बन्धु, चूडामणि (सम्पा. वि.स २०६०), नेपाली साहित्यको इतिहास, काठमाडौं : नेपाली राजकीय प्रजा – प्रतिष्ठान ।

१३. लामा, सोनाम (सन् २०११), **मूल्याङ्कनका जमर्काहरू**, दार्जीलिङ : सिर्जना र विचार समूह ।
१४. वराल, ईश्वर (सम्पा. वि.सं २०५५), **नेपाली साहित्यकोश**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
१५. शर्मा, तारानाथ (वि.सं २०५६) **नेपाली साहित्यको इतिहास**, (चौं.सं), काठमाडौं : अक्षर प्रकाशन ।
१६. श्रेष्ठ, दयाराम र शर्मा, मोहनराज (वि.स २०६१), **नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास** (सातौं.सं), ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
१७. सुवेदी, राजेन्द्र र अन्य (सम्पा. वि.स २०६८), **रत्न बृहत् नेपाली समालोचना**, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
१८. सुवेदी, राजेन्द्र (वि.सं २०५८), **स्रष्टा-सृष्टि : द्रष्टा-दृष्टि**, (ते.सं), ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

ख. हिन्दी पुस्तक

१. चतुर्वेदी, रामस्वरूप (२०११), **हिन्दी साहित्य और संवेदना का विकास** (बा.सं), इलाहाबाद : लोक भारती प्रकाशन ।
२. तिवारी, रामचन्द्र (२०११), **हिन्दी का गद्य- साहित्य** (अष्ट.सं), वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन ।
३. भाटिया, कैलाशचन्द्र (१९९६), **साहित्य में गद्य की नई विविध विधाएं**, नई दिल्ली : तक्षशिला प्रकाशन ।
४. सिंह, बच्चन (२०१२), **आधुनिक हिन्दी साहित्य का इतिहास**, इलाहाबाद : लोक भारती प्रकाशन ।

५. हरिमोहन (२०१२), **साहित्यिक विधाएँ : पुनर्विचार** (तेस्रो. सं), दरियागंज, नयी दिल्ली : वाणी प्रकाशन ।

ग. अंग्रेजी

१. Gangopadhyay, Avik (2005), **Literary Theories and Criticism Beyond Modernism** , Kolkata : Books Way.
२. Leeuwen van Richard (1998), **Autobiography, Travelogue and Identity, WRITING THE SELF** Autobiographical Writing in **Modern Arabic Literature**, London : British Library Cataloguing-in-publication Data .
३. Subedi, Abhi 1978 (2035 v.S), **NEPALI LITERATURE : BACKGROUND & HISTORY**, Kathmandu : SAJHA PRAKASHAN .
४. Thompson, Carl (2011), **TRAVEL WRITING**, London : Routledge , Taylor and Francis Group.

घ. सञ्चार माध्यम

१. www. Indiatravelogue.com/ 22/6/15/ 9.59 am
२. www. Oldworldwandering.com/on-the-travelogue 15/3/2015
३. www.Oxforddictionaries.com/definition/american_english/travelogue
[15/3/1015](http://www.Oxforddictionaries.com/definition/american_english/travelogue)

ड. पत्र-पत्रिका

१. घिमिरे, भानु, **समकालीन साहित्य** (यात्रा संस्मरण विशेषाङ्क), (सम्पा.सनत रेग्मी), वर्ष ११, अङ्क ३, पूर्णाङ्क ४१, २०४८, काठमाडौं : राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
२. छेत्री, हर्कबहादुर, **खबर पत्रिका** (सम्पा. हर्कबहादुर छेत्री), वर्ष १ अङ्क १६, मंगलबार २३ जेठ २०५८ तदनुसार ५ जुन २००१, गान्तोक, सिक्किम : पेपरचेज पब्लिकेशन्स ।
३. पौड्याल, नवीन, **साहित्य सङ्केत** (त्रयमासिक पत्रिका), (सम्पा. कुमार छेत्री), अङ्क ३४, वर्ष ४०, मार्च २०१४ ।
४. प्रधान प्रमोद, *नेपाली यात्रासाहित्य विकास र प्रवृत्ति*, भुवन ढुङ्गाना र अन्य (सम्पा), **समकालीन साहित्य**, वर्ष : १५-१६, अङ्क : ४, पूर्णाङ्क : ५८, साउन -पुस : २०६२, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।
५. लेप्चा, डेनिस, *विश्व एउटा पल्लो गाउँ नियत्रामा हिडेपछि . . . हिमालय दर्पण* (दैनिक) ९अगस्त २०१३, सिलगढी : दर्पण प्रकाशन ।
६. व्यास, निर्मोह, *नियत्रा-साहित्यको सैद्धान्तिक परिचय, वैजयन्ती* (खोजपूर्ण साहित्यिक पत्रिका), स्वदेश- यात्रा-अङ्क, (सम्पा.ठाकुर शर्मा), अङ्क-६, वि.स २०६७, काठमाडौं : शब्दार्थ प्रकाशन ।
७. शर्मा, ओमी, **वैजयन्ती** (खोजपूर्ण साहित्यिक पत्रिका), स्वदेश- यात्रा-अङ्क, (सम्पा.ठाकुर शर्मा), अङ्क-६, वि.स २०६७, काठमाडौं : शब्दार्थ प्रकाशन ।
८. शर्मा, गोपीकृष्ण, **वैजयन्ती** (खोजपूर्ण साहित्यिक पत्रिका), विदेशयात्रा, (सम्पा.ठाकुर शर्मा), अङ्क-१०, वि.स २०६७, काठमाडौं : शब्दार्थ प्रकाशन ।